3. ULUSLARARASI TÜRK - RUS DÜNYASI AKADEMİK ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

3rd INTERNATIONAL TURKISH - RUSSIAN WORLD ACADEMIC RESEARCH CONGRESS

3-Й МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНГРЕСС ПО ИССЛЕДОВАНИЯМ ТУРЕЦКО-РОССИЙСКОГО АКАДЕМИЧЕСКОГО МИРА

-Social Sciences-

(07 - 08 November 2020)

Ankara Bilim Üniversitesi

A N K A R A

Sosyal Bilimler

Social Sciences

BİLDİRİ TAM METİN KİTABI

PROCEEDİNG BOOK

Editör / Editor

Prof. Dr. Osman KÖSE

asos YAYINLARI

Ankara 2020

Yayın Koordinatörü/ Broadcaste Coordinator•
Muhammet ÖZCAN

Yayın Yönetmeni / General Publishing Director •
Prof. Dr. Osman KÖSE

Editör / Edited by •
Prof. Dr. Osman KÖSE

Kapak Tasarım / Cover Design
Zuhal KOÇ

İç Tasarım / Interior
Zuhal KOÇ

Birinci Basım / First Edition• ©
Kasım 2020 / November 2020-Ankara

ISBN: 978-625-7813-30-3

ASOS YAYINEVİ
1st Edition / 1.baskı: Kasım/November 2020
Address / Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4
MERKEZ/ELAZIĞ
Mail: asos@asosyayinlari.com - Web: www.asosyayinlari.com
İnstagram: https://www.instagram.com/asosyayinevi/
Facebook: https://www.facebook.com/asosyayinevi/
Twitter: https://twitter.com/Asosyayinevi

KURULLAR

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Behset KARACA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof Dr Nurşat JUMADILOVA, Karaganda Bolaşak Akademisi
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU, Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KÖSE, Polis Akademisi
Prof. Dr. Abdulina Gulfira RİFOVNA, Başkurt Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulina Liliya BALKOVNA, Başkurt Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Saim Saner ÇİFTYILDIZ, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Akilova Munira FATİHOVNA, Başkurt Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Hayrettin ZENGİN, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Kemale Tahsin KARİMOVA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin U. SAKARYA, İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal ÇİFTYILDIZ, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Elif ALP, Sakarya Üniversitesi
Tuğrul ÇAMAŞ, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
Dr. Hüseyin KORKMAZ

Bilim Kurulu

Doç Dr Sadagat ABBOSVA, Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ismail Alievich AGAKİSHİEV, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. İlkben AKANSEL, Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel AKOVA, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal AKSOY, Hacıbayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Krasikova L. ALEKSANDROVNA, Rus Devlet Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Nurlan AKHMETOVA, Balasagun Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Tamilla ALİYEVA, Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. Dmitri Aleksandrovich ANDREEV, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Numan ARUÇ, Makedonya Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Emin ATASOY, Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut AYDIN, İnönü Üniversitesi
Dr. Yevgeni BAHREVSKİ, Rus Kültür ve Doğa Mirası Enstitüsü, Rusya
Prof. Dr. Lev Sergeevich BELOUSOV, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Selim BEZERAJ, University of Prishtina
Doç. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Leonid Iosifovich BORODKİN, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Ekrem CAUSEVİC, Zagrep Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Alishina Khanisa CHAVDATOVNA, Bilimler Akademisi, Tataristan
Prof. Dr. Ebru CEYLAN, İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr Öğretim Üyesi Jale COŞKUN, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Prof Dr Nur ÇETİN, Kırşehir Ahievran Üniversitesi
Prof. Dr. hakkı ÇOKNAZ, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nasip DEMİRKUŞ, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi
Prof. Dr. Sergei Victorovich DEVİATOV, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Nihada D. DİANİÇ, Tuzla Üniversitesi, Bosna -Hersek
Doç. Dr. Dilek Temiz DİNÇ, Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz DÖNMEZ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. A. Baran DURAL, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nihada DELİBEGOVİĆ DŽANİĆ, Tuzla Üniversitesi, Bosna –Hersek
Doç Dr Nur Jale ECE, Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Demet GÜRHAN, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Elmira HABİBULİNA, Kazan Federal Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Amira Turbic HADZAGİC, Tuzla Üniversitesi, Bosna –Hersek
Doç. Dr. Çiller HATİPOĞLU, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA, Gazi Üniversitesi
Dr. Sajjad HOSSEN, Erdebil Üniversitesi, İran
Prof. Dr. Cabbar ISAKUL, Bilimler Akademisi, Özbekistan
Prof. Dr. Maria IVANICS, Sizegerd Üniversitesi, Macaristan
Prof. Dr. Aydın İBRAHİMOV, Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Emine İNANIR, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ergin JABLE, Kosova Hasan Piriştina Üniversitesi
Prof. Dr. Amina S. JESENKOVIC, Saraybosna Üniversitesi, Bosna Hersek
Prof Dr Nurşat JUMADILOVA, Karaganda Bolaşak Akademisi
Doç Dr Ġ sma l Hakkı KADI, Ġstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nükhet Eltut KALENDER, van Yüzüncüyıl Üniversitesi
Prof. Dr. Sergei Pavlovich KARPOV, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Gülün KARABAĞ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Behset KARACA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kamer KASIM, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Olga Yevgenievna KAZMİNA, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza KELEŞ, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Kamala KERİMOVA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, KKTC
Doç. Dr. Ramil R. KHAYRUTDİNOV, Kazan Federal Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Güray KIRPIK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Emina BERBIC KOLAR, Osijek Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Biray KOLLUOĞLU, Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Vladimir G. KOŞEVAR, Kırgızistan Ġlimler Akademisi, Kırgızistan
Doç. Dr. Meliha KÖSE, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Elena KRAİNİNCHENKO, Pyatigorsk Devlet Üniversitesi / Rusya
Prof Dr Gülmira KURUOGLU, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Şilova N. LEONİDOVNA, Petrozavodsk Devlet Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Yuri A. MAZEİ, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Marziye MAMMEDLİ, Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. İrade MEMEDOVA, İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Sergei Vladimirovich MİRONENKO, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Anvar MOKOYEV, Kırgız -Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. İrfan MORINA, Priştine Üniversitesi, Kosova
Prof. Dr. Meruert MUSABAEVA, Astana L. N. Gumilyov University
Doç Dr Gemer MÜRŞÜDLÜ, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof Dr Sı ma Nart, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Süleymanova Margarita NUGAMANOVNA, Başkurt Devlet Üniversitesi
Doç Dr Ramazanova NURGUL, Astana L.N. Gumilypv University
Prof. Dr. Ali Engin OBA, Çağ Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksandr Ivanovich OSTAPENKO, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK, Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan PALA, Gazi Üniversitesi
Dr Öğretim Üyesi Madina PASHTOVA, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Elisabetta RAGAGNİN, Freie Üniversitesi, Almanya
Doç. Dr. Salih Nadir RAMİLEVİC, Başkurt Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Saitbattalov İskander RASULEVİC, Başkurt Devlet Üniversitesi
Prof Dr Makbule SABZİYEVA, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Leila SALEKHOVA, Kazan Federal University
Prof. Dr. Flera Sagitovna SAYFULİNA, Kazan Federal Üniversitesi, Rusya
Prof. Dr. Döölötbek SAPARALİEV, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Karajaubay SARTKOJAULI, L. N. Gumilev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Yulai SCHAMİLOGLU, Wisconsin Üniversitesi, ABD
Prof Dr Leila Salekhova, Kazan Federal Üniversitesi

Prof. Dr. Anar SALINBAY, Almatı El- Farabi Üniversitesi
Doç. Dr. Berdi SARIYEV, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gülcan SEÇKİN, Hacı Bayramveli Üniversitesi
Doç. Dr. Nemçinova T. SERGEEVNA, Petersburg Devlet Üniversitesi, Rusya
Doç Dr Larysa SOKOLSKA, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Oksana Vyacheslavovna SOLOPOVA, Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi
Dr. Zeynep Zeliha SONKAYA, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın İnci SÖKMEN, İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ŞAHİN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nikolay N. TELİTSGİN, St-Petersburg Devlet Üniversitesi, Rusya
Dr Andrey TUTORSKİY, Lomonosov Moscow State University
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Maral TAGANOVA, Milli Yazmalar Enstitüsü, Türkmenistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksandr VASİLYEV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Doç Dr Andrey VOLODİN, Moscow State University
Doç Dr Gamze VURAL, Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Selma ÜNLÜ YEL, Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Okan YEŞİLOT, armara Üniversitesi
Dr Öğretim Üyesi Gökçe YOĞURTÇU, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Frengiz Pasayeva YUNUS, Kafkas Üniversitesi
Dr. Ece YÜKSEL, Yeditepe Üniversitesi

SEKRETERYA,
Zuhal KOÇ

KARMA SERGİ

Dr. Öğretim Üyesi Çimen BAYBURTLU - Marmara Üniversitesi, *Pamuk ipliği*
Öğr.Gör Emel ÇENET - Bozok Üniversitesi, *Yaşamdan izler*
Öğr.Gör Hamide Soysal DEMİRCİ - Bozok Üniversitesi, *Asimetri*
Doç.Dr. Ayşe Nuriye İŞGÖREN - Marmara Üniveritesi, *Yeniden Doğuş*
Dr. Gökçe MARŞAP – Ankara, *Coronaman*
Dr. Öğretim Üyesi Ozan ÖZPAY - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, *Baraj*
Öğr.Gör Nefise YÜKSEL - Bozok Üniversitesi, *Bahara özlem*

İçindekiler

Önsöz **11**

Sinan YÜKSEL - Grigoriy Aleksandroviç Potemkin ve Osmanlılar 13

Gürbüz ARSLAN - Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964) 27

Bahadır ÇOKAMAY - Mikhail Ippolitov-Ivanov'un Müziğinde Makamsal Öğeler 53

Onur AYDIN - Lev Gumilyov'un Yenilikçi Etnos Yaklaşımı 67

Selçuk ATAY - Muharrir Mi Naşir mi? Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Nefrîn* Şiiri Üzerine Bir İnceleme 79

ÖNSÖZ

Türkler ve Ruslar, dünya tarihinin bilinen dönemlerinde beri varlıklarını bu güne kadar devam ettiren, bulundukları coğrafyada söz sahibi olan milletlerdendir. Türkler, anavatanları Ortaasya'dan başlayarak Avrupa'nın ortalarına kadar çok sayıda develetler kurmuşlar, Selçuklu ve Osmanlı devleti gibi dünyaya nizam verecek ölçüde büyük güce ulaşmışlardır. Bu gün Türklerin ulaşmadığı, bulunmadığı, iş ve sosyal hayatta etkin olmadığı coğrafya neredeyse kalmamıştır.

Ruslar da Kafkasya ve Balkanlar arasında yaşayan, özellikle 18. asırdan başlayan bir ivme ile sürekli güç kesbeden, büyüyen ve bu gün de dünyanın önemli güç merkezi olan bir devlete sahip olan milettir.

Başka bir ifadeyle aynı coğrafyada yaşamanın da etkisi ile Türkler ve Ruslar zaman zaman iç içe yaşamışlar, kültürel olarak birbirlerinden çok etkilenmişlerdir. Zaman zaman da barış içinde veya savaşarak bu ana kadar bir tarih yazmışlardır. Tüm bunları dikkate alarak Türklerin ve Rusların etki ettiği coğrafyanın tarih, kültür, sosyal hayat, yaşam tarzları ve tarihlerini daha iyi tanımak için her yıl yapılacak olan bu kongreler dizisi başlatılmış bulunmaktadır.

Kongrenin ilki 14-16 Aralık 218 tarihinde Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde, ikincisi 15 – 17 Kasım 2019'da Gazi Üniversitesi'nde yapılmış, üçüncüsü de Başkurt Devlet Üniversitesi, Journal of Histoy Studies ve Journal Of Ottoman Legacy Studies'in katkılarıyla Ankara Bilim Üniversitesi'nde yapılmıştır. Devam eden COVİD – 19 salgını sebebiyle, üçüncü kongrede katılım büyük ölçüde ONLİNE olarak yapılmıştır.

Kongreye yaklaşık beş farklı ülkeden 50 dolayında bilim insanı katılmıştır. Bu kitapta, kongreye katılan bilim insanlarından az bir kısmının metinleri yer almaktadır.

Bu vesile ile kongye katılım sağlayan tüm bilim insanlarımıza, Ankara Bilim Üniversitesi yöneticilerine, Başkurt Devlet Ünivrsitesi'ne ve bilhassa Ankara Bilim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yavuz DEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim

Gelecek kongrede görüşmek dileğiyle.

Prof. Dr. Osman KÖSE
1 Aralık 2020
Ankara

GRİGORİY ALEKSANDROVİÇ POTEMKİN VE OSMANLILAR

Dr. Öğr. Üyesi Sinan YÜKSEL
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

ÖZET: II. Ekaterina döneminde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği başarılarda şüphesiz Grigoriy Aleksandroviç Potemkin'in büyük payı vardır. Osmanlı Devleti ile yapılan iki savaşta da (1768-1774;1787-1791) önemli başarılar elde eden Potemkin, 1787-1791'de Osmanlı ile yapılan savaşta Özü ve Bender kalelerini almıştır. Kırım'ın Rusya'ya katılması, yurtlandırılması ve askeri ile ticari anlamda güçlendirilmesi için yapılan çalışmalarda çok büyük rolü oldu. Potemkin bu zorlu görevi, II. Ekaterina'dan aldığı büyük destek ile başarıyla yürüttü. Potemkin gerçekten kısa denilebilecek bir süre diliminde, Kırım'ın Rusya ile bütünleşmesini büyük ölçüde sağladı. II. Ekaterina'nın Kırım seyahatini organize eden Potemkin, Karadeniz'de 1787-1791 Osmanlı Savaşında Osmanlı donanmalarına üstünlük sağlayan donanmayı inşa ettirdi.

Anahtar Kelimeler: Grigoriy Aleksandroviç Potemkin, II. Ekaterina, Rusya, Osmanlı Devleti, 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı

Grigoriy Aleksandroviç Potemkin and Ottomans

ABSTRACT: In the period of II. Ekaterina, the achievements Russia achieved aganist the Ottoman Empire, nodoubt Grigoriy Aleksandroviç Potemkin had a big share. Potemkin, who achieved important successes in both war with the Ottoman Empire (1768-1774;1787-1791), tokk the Özü and Bender fortresses in the war with the Ottoman Empire in 1787-1791. Crimeans participation in Russia; domesticly, settling and strengthening military was some of the ways he played a majör role in taking in efforts. Potemkin took this challenging task , and successfully carried out with great support from II. Ekaterina. Potemkin, provided in a really short period of time, a great deal of Crimea integration with Russia. Potemkin was the one organizing the Crimean journey of II. Ekaterina, in the Ottoman wars 1787-1791 in the Black Sea he build a fleet that was more superior than the Ottomans.

Keywords: Grigoriy Aleksandroviç Potemkin, II. Ekaterina, Russia, Ottoman Empire, 1787-1791 Ottoman-Russian War

Potemkinler Rusya'da başlıca diplomasi alanında şöhret kazanan eski bir asilzade soyudur. Potemkin'in babası cesur bir savaşçı olup birçok savaşa katılıp otuz yıllık hizmetten sonra yarbay rütbesiyle istifa etti. Smolensk vilayetindeki Duhovşina kazasındaki Çijev köyündeki küçük malikesinde hayatını sürdürürken ikinci evliliğini yaparak Darya Skuratova ile evlendi. Grigoriy Aleksandroviç Potemkin bu evlilikten 16 Eylül 1739'da doğdu (Laşkov, 1890:1). Babasının ölümü üzerine annesi onu Moskova'daki akrabası vergiler idaresi başkanı Grigoriy Matveyeviç Kozlovski'nin yanına götürdü (Aslan, 2018:85). Grigoriy Kozlovskiy Potemkin'i kendi oğlu Sergey ile birlikte büyüttü. Küçük yaştan itibaren Potemkin olağanüstü kabiliyetler gösterdi ve Alman semtindeki Litken okulunda öğretim kursunu başarıyla tamamladı. Sonrasında da Moskova Üniversitesini kazandı. Üniversite eğitimi önceleri pek başarılı gidiyordu. 1756'da bilimlerdeki başarısı karşılığında altın madalya ile ödüllendirildi. Ertesi sene 1757 yılında en layık on iki öğrenci arasında Petersburg'a Moskova Üniversitesi kurucusu İ. İ. Şuvalov'a gönderildi. Moskova dönüşünde Potemkin keşişlerle sohbetleri üniversiteye tercih etti. 1760'ta bilimlere gayretsizliği "tembellik ve sınıfa devamsızlık" yüzünden üniversiteden atıldı (Laşkov, 1890: 2).

Potemkin kısa bir süre sonra öğrenciyken gittiği ve çok etkilendiği Petersburg'a gitmeye karar verdi. Petersburg'da Potemkin çavuş yardımcısı olarak Prens Georg Golşintski'nin hizmetinde memuriyete girdi. Çok geçmeden çavuş oldu. Bu memuriyette iken 28 Haziran 1762'de III. Petro'ya karşı tertip edilen saray darbesi ile karşı karşıya kaldı. Bu darbe sırasında Çar III. Petro tahttan indirildi ve yerine muhafız alayından aldığı destekle eşi II. Ekaterina geçti. Darbenin üzerinden birkaç hafta geçtikten sonra II. Ekaterina, eski sevgilisi ve dostu olan Ponyatovskiy'e yazdığı mektupta, darbe sırasında cesaret ve coşkunluk gösteren 17 yaşındaki Potemkin'den bahsediyordu. 1762 saray darbesinde Potemkin kazananların yanında yer aldı. 9 Ağustos 1762 yılında Petersburg idaresi Teğmen Potemkin'e 400 köle bağışlandığını bildirdi. Bu hediyeler II. Ekaterina'nın taç giymesinin onuruna verildi (Aslan, 2018: 85-86).

Potemkin'in yükselmesi bu zamandan başladı. Saraya yakın kılındı ve 30 Kasım 1762'de kamer yunker (Alm. Kammerjunker'den genç oda asilzadesi; hükümdara hizmet eden asilzadelere denilirdi) rütbesini aldı. Kilise talimatları ve din adamlarının hayatı ile tanışıklığı sayesinde Potemkin bir yıl geçmeden Sinod'un (Kilise mahkemesi) üst savcı yardımcısı tayin edildi. 1763 yılının sonunda sıtmaya yakalandı. 18 ay boyunca saraydan uzakta münzevi olarak yaşamak zorunda kaldı. İyileştikten sonra saray toplantılarına yeniden katılmaya başladı. II. Ekaterina'nın daimi

muhatabı kılındı. Ama saraydaki yeri henüz sağlamlaşmış sayılamazdı. 1766'da İsveç'e önemsiz bir görevle gönderildi. 1767'de ise başka dinden olanların vasisi görevini yaptığı sırada Moskova'ya memuren gönderildi. 22 Eylül 1768'de Potemkin hakiki kamerger (yerel mahkemelerin oturumlarında yer alan asilzadelerden bir görevli) kılındı. 1768'de Osmanlı Devleti ile başlayan savaşta Potemkin, Prens Golitsin'in önderlik yaptığı birinci orduda gönüllü olarak hizmet etmek için Çariçeden izin istedi. Burada Golitsin'in komutası altında Hotin'deki (19 Haziran 1769) ve sadrazam Moldavancı Ali Paşa ile Ağustos'ta yapılan savaşa katıldı. Sadrazam ile Kırım Hanının kesin mağlubiyetiyle biten bu savaşta süvari bölüğüne komutanlık yapan Potemkin yöneticilik kabiliyetini kanıtladı. Daha sonra bir süvari ve yaya bölüğüne komutanlık yaparak Kont Podgoriçani ile birlikte 4 Ocak 1770'de Fokşan'da 12 binlik bir Osmanlı kolordusunu mağlup etti. Aynı yılın 4 Şubat'ında Jurji'nin alınışında Ştofeln'e yardım etti. Larga savaşında Potemkin artık Prens Repnin'in kolordusundaydı ve yararlığından dolayı 3. sınıf Georgiy nişanını aldı. 26 Haziran'da ise Repnin tarafından İsmail'in alınışına katıldı. Kış vakti sebebiyle savaş hareketleri durdurulduğu zaman Potemkin, savaşın seyrine dair raporla Çariçeye bilgi vermek için Petersburg'a gönderildi. Orduya dönüşte Potemkin birkaç savaşa daha katıldı. Osmanlıların Krayova'ya saldırısını püskürttü. Olta Nehrine seferde 17 Mayıs 1771'de 4 binlik bir düşman ordusunu kaçırttı. Fokşan kongresinde müzakerelerde yer aldı. Seyyar ordudaki hizmetine 1773 yılının sonuna kadar devam etti. 1774 yılının başında Potemkin Petersburg'a general-poruçik (general –teğmen) rütbesiyle döndü. Bu zamandan itibaren Potemkin'in önemi hep arttı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Küçük Kaynarca Antlaşmasının bir an önce yapılmasına (10 Temmuz 1774) yardım etti (Laşkov, 1890: 3).

Potemkin, 31 Mart 1774'te Novorossiya (Yenirusya) genel valisi olarak atandı. Bir yıl sonra yeni kurulan Azovsk ve Novorossiyskaya eyaletlerinde genel valiliğe getirildi. Bu göreve geldikten sonra Potemkin öncelikli olarak Kazak sorununu ele aldı. Güneyde yeni elde edilen toprakların güvenli bir şekilde yurtlandırılması ve Ruslaştırılması siyasetinde sorun çıkartma ihtimali olan Kazakları başka bölgelere iskan siyasetini başarıyla yürüttü. Yayık ve Don Kazakları dağıtıldı. Toprakları daha güvenli hale getirilerek yeni yerleşim alanları oluşturuldu. Don Kazaklarının başkenti olan Çerkask şehri bütün kazak şehirleriyle birlikte Azovsk eyaletine katıldı. Potemkin Zoporojye Kazaklarını da denetim altına almak için harekete geçti. Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Zoporojyeli Kazaklar potansiyel Osmanlı saldırılarında sınırları koruma yükümlülüğünü yerine getirmeyi bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nden alınan Bug ile Dinyeper Nehirleri arasındaki araziyi kendilerine talep ediyorlardı. Yenirusya arazisinde haydutlukta bulunuyorlardı. Potemkin Zoporojye

Kazaklarının ordusunun dağıtılması önerisinin II. Ekaterina'nın kabul etmesi sonrasında 6 Haziran 1775'te düzenli ordu Kazakların Dinyeper bölgesindeki karargahı önlerine gelerek teslim olmalarını istedi. Kazaklar askeri bir mücadeleye girmeden teslim oldular. 1775'te Potemkin'in kendilerine sunduğu şartları kabul etmeyenler sınırı aşarak Osmanlı topraklarına geçtiler. Zoporojye Kazaklarının geri kalanını ise Potemkin Osmanlılarla yapılan 1787-1791'daki savaş sırasında Rusya'nın Karadeniz'deki Kazak ordusuna dönüştürdü (Madariaga, 2002: 572-575).

Kazak meselesini başarıyla çözen Potemkin 1775 Aralığında general-anşef[1] (savaş kurulu başkanı) vekili oldu. Ertesi yıl ise Küçük Kaynarca Barışının birinci yıl dönümü münasebetiyle kont rütbesi, elmaslarla kaplı altın bir meç ve Çariçenin Andrey şeritli portresini aldı. Birkaç ay sonra 2. derece kutsal Georgi nişanını aldı. 1776'da yeni nimetlerle ödüllendirilip en aydın namıyla Roma İmparatorluğu'nun prens rütbesini aldı (Laşkov, 1890: 3). Potemkin bu ödül ve unvanları aldığı tarihlerde güney bölgelerinin nüfusunu arttırmak için önemli adımlar atıyordu.

Güney sınırlarının iskânı için senatonun buraya yerleşmek isteyen tüm yabancıların kabulü kararı sonrasında Potemkin iskân siyasetine girişti. Savaşlar sırasında Lehistan'a İsveç'e ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Rusların af edildiğine dair birçok yazı yayınladı. İşgücünü karşılamak için Potemkin köylü ve çiftçilere özel ve kolaylık sağlayan şartlar sundu. Ayrıca Potemkin, köylülere hem şahsi özgürlük hem de köleleştirilmeyeceklerine dair garanti verdi (Madariaga, 2002: 578). Potemkin bu köylülerin yanı sıra güneye kaçan köylülere de boş araziler verdi ve onların tarımla uğraşmalarını sağladı. Bu köylüler yeni kurulmakta olan şehir ve kale inşaatlarında da çalıştırıldı (Drujinina, 1957:94). Yeni gelenlere birçok kolaylıklar sağlanıyordu. Özellikle ticaretle uğraşanlar geçici olarak vergilerden muaf oluyorlardı (Timofeenko, 1984: 20-21).

Potemkin güney bölgelerinin iskânı için sadece Rus köylülerinin Yenirusya topraklarına göç etmelerini organize etmedi. O ayrıca yabancı göçmenlerinde yeni elde edilen topraklara yerleşmelerini sağladı. Böylece hem topraklar boş kalmayacaktı hem de yeni yerleşim alanlarının oluşması için gerekli iş gücü sağlanmış olacaktı. Yabancı göçmenlerin büyük kısmını Osmanlı topraklarından gelenler oluşturuyordu. Çoğunluğunu Eflak ve Boğdanlıların oluşturduğu göçmenlerin arasında Bulgarlar, Rumlar, Arnavutlar ve Lehistanlı Yahudiler de vardı. Bu göçmenler Yenikale, Taganrog ve Kerç taraflarına yerleştirildiler (Şolohov, 1993: 104).

[1] Fransızca general en chef'ten gelen bir kelime. Rusya'da 18. Yüzyılda bir rütbe. Feldmaraşala eşit başkomutan, generaller kurmayının başında bulunurdu. Gerçekte feldmareşalden bir rütbe aşağı duran tam general. (Laşkov, 1890: 3).

Potemkin'in yapmış olduğu yoğun çalışmalar sonucunda 1775 ile 1782 yılları arasında birçok şehir kuruldu. Taganrog ve Rostov güneyde Rusya için önemli ticaret limanlarına dönüştüler. Kurulan şehirlerarasında ticari ve askeri olarak Herson'un önemli bir yeri vardı. Herson şehri Osmanlılarla mücadelede önemli bir konumdaydı. Hem Kırım Hanlığına hem de Osmanlılar için önemli bir kale olan Özü Kalesine yakındı. Herson'da ticaret ve savaş gemileri inşa ediliyordu (Timofeenko, 1984: 24; Şolohov, 1993: 105). Potemkin yaptığı çalışmalarla yeni elde edilen bölgeleri güçlü birer savunma hattına ve Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'ne karşı birer askeri üsse dönüştürdü.

Kurulan tüm bu şehirlerde Potemkin, tarımcılığı ve hayvancılığı güçlendirdi. Şarapçılığın, ipek böcekçiliğinin ve koyunculuğun geliştirilmesine çalıştı (Pravosuboviç, 1904:215). Alman göçmenlerin çiftçilik konusunda Rus çitçilerine örnek olmasını istedi. Nikolayev'e yakın yerde tarım okulunu kurdu. Dinyeper ve Bug kıyılarında üzüm bağları oluşturdu ve şarap imalatını başlattı. İpekçilik ve pamukçuluk için İtalya ve Almanya'dan uzmanlar getirtti. Koyunculuğun Kırım'da gelişmesi için çalışmalar yürüttü. Bu konuda II. Ekaterina'ya şunları yazdı: "İmparatorluğunuzun güney bölgerinde koyunların sayısı bütün Avrupa'dakinden daha fazla. Koyun yününün kalitesini yükseltince en çok kumaş üreten ülke olacağız. En iyi koyunların olduğu yerlerden koçlar getirttim". Potemkin, Yenirusya'nın tarımsal potansiyelini arttırmak için birçok bahçıvan, şarapçı ve diğer uzmanlarla sözleşmeler yaptı (Şebalskiy, 1868: 141). Ayrıca Potemkin, Osmanlı topraklarından basmacı ve dokumada yetenekli Ermeni ustalar getirerek imalathaneler oluşturdu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C:MTZ, 6-287).

Potemkin yeni elde edilen bölgelerde bu önemli çalışmaları yaparken, Kırım Hanlığı üzerinde Rus-Osmanlı nüfuz mücadelesi de devam ediyordu. Kırım Hanlığının Rusya'ya katılması gerektiğine inanan Potemkin, 1782 yılının büyük kısmını güneyde geçirip bu konuyla ilgilendi. Potemkin'e göre Rusya Kırım'ın ilhakını Avrupa ülkelerinin yardımı olmadan kendi gücüyle gerçekleştirmeliydi. Kırım'ın alınmasıyla ilgili planlar müttefiklere dahi söylenmemeliydi. Çünkü Rusya'nın planlarının ortaya çıkması gerçekleşmesini engelleyebilirdi (Yeliseyeva, 2018: 367). 1782 yılının sonunda Kırım'daki işlerin durumuna dair Çariçe'ye detaylı bir rapor sunan Potemkin ondan Kırım'ın ilhakına izin vermesini istedi (Laşkov, 1890: 5).

Çarçenin Kırım'ın alınması yönünde görüş bildirmesi üzerine hazırlıklarına başlayan Potemkin, Akhtiar limanı kıyılarının ve Kuban taraflarındaki stratejik yerlerin alınması için emirler verdi. Kırım'ın ilhakı sürecini yürütmek için Nisan başlarında Herson'a gelen Potemkin, son hazırlıklarını yaptıktan sonra ordu birliklerini

harekete geçirdi. Kırım, Taman ve Kuban Ruslar tarafından işgal edildi. 8 Nisan 1783'te II. Ekaterina bir beyanname yayınlayarak Kırım Tatarlarına birçok konuda güvence verdi. Buna rağmen Kırım Tatarlarının bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmeye başladı. Potemkin bu göçleri engellemeye çalıştı. Çünkü Kırım'ın yurtlandırılması için işgücüne ihtiyaç vardı. Bundan dolayı Potemkin Kırım'da bulunan tüm görevlilere Kırım Tatarlarına iyi davranmaları, dini inançlarına saygı göstermeleri yönünde emirler verdi. Müslüman din adamlarına maaşlar bağladı. Potemkin'in Kırım Tatarlarını memnun ederek Kırım'da kalmalarını sağlamak adına yapmış olduğu çalışmalara rağmen Kırımlılar göç etmeye devam ettiler (Yüksel, 2011: 94-96;98-100). Göç edenlerin yerine hem Rus göçmenler hem de Alman, Bulgar, Yahudi, Ermeni, Rum, Leh, Sırp ve İsviçreli göçmenler yerleştirildi. Göçmenlere toprak bahşedildi ve mali imtiyazlar sunuldu. Farklı kültürler ve dini gelenekleri olan halkların birbirleriyle temas etmemesi ilkesiyle göç edenler yerleştirildi. Birbirine düşmanca davranan halklar arasında çatışmaya yol vermeyecek şekilde Kırım'ın iskân siyaseti gerçekleştirildi. Rus ve Ruslaşmış ahali kıyıya, başlıca ticari ve endüstriyel şehirlere, ulaştırma bakımından önemli yol üstü köylere Tatarlar ise esasen merkezi bozkır bölgelerine yerleştirildi. Böyle bir yerleştirme ile Osmanlının Kırım'a müdahalesi halinde Tatarların Osmanlılara anında yardıma gelmesine engel olunuyordu. Kıyıda Rus kolonistleri veya diğer Ortodoks halkların temsilcileri ile çevrili Rus ordu ve filo üsleri yer alıyordu. Böylece Kırım'ın dışarıdan geri alınması daha zor hale getiriliyordu (Yelisiyeva, 2018: 368-369). Böylelikle Kırım'a Rus ve yabancı göçmenlerin yerleştirilmesiyle, yeni toprakların inşaatında ihtiyaç duyulan insan gücü sağlandığı gibi, toprakların düzenli bir şekilde üretim alanları haline getirilmesi ile de bölgenin Rusya'yla bütünleşmesi için önemli bir adım atılmış oluyordu.

Potemkin bu önemli çalışmaları yürütürken 2 Şubat 1784'te General-Feldmareşal unvanıyla Asker Konseyi Başkanlığına, Yekaterinaslav ve Tavrida (Kırım Yarımadası ve günümüz Ukrayna'sının güneyi) general-ilbaylığına ve Süvari alay şefliğine atandı. 13 Ağustos 1785'te Karadeniz amiralliği ve donanmasının kadrosu onaylandı ve onların hepsi doğrudan Potemkin'in komutasına verildi. 11 Nisan 1786 tarihinde onun teklifiyle Kafkas ve Sibirya orduları oluşturuldu ve onların düzenlenmesi de onun sorumluluğuna verildi (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 655)

Potemkin bir yandan bölgenin Ruslaşması için çalışırken bir yandan da 1786 yılında II. Ekaterina'nın Kırım seyahati için hazırlıklar yapıyordu. 1787 Ocağında gerçekleşecek gezi için hiçbir fedakârlık ve harcamadan kaçmayan Potemkin büyük bir gösterişe dönüşen geziyi organize etti. Potemkin bu gezi için orduyu yeniden düzenledi. Yeni savaş gemileri, tersaneler, silah depoları, erzak depoları, limanlar yap-

tırdı (Yüksel, 2020). Potemkin bu çalışmaların boşa yapılmadığını ispatlaması gerekiyordu. Bunun içinde Osmanlı Devleti ile savaşmak gerekiyordu. İki devlet arasında savaşın çıkmasında Potemkin'in önemli bir rolü vardır. Petersburg'daki Fransız elçisi Segur'un görüşü de bu yöndedir. Ona göre Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki krizin asıl suçlusu Potemkin'dir. Potemkin tarafından tahrik edilen İstanbul'daki Rus elçisi Bulgakov'un mağrur tavırlarının işleri berbat ettiğini, Potemkin'in Ekaterina'nın gezisi sırasında Osmanlı sınırlarında ordu toplayarak güç gösterisinde bulunmasının Osmanlı Devleti'nin savaş kararı almasına neden olduğunu söyler (Brikner, 1873: 156; 159-160). Gerçekten de gezi için büyük bir ordunun güneyde hazır bulundurulması ve gezinin Osmanlı Devleti'ne karşı bir gözdağına dönüşmesi gergin olan Osmanlı ile ilişkilerin kopmasına neden oldu. İngiltere'nin İstanbul'daki elçisinin Potemkin'in hudutlarda 60 bin olan askerini 100 bine çıkarmak üzere olduğu haberi de Osmanlı Devleti'ni endişelendirdi ve savaş kararı almasında önemli bir rol oynadı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, AE. SABH. I. 14-1220).

Kırım'da Osmanlı Devleti ile çıkacak savaş için mühimmat ve asker toplamaya devam eden Potemkin, Çariçenin isteğiyle savaş ile ilgili emirlerini almak için Petersburg'a gitti (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 22-1066-C). İki devlet arasında savaş 1787 Ağustosunda başladı. Bu savaş Potemkin için zor ve ağır bir sınav oldu. Potemkin, Rusya'nın merkezinden oldukça uzaktaki orduya erzak sağlamak, ulaşım ve haberleşme araçları oluşturmak, bir kanadı Tuna'da diğeri Kafkas dağlarının eteğinde bulunan orduyu yönetmek, yeni teşkil olan filonun hareketlerini koordine etmek ve aynı zamanda komşu, ittifak ve düşman ülkeleriyle diplomatik müzakereleri takip etmek durumumdaydı (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 660-662).

II. Ekaterina ile Potemkin'in savaş planının en önemli konusu Dinyeper Nehrinin ağzını tutan Özü Kalesiydi. Buranın alınması savaşın seyrini değiştirecek nitelikteydi. Bundan dolayı savaşın başlangıcında Bug ve Dinyester arasındaki araziden yapılacak taarruz aynı zamanda buraya yöneltilmeliydi. Yine yapılan plan Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan halkın başkaldırmasının organizasyonunu öngörüyordu (Ankoss, 2006: 309).

Savaşın başlangıcında Potemkin ağır eleştiriler alıyordu. Suvorov'un Kinburun'da elde ettiği başarının haricinde birkaç ay boyunca savaş başarısız gidiyordu. Potemkin, Osmanlı ile gerginlik yaşanacağını uzun zamandır ön görüyorsa da tehlike anında nasıl hareket edeceğini bilmediği için suçlanıyordu (Brikner, 1873: 168). Potemkin hiç şüphesiz müthiş bir yönetici ve siyasetçiydi ama o kadar parlak bir komutan değildi. Özellikle Özü Kalesinin alınmasının uzaması onu sıkıntıya düşürdü. Özü

Kalesinin kuşatılması sırasında kaleyi koruyanların güçlü ve inatçı savunmaları ile Potemkin'in artık hücumdan bezmesinden dolayı kalenin kuşatılması 1788'in Aralık ayına kadar uzadı. Özü kuşatmasının başarısızlığının verdiği moral bozukluğunda ve hatta Çariçeye komutanlık görevini Rumyantsev'e teslim etmeye hazır olduğunu yazdığı sırada Suvorov'un Kinburun'da zafer alması Potemkin'e güç kazandırdı. Potemkin casusların verdiği şehrin yakın zamanda teslim olacağı bilgisinden dolayı beklemeye geçti ve hareketsiz kaldı. Bu kalenin alınmasını uzattı (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 661; 663-664). Kesin bir netice vermeyen birkaç başarısız hücumdan sonra 6 Aralık'ta Rus ordusunun tam bir zaferiyle sonuçlanan kesin bir hücuma girişildi. Kale savunmacılarıyla birlikte Rusların eline büyük sayıda sivil ahali de düştü. Bunlar en küçük bir tereddüt olmadan ortadan kaldırıldı. Bu parlak bir başarıydı ama Ankoss'un da belirttiği üzere kanlıydı (Ankoss, 2006: 312).

Özü kalesinin geç alınması diğer hareketlerinde gecikmesine neden oldu. Potemkin önce 60 binden oluşan piyade ve süvari askerleriyle Akkerman kalesini kuşattı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 147-6199). Kalede askerlerin sayısının azalmasından ve erzakında bitmek üzere olmasından dolayı kale muhafızı kaleyi teslim etti. Akkermanın Ruslar tarafından işgali sonrasında Gazi Hasan Paşa Potemkin'e mektup yazarak barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirdi. Potemkin, barış görüşmelerine geçilebilmesi için elçileri Bulgakov'un serbest bırakılmasını ön şart olarak istedi. Osmanlı Devleti Yedikule'de tutulan Bulgakov'u serbest bırakarak Rusya'ya gönderdi (Uzunçarşılı, 1995: 555; 585-586). Bunun üzerine Sadrazam'a mektup gönderen Potemkin, Sultan Abdülhamit tarafından haksız yere tutuklanan elçilerinin bırakılmasını, iki devletin mutlu bir barışa ulaşması yönünde atılan ilk adım olarak takdir ettiğini bildirdi. Çariçenin milletlerin felaketinin sona ermesini ve kutsal onuruna uygun olarak barışı yeniden tesis etmek istediğini yazdı. Sadrazamın cevap yazısını II. Ekaterina'ya gönderen Potemkin, sadrazamın barış için sabırsızlandığını, ard arda iki kurye gönderdiğini belittikten sonra kongre görüşmelerinin Rusçuk'ta yapılmasını istediğini yazdı. Rusçuk'ta İsveç ve Prusya temsilcilerinin bulunması ihtimalinden dolayı Potemkin buranın uzak olduğu bahane ettiğini sadrazamdan temsilcileri Bender veya Yaş'a göndermesini istediğini bildirdi. Barış için ilgili şartları sözlü olarak iletmesi için de Binbaşı Barozzi'yi Sadrazam'a gönderdiğini yazdı (Petrov, 1880, 38-40). Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ki görüşmelerde Osmanlı Devleti Potemkin'in gönderdiği Borozzi'nin sunduğu şartları kabul etmeyince iki devlet arasında mücadele devam etti (Uzunçarşılı, 1995: 588).

Potemkin Akkerman'dan sonra Bender Kalesini Turla Nehrinden ve karadan kuşattı. Kale muhafızıyla yaptığı haberleşmeyle kalenin teslimi işinin kolaylaştırıl-

masını istedi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 33-1588). Potemkin, kale muhafızına kaleyi kendi iradesiyle teslim ederse kadınlara, çocuklara mal ve mülklerine dokunmayacağını ve Tuna'ya doğru gitmelerine izin vereceğini bildirdi. Kale teslim edilmezse günahı olmayan kadın ve çocukların dökülen kanlarından kendilerinin sorumlu olmayacağını bildirdi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 29-1395). Bir sonraki mektubunda da Potemkin, devlete ait top, cephane ve mühimmatın kalede bırakılmasını, kadın ve çocukların eşyalarıyla çıkabileceklerini, nakil sırasında ihtiyaç duyulursa araba dahi gönderebileceğini bildirdi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 30-1404). Bu arada Potemkin yaklaşık 150 bin kişilik bir ordu ile karadan ve denizden Benderi elli iki gün muhasara ettikten sonra kaleyi teslim aldı ve kaleyi yıktı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 145-6073; HAT. 144-6070). Bender'in dışında 1789 savaş harekâtında Fokşan ve Rımnik zaferleri ve 1790'da alınan İsmail Kalesi Potemkin'i oldukça memnun etti. Ayrıca Potemkin'in kurduğu donanma sadece Osmanlı donanmasına karşı açık savaşlarda değil, Osmanlının kıyı siperlerine saldırılarda, asker inişlerine ve malzeme sevkiyatına engel olmak için kullanıldı (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 661; 663-664).

Potemkin, sadece Osmanlılarla savaşı organize etmekle kalmadı. Onun aynı zamanda uluslararası siyasetinde şekillenmesinde önemli bir rolü vardı. Rusya adına savaş devam ederken Prusya tehlikesi ortaya çıktı. II. Ekaterina, Potemkin'e bir mektup yazarak Prusya Kralının Rusya ve müttefikleri aleyhine faaliyete geçmesi durumunda kont Rumyantsev'in ordusunu Prusya'ya doğru göndermeyi düşündüğünü söyledi. Potemkin, Prusya ile gerginliğin kaldırılması ve askeri adım atılmaması yönünde görüş bildirdi. Daha sonra gönderdiği mektupta da "Osmanlılarla barış yapmadan savaşı başlatmanın size şöhret getirmeyeceğini, çünkü her yerde savaşırsak kesinlikle kaybedileceğini" yazdı. Bu görüşü makul bulan II. Ekaterina Prusya ile savaştan vazgeçti (Proskurina, 2017:222-223).

Potemkin savaş sırasında Tatarların başkaldırmalarına karşı da önlemler aldı. Sahil köylerinin sakinlerini Kırım'ın iç bölgelerine gönderdi. Potemkin, Osmanlılar kıyıya yaklaşırsa halkın onlara destek verebileceğinden endişeleniyordu. Bunun için gerekli tedbirlerin alınması için 10 Nisan 1788'de verdiği emirde şunları yazdı. "Tavrida sakinlerinin güvenliği adına art niyetli unsurların elindeki araçlar alınmalı. Osmanlılar kıyıya çıkartma yaptığı takdirde onlara destek vermemeleri için Tatarların bütün atlarını Perekop'a sürün. Kendi rahatlığınız için ellerindeki silahları da toplarsanız makbule geçer. Bütün bunların onlara kendi iyilikleri ve güvenlikleri için yapıldığını aşılayın. Silahların hepsini Karasubazar'a götürün. Silahlar savaş bittikten sonra geri iade edilecek". Bu önlemlerin yanısıra Kırım'da Tatarların olası saldırılarına karşı yerleşkelere tüfek ve barut dağıtıldı (Brikner, 1873: 166-167).

Potemkin Özü Kalesini ele geçirmesi dolayısıyla 1. Sınıf Kutsal Georgi madalyası, 100 bin ruble ve 60 bin rublelik pırlanta ile süslenmiş "kahramanlığı için" yazılı kılıç ile ödüllendirildi. 1789 Petersburg ziyaretinde Çariçe onu nakit para, defne çelengi, pırlanta ile süslenmiş feldmareşal değneği, 100 bin rublelik mücevher ile süslü Aleksandr Nevskiy madalyası ile ödüllendirdi. Bender'i ele geçirdiği için yine nakit para, 150 bin rublelik zümrüt ve pırlantalı defne çelengi ile altın madalyayla ödüllendirildi. 1790 yılı itibariyle II. Osmanlı-Rus savaşı sona yaklaşıyordu. Sonucu itibariyle Rusya özünde amaçlarına ulaşmıştı, Potemkin de artık tüm gücünü barış görüşmelerine yoğunlaştırabilirdi (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 664). Potemkin sadrazama mektup göndererek barış yapmak istediklerini bildirdi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 1397-56111). Elinde bulunan İslam esirlerini serbest bıraktı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de elinde bulunan Rus esirleri serbest bıraktı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 200-10254). Potemkin barış görüşmelerinin başlamasıyla da ordusunu Kalas taraflarına çekti (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 201-16267).

Prensip olarak Rusya'nın savaşı kazandığı netti. Çariçe bu parlak zaferi Potemkin'in şahsına borçlu olduğunu biliyordu ve yaşlı Grigoriy'sini kahraman rolünde görmek istiyordu. Bundan dolayı onu Petersburg'a çağırdı. 28 Şubat 1791 yılında Potemkin son kez Petersburg'a geldi. Potemkin'in onuruna Tavrida sarayında bir kutlama tertip edildi (Aslan, 2018: 102-103). Bu son ziyaretinde Çariçeden Tavrida adıyla bilinen (daha önce ona ait olan ve devletin ondan 460 bin rubleye satın aldığı) köşkü, dikiş yeri pırlanta ile süslü feldmareşal üniformasını ve nakit 200 bin rubleyi hediye aldı (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 664).

Potemkin, Petersburg'da beş ay kaldıktan sonra Osmanlı Devleti ile ön barış anlaşmasının imzalanması için savaş bölgesine hareket etti. Potemkin yolda Çariçeye rahatsız olduğunu ve yaklaşan sonunun geldiğini yazdı. Çariçe cevaben "Tanrıya seni bu acıdan kurtarmasını, beni ise hüsransız düşünemediğim sarsıntıdan korumasını dua ediyorum" diye yazdı. Muhtemelen Kırım'da bulaşan humma nüksediyordu. 27 Eylül'de Potemkin çok sevdiği Nikolayev şehrine gitmek emrini verdi. Fakat etrafındakilerin ve doktorların ısrarına uyarak yolculuğunu 4 Ekim'e kadar erteledi. 4 Ekim günü Çariçeye son mektubunu yazdırıp imzaladıktan sonra yola çıktı. Nikolayev'e ulaşmadan 5 Ekim günü öldü. 13 Ekim günü Yaş'da ilk defin töreni gerçekleşti. 23 Aralıkta ceset Herson'a taşındı ve orada mezar odasında 1798'e kadar saklandı. 1798'de Çar I. Pavel'in emriyle cesedi yere gömüldü ve mezar odasının üzerine toprak yığıldı (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 665-666).

Potemkin 1774 senesinden vefatına kadar çariçeyi ilgilendiren bütün işleri takip etti. Çariçenin mektupları Potemkin'e verilen görev alanıyla sınırlı değildi; Ekaterina kendisini merak ettiren, ilgilendiren, heyecanlandıran bütün konuları onunla

paylaşırdı. Çariçe'nin her konuyu Potemkin ile danışma alışkanlığını onun "Sensiz elsiz gibiyim" ifadesi ve Potemkin'in ölümünden sonra dile getirdiği " Artık ülkeyi yönetme yükü yalnız benim üzerimde" sözü gösterir (Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, 1905: 665-666).

II. Ekaterina'dan farklı olarak saray çevresi Potemkin'in ölümünden sonra onun hakkında kötü konuşmaya başladı. Çünkü bu etkili kişinin ortadan kalkmasından memnundular. Potemkin'in hatırası özellikle I. Pavel döneminde düşüş yaşadı. Kendisini ispatlama gayreti içinde I. Pavel II. Ekaterina dönemini anımsatan her şeyi ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Potemkin'e gelince en iyi intikamın unutma olduğunu düşünüyordu. Onun Herson'daki kabri, onun başarılarını ihtiva eden takdir belgeleri imha edildi. Potemkin döneminde yapılan şehirlerin adları değiştirildi. Tüm bunlara rağmen tarih için dönemin insanlarından geride ne kaldığı önemlidir. Rusya, Kırım'ı ve Karadeniz'i Potemkin'e borçludur (Şlyapnikova, 1998: 91).

SONUÇ

II. Ekaterina dönemi Rus devlet adamları arasında en önemli isimlerden biri hiç şüphesiz G. A. Poemkindir. II. Ekaterina'nın çok güvendiği ve inandığı biri olan Potemkin dönemin en önemli askerlerinden ve idarecilerinden biridir. Çok çalışkan, azimli ve başarılı olan Potemkin, Rusya'nın Karadeniz devleti olması ve sonrasında bu konumunu güçlendirmesi adına başarılı çalışmalar yaptı.

Osmanlı Devleti ile yapılan ilk savaştan (1768-1774) sonra elde edilen toprakların imarını ve nüfuslandırılmasını başarıyla gerçekleştirdi. Bu çalışmalardan edindiği tecrübe ile 1783'te ilhak edilen Kırım'ı Rusya ile bütünleştirdiği gibi Rusya'nın güçlü bir Karadeniz devleti olmasını da sağladı. Kırım'ın Ruslaştırılması ve Karadeniz'de askeri üslerin kurulması çalışmalarıyla Karadeniz'de dengelerin Rusların lehine değişmesine ve savaşlarda Osmanlılara karşı üstünlük kurulmasına neden oldu.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, AE. SABH. I. 14-1220.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C:MTZ. 6-287.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 22/1066-C

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT, 147-6199.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT, 33/1588

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT, 29/1395.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT, 30/1404.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT, 145/6073.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 144/6070.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 1397/56111.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 200/10254.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT. 201/16267.

ANKOSS, E. K. (2006), II. Ekaterina II, Moskva.

ASLAN, M. (2018), "Rusya'nın Bir Karadeniz Devleti Olma Sürecinde Grigoriy Aleksandroviç Potemkin", Karadeniz Araştırmaları, XV/59- Güz.

BRİKNER, A. (1873), "Razrıv Mejdu Rossıey i Turtsıey v 1787 Godu", İyul 1873, çast CLXVIII, S. Peterburg.

DRUJİNİNA, E. İ. (1957), "Bliyayşie Ekonomiçeskie Posledstviya Vıhod Rossina Çernom More (1774-1782)", İz İstorii Obşestvennıh Dvvijeni i Mejdunoradnıh Otnoşenii, (Sbornik Statey v Pamyat Akademika Evgeniya Viktoroviça Tarle), Moskva.

LAŞKOV, F. (1890), Knyaz G. A. Potemkin-Tavriçeskiy, Simferepol.

MADARİAGA, İ. de. (2002), Rossiya v Epohu Ekaterını Velikoy, Moskva.

PETROV, A. N. (1880), Vtoraya Turetskaya Voyna 1787-1791, Tom:II, S. Peterburg.

PRAVOSUBOVİÇ, Ye. E. Vostoçnoya Politika İmperatritsi Ekaterını II, Vilna.

PROSKURİNA, V. (2017), İmperiya Pera Ekaterina II, Moskva.

Russkıy Bıografiçeskiy Slovar, "Potemkin" S. Peterburg 1905.

ŞEBALSKİY, P. (1868), " Potemkin i Zaselenıe Novorossiyskogo Kraya", Antropologiçeskih i Etnografiçeskih O Rossii i Stranah Yey Prilejaşih, Sbornik Statey, Moskva.

ŞLYAPNİKOVA, E. A. (1998), Grigoriy Aleksandroviç Potemkin, Voprosı İstorii, 7, Moskva.

ŞOLOHOV, L. G. (1993), Don i Azovskoe More, Novoçerkassk.

TİMOFEENKO, V. İ. (1984), Goroda Severnogo Priçernomorya vo Vtoroy Polovine XVIII veka, Kiev.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1995), Osmanlı Tarihi, c.IV, kısım:1, Ankara.

YELİSEYEVA, O. (2018), Granitsa Rossii-Çernoe More, Moskva.

YÜKSEL, S., (2011), "Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara..

YÜKSEL, S. (2020), " II. Ekaterina'nın Kırım Seyahati (1787), History Studies, cilt:3, sayı:12, Haziran Samsun.

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞMENİN BAŞLAMASI: FERİDUN CEMAL ERKİN'İN MOSKOVA SEYAHATİ (30 EKİM- 6 KASIM 1964)

Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz ARSLAN
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

ÖZET: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yönetiminin, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesi karşılığında Türkiye'den doğu sınırlarında değişiklik ve Boğazlarda üs istemesiyle 1945 yılında kopan ikili ilişkilerde, 1953 yılına kadar herhangi bir iyileşme görülmemiştir. Her ne kadar Stalin'in vefatı üzerine iktidara gelen yeni yönetimin Türk-Sovyet ilişkilerini düzeltmek adına sınır değişikliğinden vazgeçildiğini bildirmesiyle ikili ilişkilerde bir yumuşama yaşansa da ilişkilerin normalleşmesi 1964 yılını bulmuştur. Çünkü bu tarihe kadar Türkiye, Sovyetlerin samimiyetinden emin olamamış, Ortadoğu'ya sızmasından endişe etmiş ve ekonomik yardım teklifine karşı isteksiz davranmıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerinde uzaklaşmasın yerini dostluğun veya en azından normalleşmenin alması dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in, 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Moskova'ya yaptığı seyahatle mümkün olmuştur. Yirmi beş yıl önce Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya yaptığı ziyaretten sonra bu düzeyde yapılan ilk gezi niteliğindeki seyahat esnasında, iki devlet arasında ticari, ekonomik ve kültürel alanlarındaki ilişkilerin artırılması için gayret sarf edilmiştir. Sovyetler, Türkiye'nin Batılı müttefiklerle Kıbrıs konusunda görüş ayrılığı yaşadığı bir zamanda Enosis'i kabul etmediğini açıklamıştır. Nihayetinde, Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşmenin temellerinin atıldığı bu seyahat, aynı zamanda Türk dış politikasının tek yönlülükten çok yönlü bir sürece girmesinin de önünü açmıştır. Çalışmada tüm bu süreç, belgeler, süreli yayınlar, hatıratlar ve konuyla alakalı çalışmalar çerçevesinde analiz ve sentez yöntemiyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyetler Birliği, Feridun Cemal Erkin, Moskova Seyahati, Türk-Sovyet İlişkileri

The Beginning of Normalization in Turkish-Soviet Relations: Feridun Cemal Erkin's Visit to Moscow (30 October - 6 November 1964)

ABSTRACT: The bilateral relations that broke off in 1945 as a result of the requests to renew the bases in the Straits and make a change in the eastern border with Turkey in exchange for the Treaty of Friendship and Neutrality (Non-Aggression) Pact did not show any improvement until 1953. When the new administration that came to power upon the death of Stalin reported that the border change was abandoned in order to improve the Turkish-Soviet relations, there was an improvement in bilateral relations. However, it wasn't until 1964 when the normalization of the relations was in question. Because Turkey, until that date, could not be sure of the sincerity of the Soviet Union and doubted that the USSR was planning to gain dominance over Middle East, it hesitated to accept the financial aid offer made by the USSR.

The fact that friendship, or at least normalization was achieved after the breakdown of the bilateral relations between Turkey and Soviets was made possible by Feridun Cemal Erkin, the Minister of Foreign Affairs of the period, with a trip to Moscow between 30 October and 6 November 1964. The efforts were made to increase the relations between the two countries in the fields of trade, economy and culture during the first trip of such significance after the visit that Turkish Foreign Minister Şükrü Saraçoğlu paid to Moscow twenty-five years ago. The Soviet Union declared they refused to accept Enosis when Turkey had disagreements with Western allies over Cyprus. Ultimately, this visit, where the foundations of normalization in Turkish-Soviet relations were laid, also paved the way for Turkish foreign policy to enter a multi-directional process from one-sidedness. The purpose of this study is to evaluate all this process, documents, periodicals, memoirs and their relevance to the issue by analysis and synthesis method.

Keywords: Turkey, the Soviet Union, Feridun Cemal Erkin, A Visit to Moscow, Turkish-Soviet Relations

GİRİŞ

Millî Mücadele döneminde temelleri atılan Türk-Sovyet dostluğu, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'yla giderek güçlenmiş ve uyum içerisinde ilerlemiştir (Soysal, 2000: 272). Lakin söz konusu uyum SSCB yönetiminin, Montreux Konferansı'ndan itibaren Boğazların ortak savunulması gibi eski Çarlık Rusya'sının klasikleşmiş bir talebini ortaya koymasıyla bozulmaya başlamıştır. (Gürün, 1991: 168-169). Bu durumu, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun

25 Eylül-18 Ekim 1939 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Moskova seyahati de düzeltememiştir. Çünkü iki ülke arasında karşılıklı yardım antlaşması imzalanması amacıyla gerçekleştirilen seyahat, SSCB'nin bir kez daha Boğazların ortak savunulmasını talep etmesi gibi nedenlerle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Arslan, 2017: 115-127). Bu başarısızlık üzerine Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile yardım antlaşması imzalayınca iki ülke birbirinden giderek uzaklaşmaya başlamıştır (Bilge, 1992: 146-148).

Türk-Sovyet ilişkilerindeki uzaklaşma, II. Dünya Savaşı esnasında özellikle SSCB'nin savaşın kendi topraklarına sıçradığı 1941 yılından itibaren Türkiye'nin takip ettiği tarafsızlık politikasını terk ederek Almanya'ya karşı savaşa dâhil olmasını istemesiyle devam etmiştir (Benhür, 2004: 332). SSCB'nin kendi savaş yükünü hafifletmek için dile getirdiği bu talep karşısında Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdürmesi, Sovyetlerin tepkisiyle karşılanmıştır. SSCB yönetimi, Türkiye'yi kendilerinin Almanları yok etmek için mücadele ettiği bir dönemde üzerinde düşen sorumluluğu yerine getirmemekle itham etmiştir (Gürün, 1991: 257). Bu nedenle de Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'de Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmesini, 23 Şubat 1945'te ise Mihvere savaş ilan etmesini gecikmiş bir adım olarak görmüştür (Oran, 1970: 52-54).

İlişkilerde yumuşamanın görülmediği bu dönemde, SSCB yönetiminin Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshedeceğini bildirmesi, yenilenmesi karşılığında da Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan'ın iadesini talep etmesi ise ilişkilerin kopmasına yol açmıştır (T.C Dışişleri Bakanlığı, 1973: 250-264). Nitekim 1945 yılında kopan ikili ilişkilerde, Türkiye'nin giderek Batılı ülkelerle iş birliği yapması ve Sovyetlerin de söz konusu taleplerini geri çekmemesi üzerine 1953 yılına kadar herhangi bir iyileşme görülmemiştir (Burçak, 1983: 187-201).

1953 yılında iki devlet arasındaki ilişkilerin başlamasını sağlayan gelişme ise Stalin'in ölümü üzerine göreve gelen yönetimin, komşularıyla iyi ilişkiler kurma politikası çerçevesinde Türkiye'ye karşı hiçbir toprak talebinin olmadığını bildirmesi olmuştur. Sovyet yönetiminin bu yeni tutumu Türk-Sovyet ilişkilerinin normal seyrine dönmesi için olumlu bir ortam yaratmıştır. Lakin olumlu ortam Türkiye'nin Sovyetlerin kendisine yaklaşma çabasını ve ekonomik yardımda bulunma vaatlerini NATO'dan ayrılması için atılan adımlar olarak görüp karşılıksız bırakması nedeniyle ilişkilerin gidişatını değiştirmemiştir (Bilge, 1992: 336-340).

1957 yılından itibaren ilişkiler, Suriye'de Sovyet yanlısı bir darbe yapılmasının ardından Türkiye'nin Suriye sınırına yığınak yapması, Batı yanlısı hükümetin

görevden alınmasıyla biten Irak devriminden sonra tarafların takındığı karşıt durumlar nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Ayrıca 1959 yılı başlarındaki Türkiye'ye bazı füze sistemlerinin konuşlandırılması mevzuu da SSCB'nin tepkisini çekmiştir. Moskova, bu girişimin dostlukla bağdaşmayacağını, füzelerin SSCB'nin güney hudutlarını tehdit altına sokacağını iddia etmiştir (Kurban, 2014: 262-264).

Türk-Sovyet ilişkilerdeki gerginlik 1960 yılından itibaren yerini bir kez daha yumuşamaya bırakmıştır. Bunun nedeni ise doğu-batı bloku arasındaki yakınlaşma sonucu SSCB yönetiminin Türkiye ile iyi ilişkiler kurma konusunda yaptığı çağrının gerek hükümet gerekse muhalefet tarafından samimi bir yaklaşım olarak görülmesidir. Bu meyanda Türkiye hem ilişkileri geliştirme konusunda SSCB'nin samimiyetine güvenmesi hem de Batı'dan beklediği kadar ekonomik yardım alamaması nedeniyle Sovyetlerle münasebetlerini geliştirmeye karar vermiştir. İki ülke başbakanlarının birbirlerini ziyaret ederek üst düzeyde toplantılar yapması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Lakin Türkiye'deki 27 Mayıs 1960 tarihli askerî darbe nedeniyle başbakanların ziyaretleri gerçekleşememiştir (Tellal, 2020: 118-122).

SSCB yönetimi, 27 Mayıs darbesinden kısa bir sonra Türkiye ile yakınlaşmak için yeni bir teşebbüste bulunmuştur. Lakin söz konusu teşebbüs, yönetimdeki askeri idarenin Batı eğilimli siyaset çizgisini devam ettirmek istemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Armaoğlu, 1994: 827). Askeri yönetimin sona erdiği ve İsmet İnönü başkanlığında koalisyon hükümetinin kurulduğu 1961 yılında, Türk-Sovyet dostluğunun yeniden kurulması yönünde karşılıklı mesajlar yayınlanmıştır. Ayrıca demiryolu ulaşımı, telefon irtibatı ve Aras Nehri üzerinde baraj inşası yapılması amacıyla antlaşmalar imzalanmıştır. Bu şekilde yakınlaşma sürecine giren ilişkiler, 22 Ekim 1962 günü patlak veren Küba krizinde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) desteklemesi nedeniyle duraklama dönemine girmiştir (Gürün, 1983: 203).

Söz konusu duraklama, Küba krizinin bitmesiyle birlikte yerini yakınlaşmaya bırakmıştır. Nitekim SSCB yönetiminin daveti üzerine Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, 2-14 Mayıs 1963 tarihlerinde bir parlamento heyetiyle SSCB'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında, siyasi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda prensip antlaşmasına varılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Irak'ta başlayan Kürt hareketi dolayısıyla Sovyetlerin Türkiye'yi olaylara müdahaleye kalkışmakla suçlaması ilişkileri bir kez daha germiştir (Gönlübol vd, 1996: 420-422).

İlişkilerdeki gerginlik 1964 yılında da devam etmiş ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in, Sovyet Dışişleri Bakanı'nın daveti üzerine 23 Mart 1964 tarihinde yapmayı düşündüğü SSCB gezisi ertelenmiştir (Gönlübol vd, 1996: 424). Ne-

deni ise Sovyet yönetiminin, Türkiye için hayati öneme sahip olan Kıbrıs meselesinde, Ada'daki Türklere karşı başlatılan saldırılardan ziyade Kıbrıs'ın Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üssü haline getirilmemesiyle ilgilenmesi ve bu nedenle Rum lider Makarios'u desteklemesidir. Çünkü Sovyet yönetimine göre Makarios'un izlediği bağlantısızlık politikası, Kıbrıs'taki komünist hareketin büyümesini sağlayacak ve böylelikle Doğu Akdeniz'de önemli bir konuma sahip Kıbrıs, SSCB'ye dost bir ülke haline gelecek ve NATO'ya üye olmayacaktır (Karataş, 2019: 126-129).

Kıbrıs yüzünden Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüye gittiği bu dönemde Türkiye için asıl hayal kırıklığı, Batılı müttefiklerinin olaylar karşısında sergilediği ilgisiz tavır olmuştur. Çünkü Batılı ülkeler, İsmet İnönü'nün Türklere karşı yapılan saldırıları dile getirdiği, sorunun barışçıl yöntemlerle çözümünü talep ettiği, Yunanistanlı teröristlerin faaliyetlerine son vermek için Kıbrıs Adası'na çıkarma yapma konusunda destek istediği çağrısına kulak asmamıştır (Qasımlı, 2013: 64-71). Söz konusu tavır nedeniyle Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığını gören Sovyetler bu durumu kendi lehine çevirmek için harekete geçmiştir. Şüphesiz alınan kararda Makarios'un bağımsızlık yerine Enonis'i gündeme getirmeye başlaması da etkili olmuştur. Çünkü Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a bağlanması halinde burası bir NATO toprağı ve üssü haline gelecektir (Aziz, 1969: 202). Bu kapsamda Sovyet Büyükelçisi, Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde SSCB'nin Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini düzeltmek istediğini bildirmiştir. Buna karşılık Türkiye ise söz konusu isteklerin Sovyetlerin Kıbrıs konusunda takındığı tavırda değişikliğe gitmesi halinde mümkün olabileceğinin altını çizmiştir (Qasımlı, 2013: 72-73).

Türkiye ile SSCB arasında görüşmelerin yapıldığı bu dönemde, ABD Devlet Başkanı Johnson'un İsmet İnönü'ye gönderdiği 5 Haziran 1964 tarihli mesaj, Türkiye için şok etkisi yaratmıştır. Çünkü Johnson mesajında, Ada'ya yapılacak herhangi bir müdahaleyi desteklemediğini, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi halinde çıkacak bir Türk-Sovyet savaşına NATO'nun müdahil olmayacağını bildirmiştir (Armaoğlu, 1991: 266-269). Açıkçası şimdiye kadar NATO'nun Kıbrıs konusunda kendisini haklı göreceğini ve destekleyeceğini uman Türkiye, bu mesajla büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Batılı ülkelerle birlikte çeşitli paktlara üye olmasına ve ortak pazara kabulüne rağmen yalnız olduğunu görmüştür (Güresin, 1964: "Çok Taraflı Politika", Cumhuriyet, 6 Kasım, 1). Bu şartlar altında Başbakan İsmet İnönü, SSCB'yi dışlayarak Kıbrıs'ta çözüm aramanın imkânsızlığının farkına varmış ve Sovyetlerle ilişkileri düzeltmek için çağrıda bulunmuştur (Karataş, 2019: 129).

1. MOSKOVA SEYAHATİ

İsmet İnönü'nün yaptığı çağrı, 15 Ekim 1964 yılında Sovyet lideri Kruşçev'in görevden ayrılması sonucu iktidarı ele alan Aleksey Kosigin ile Leonid Brejnev döneminde karşılık bulmuştur. Nitekim yeni yönetim, Türkiye ile birkaç yıl önce normalleşme sürecine giren ilişkileri düzeltme yolunu seçmiş ve bu konuda atılacak adımları konuşmak için Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'i bir kez daha Moskova'ya davet etmiştir (Qasımlı, 2013: 99-105). Söz konusu davet, Enosis'i benimsediğini ilan eden Yunanistan'ın, ABD ve İngiltere tarafından desteklendiği, Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakıldığı bu dönemde ikili ilişkileri güçlendirme adına büyük bir fırsat olarak görülmüştür (Tellal, 2000: 176-177).

Konuyla ilgili 20 Ekim 1964 tarihinde yapılan resmî açıklamada, F.C Erkin'in SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko tarafından Moskova'ya davet edildiği, bu davetin memnuniyetle karşılandığı ve ziyaretin 30 Ekim tarihinde olacağı bildirilmiştir. Gezide iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin arttırılması, siyasi alanda da azami iş birliğine gidilmesi gibi konuların ele alınacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 20 Ekim 1964: 1; Milliyet, 20 Ekim 1964: 1, 7).

Seyahatle ilgili F.C. Erkin ise 23 Ekim'de yaptığı açıklamada, "*Kuzeyimizdeki büyük komşumuzla ilişkilerimizin geliştirilmesi, iyi komşuluk bağlarımızın ıslahı gibi hedefler bizi yakından ilgilendirmektedir. Bizim dilediğimiz budur*" demiştir. Ayrıca Moskova'ya yapacağı resmi ziyaretin gündeminin henüz tespit edilmediğini ama Türkiye'yi ilgilendiren Kıbrıs meselesinin gündeme geleceğini söylemiştir (Cumhuriyet, 24 Ekim 1964: 1; Milliyet, 24 Ekim 1964: 1). 27 Ekim günü gazetecilerle yaptığı toplantıda da Türkiye ile SSCB arasındaki ticari bağlara, sanatçı mübadelesine, spor karşılaşmalarına ve kültürel ilişkilere vurgu yaptıktan sonra "*Siyasi bakımdan ayrı kamplarda bulunmamız, bizi iyi komşuluk münasebetlerinden alıkoyamaz. Bizim içinde bulunduğumuz kamp, hiçbir zaman mütecaviz değildir. Bu bakımdan SSCB ile komşuluk münasebetlerimizi geliştirmemize engel yoktur*" demiştir (Cumhuriyet, 28 Ekim 1964: 1, 7; Milliyet, 28 Ekim 1964: 7).

Moskova ziyaretinin gündemi, 28 Ekim'de İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda belirlenmiştir. Bu kapsamda F.C. Erkin'e verilen talimatta, Sovyet devlet adamlarıyla yapacağı görüşmelerde ticari meselelerin yanında Kıbrıs konusunu da masaya yatırması istenmiştir. Sovyet yetkililere, Enonis karşısındaki her fikrin desteklenebileceği yönünde açıklamada bulunması bildirilmiştir. Sovyet askeri yardım talebinin gündeme gelmesi durumunda Türkiye'nin NATO camiası içinde olduğuna dikkati çekmesi ve görüşmeleri bu yönde yürütmesi gerekti-

ğinin altı çizilmiştir. Ticari temaslar sırasında SSCB'den yolcu uçağı ve yeraltı sondaj makineleri ithal edebileceği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Ekim 1964: 1, 7). (Vatan, 29 Ekim 1964: 1, 5).

Ayrıca iki ülke arasında kültürel iş birliğine dair antlaşma imzalama yetkisi verilmiştir (BCA, 30.18.1.2 / 181.70.1-1).

F.C. Erkin, aynı gün Tass Ajansına verdiği demeçte, yapacağı ziyarette her şeyden önce Türkiye ile SSCB arasındaki iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmeye yönelik adımlar atılacağına vurgu yapmıştır. Ele alınacak konular hakkında da şunları söylemiştir: "*SSCB Hükümeti yetkilileriyle görüşmelerimizde tabiatıyla iki memleketi alakadar eden meseleleri, bu arada ticari ve kültürel münasebetlerimizi mevcut imkânlar dairesinde geliştirmek konusunu ele alacağız. Ayrıca dünya meselelerini ve özellikle halen gerginlik konusu teşkil eden problemleri gözden geçireceğimiz ve bu hususlarda fikir teatisinde bulunacağımız tabiidir. Bu seyahatim iki memleket arasındaki münasebetler bakımından iyi neticeler vermesi en samimi dileğimdir*" (Cumhuriyet, 29 Ekim 1964: 7; Milliyet, 29 Ekim 1964: 1, 7).

29 Ekim günü Anadolu Ajansına verdiği demeçte de Türkiye ile SSCB arasındaki ticari ilişkilerin Kliring Antlaşması çerçevesinde ilerlediğinden bahsetmiştir. Bu anlamda iki ülke arasında ithalat ile ihracat oranlarında denkleştirilmesi gereken zaruri bir bağ olduğunun altını çizmiştir. Görüşmeler esnasında, antlaşmasının uygulanmasıyla ilgili gerek Türkiye'nin gerekse SSCB'nin dile getireceği hususların masaya yatırılacağını söylemiştir. Seyahatinin antlaşma listesinde olup işletilemeyen yatırım kotalarının kullanılabilmesi ve böylece bazı Türk mallarının SSCB'ye satılabilmesi yolunda iyi bir fırsat yarattığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 30 Ekim 1964: 7; Milliyet, 30 Ekim 1964: 1, 7).

Görüldüğü gibi yapılan açıklamalarda Türkiye'nin bu ziyaretten beklentisinin; bağlı bulunduğu uluslararası antlaşmalar ve NATO'ya üyelik çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek, ekonomik ve kültürel ilişkilerini güçlendirmek olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakıldığı Kıbrıs meselesinde de destek aranacaktır. Yani ilişkilerde ve özellikle dış politika konusunda köklü bir değişim beklentisi söz konusu değildir.

Nihayetinde çeşitli beklentiler içerisinde SSCB'ye gidecek olan F.C. Erkin, Moskova seyahatini gerçekleştirmek için 30 Ekim'de Esenboğa Havaalanı'na gelmiştir. Burada basın mensuplarıyla yaptığı görüşmede, Moskova seyahatinin memleket için hayırlı olması dileğinde bulunduktan sonra, "*Moskova'ya yeni bir ziyaret yapabilmekten çok memnunum. Bu ziyaret benim ile Sovyetler ricali arasında ortak meseleleri açık yürekle görüşmek imkânını sağlayacak ve bu görüşmelerden umarım*

ki, barış adına olumlu sonuçlar alınacaktır. Ziyaretini aynı zamanda Sovyetler Birliği halkının son 45 yıl boyunca başardıkları büyük hamleleri müşahede imkânını vereceği için memnunum" demiştir (Akşam, 31 Ekim 1964: 1, 7; Cumhuriyet, 31 Ekim 1964: 1)

F. C. Erkin daha sonra da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayülken, Genel Sekreter İktisadi İşler Yardımcısı Kâmuran Gürün. Birinci Daire Genel Müdürü Pertev Subaşı ve Özel Kalem Müdürü Nazmi Akıman'ın refakatinde (BCA, 30.18.1.2 / 181.66.9) saat 14:25'te Moskova'ya hareket etmiştir (Akşam, 31 Ekim 1964: 1; Cumhuriyet, 31 Ekim 1964: 1,7). SSCB Hükümeti tarafından hazırlanan programa göre F.C. Erkin'in seyahat programı şu şekilde olacaktır (Cumhuriyet, 29 Ekim 1964: 7; Vatan, 30 Ekim 1964: 1, 5).

Tablo 1: F.C. Erkin'in Seyahat Programı

30 Ekim	Moskova'ya varış ve Gromiko tarafından karşılanma
31 Ekim	Gromiko ile toplantı, Moskova Belediyesi ziyareti, Leningrad'a hareket
1 Kasım	Leningrad gezisi
2 Kasım	Leningrad gezisi, Akşamleyin Moskova'ya hareket
3 Mayıs	Gromiko ile ikinci toplantı, Devlet üniversitesi ziyareti, Bolşoy balesi ve Gisella temsilini izleme
4 Mayıs	Sovyet Devlet Başkanı ve Başbakan ile görüşme, Kremlinde gezinti, Türk elçiliğindeki kokteyle katılma, Gromiko'un akşam yemeğine katılma,
5 Mayıs	Ankara'ya hareket

Bu arada Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, ziyaretle ilgili yaptığı açıklamada, ticari ve iktisadi münasebetleri geliştirme konusunun müzakere edileceğinden ve Türkiye'yi ilgilendiren meselelerin gündeme geleceğinden bahsetmiştir. Kıbrıs ve Enosis konusunda sorulan bir soruyu ise "*Enosis'in karşısında olan her fikir bizim tezimiz ile paraleldir. Dünyada tek başına kalsak bile, milletlerin en sıkışık zamanlarında gördükleri destek unutulmaz. Biz de haklı dâvamızı adalet çerçevesi içinde çözmeye çalışıyoruz. Türkiye'ye yapılacak dostane yardımı unutmayacağız*" sözleriyle yanıtlamıştır (Akşam, 31 Ekim 1964: 7; Cumhuriyet, 31 Ekim 1964: 7)

Böylece ilk kez üst düzey bir yetkili, Türk-Sovyet ilişkileri açısından Türkiye'nin Kıbrıs konusunda gösterdiği hassasiyete ve davanın Türkiye için taşıdığı öneme net bir şekilde vurgu yapmıştır. SSCB'yi, Türkiye'nin bu zor gününde yardıma davet ederek atılacak adımların hiçbir zaman unutulmayacağının altını çizmiş ve Türk-Sovyet dostluğunun geleceğinin Kıbrıs konusunda alınacak tavra bağlı olduğunu ifade etmiştir. Yani F.C. Erkin'in seyahati esnasında, Kıbrıs meselesi bir anlaşma ile sonuçlanırsa ilişkilerin önü açılacak ve diğer hususlarda orta yol bulmak kolaylaşacaktır.

2. MOSKOVA TEMASLARI

30 Ekim 1964 tarihinde Moskova'ya inen Türk heyetini, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Işık ile SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko karşılamıştır. F.C. Erkin, burada yaptığı konuşmada: "*Türk-Sovyet münasebetleri her iki memleketin en büyük iki lideri Lenin ve Kemal Atatürk tarafından kurulmuştur. SSCB ile münasebetlerimizin bu prensibe dayanmasını istiyoruz. En büyük arzum memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin gerçek esasa göre gelişmesini görmektir*" demiştir. Gromiko da F.C. Erkin'e cevap olarak kendisinin de görüşmelerin faydalı sonuçlar vereceği konusunda ümitli olduğunu ve iki memleket arasında lazım olan dostluğunun kurulması gerektiğini söylemiştir. Karşılama töreni bittikten sonra Türk heyeti, Sovyetskya Oteline hareket etmiş ve o günü dinlenerek geçirmiştir (Akşam, 31 Ekim 1964: 7; Cumhuriyet, 31 Ekim 1964: 1).

2.1. Sovyet Yetkililerle İlk Toplantı

Sovyet yetkililer ile ilk toplantı, F.C. Erkin ile Gromiko arasında 31 Ekim sabahı saat 10:00'da SSCB Dışişleri Bakanlığında başlamıştır. Toplantıda F.C. Erkin'e Genel Sekreteri Haluk Bayülken, İktisadi İşler Yardımcısı Kamuran Gürün. Birinci Daire Genel Müdürü Pertev Subaşı eşlik etmiştir. Gromiko'nun yanında ise Ortadoğu

Dairesi Başkanı Lapin, Türkiye-İran Dairesi Başkanı Kiktev, Şube Başkanı Spitzen vardır (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 1).

Müzakereler başlamadan önce F.C. Erkin'in önerisi üzerine, işlerin hızlanması için konuların ekonomik ve siyasi başlıklar altında iki heyet arasında görüşülmesine karar verilmiştir. Daha sonra da Gromiko'nun konuklarını selamlamasıyla toplantı başlamış ve SSCB Dışişleri Bakanı "*Biz önce misafirlerimizi dinleriz*" diyerek söz hakkını F.C. Erkin'e vermiştir. F.C. Erkin yaptığı konuşmada, Türkiye'nin tüm komşularıyla iyi geçinmek ve SSCB ile dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek istediğinden bahsetmiştir. Daha sonra da konuyu Kıbrıs'a getirerek Rum kesiminin anlaşmaları nasıl ihlâl ettiğini, yaptığı katliamların ne gibi güçlüklerle durdurulduğunu, Makarios'un Enosis'i gerçekleştirmek için nasıl bir ikili oyun oynadığını delillerle anlatmıştır. Türk haklarının korunacağı federasyon sistemine dayanan bağımsız bir Kıbrıs'tan yana olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Kruşçev'in bir vakitler Kıbrıs meselesinin çözümü için Türk ve Rum toplumun ayrı ayrı dikkate alınacağı yönünde bir açıklama yaptığını belirterek bu sözlerin Sovyetler için federasyon anlamına gelip gelmediğini sormuştur. Sovyetlerin Makarios'un temsilcileriyle imzaladığı antlaşmaların mahiyetini öğrenmek istemiştir (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 7; Milliyet, 1 Kasım 1964: 7).

Bunun üzerine Gromiko, F.C. Erkin'in sorularına gerekli cevapların verilebilmesi için konuyla ilgili hükümet yetkilileriyle bazı görüşmelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir (Qasımlı, 2013: 107). Ayrıca SSCB'nin de Enosis'e karşı olduğu ve bağımsızlığını muhafaza edecek bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin federatif düzene geçmesine itiraz etmeyeceğini açıklamıştır. Kıbrıs sorununun çözüme kavuşması için görüşmelerin sürdürülmesi ve Ada'da hiçbir yabancı üssün bulunmamasının gerektiğini söylemiştir. Böylece Kıbrıs konusunda Türkiye ile SSCB arasında bir uzlaşma ve gayri resmîde olsa bir anlaşma yapılma ihtimalinin uzak olmadığı ortaya çıkmıştır (İpekçi, 1964, "Moskova'da Durum", Milliyet, 1 Kasım: 1, 7).

Kıbrıs meselesinde ortak bir yaklaşımın mevcut olduğu ortaya çıkınca F.C. Erkin, Ermenistan'da oluşturulan Türk karşıtı atmosferden duyulan rahatsızlığı gündeme getirmiştir. Kafkaslarda da SSCB'yi Türkiye ile dost ülke olarak görmek istediğini ifade etmiştir. Buna karşılık Gromiko da Türk-Sovyet ilişkilerini bozabilecek herhangi bir gücün bulunmadığı, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak talebinin olmadığı cevabını vermiştir (Qasımlı, 2013: 107-108).

Heyetler daha sonra öğle yemeğine geçmiş ve Gromiko burada yaptığı konuşmada, "*Türk-Sovyet dostluğunun tam manasıyla samimi olmasını istiyoruz. Son zamanlarda iyi adımlar atıldı. Ancak yapılacak çok şeyimiz vardır. Kavga etmekten ise*

güzel konuşmak iyidir, derler. Ancak bunun fiiliyatta da gösterilmesi lâzımdır. Buna çok ihtiyacımız vardır. İki memleketin aklıselime uyarak iktisadi ve kültürel konularda olduğu kadar her sahada da iş birliği yapması lâzımdır." (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 7; Milliyet, 1 Kasım 1964: 7), sözleriyle adeta Türk-Sovyet münasebetlerinin sadece Kıbrıs davasında gidilecek politikaya göre ayarlanmasını uygun bulmadığını ortaya koymuştur (İpekçi, 1964, "Sovyetlerin Tutumu", Milliyet, 2 Kasım: 1).

Gromiko'dan sonra söz alan F.C. Erkin ise 1939 yılındaki Türk-Sovyet ittifak görüşmelerinde yer alan biri olarak maziyi hatırlatmış ve Türkiye'nin 25 yıl önceki karanlık günlerin bir daha geri gelmesini istemediğini bildirmiştir. Moskova'ya iyi sözlerin fiiliyatla desteklenmesi ümidiyle geldiğini, buradaki temaslarının iki ülke arasındaki ilişkileri daha ileri bir seviyeye taşıyacağından emin olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 7; Milliyet, 1 Kasım 1964, s.7).

Yemekten sonra heyetler yine Kıbrıs meselesini masaya yatırmıştır. Türk tarafının, federal sistem içinde Kıbrıs'ın bağımsızlığı üzerinde durduğu, Sovyet-Kıbrıs Yardım Antlaşması'yla ilgili çekincelerinden bahsettiği toplantıda, Sovyet tarafı da Kıbrıs'taki Türk askeri varlığı konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Daha sonra kendilerinin de Enosis'i asla tasvip etmediğini, Ada'da iki ulusun eşitliğinin ve haklarının korunmasının bir zorunluluk olduğunu bildirmiştir. Nihayetinde görüşmelerin sonunda iki taraf Kıbrıs meselesi üzerinde prensip itibariyle anlaşmaya varmış ve federasyon sistemi içinde Kıbrıs'ın bağımsızlığını savunacak Türk-Sovyet Antlaşması'nın ilk adımı atılmıştır (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 7).

Kıbrıs'la ilgili uzlaşma sağlandıktan sonra ekonomi ve ticaret ile alakalı konulara geçilmiştir. Gromiko'nun, Amerikalıların Türkiye'ye yaptıkları yardımları kesmesi durumunda ihtiyaç duyulan desteğin Sovyetler tarafından sağlanabileceğini bildirdiği görüşmelerde fazla detaya girilmemiştir (Erim, 2005: 790). Ekonomik ve ticari konuların, ilgili birimler tarafından ele alınması daha doğru bulunmuştur. Toplantıda gündeme gelen diğer bir konu ise Türk-Sovyet kültürel ilişkileri olmuştur (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 7; Milliyet, 1 Kasım 1964: 7). F.C. Erkin, sanat, spor ve ilim alanlarında yapılacak karşılıklı temas ve ziyaretlerin arttırılmasını öngören bir projeyi Sovyet yetkilere vermiştir (İpekçi, 1964, "Türk Heyetinin Tutumu", Milliyet, 3 Kasım: 1, 7; Cumhuriyet, 5 Kasım 1964: 7). Daha sonra da "*Bu proje üzerinde karşılıklı olarak kısa bir süre çalışırsak Ankara'ya dönmeden önce imzalanabilir*" demiştir (Qasımlı, 2013: 108).

Sovyet yetkililerle ilk toplantısını verimli bir şekilde geçiren Türk heyeti, seyahat programı kapsamında akşamleyin trenle Leningrad'a hareket etmiştir (Cumhuriyet, 1 Kasım 1964: 1; Milliyet, 1 Kasım 1964: 7). Türk ve Sovyet bayrakları ile

donatılmış istasyonda, Leningrad Belediye Başkanı tarafından karşılanan F.C. Erkin, Belediye Başkanı'nın kendisine "Hoş geldin" diyen konuşmasını şöyle cevaplandırmıştır: "*Ankara'da uçağa bindiğimiz andan beri kendimizi Sovyet misafirperverliğinin kucağında hissediyoruz. Sovyetler Birliği'nin ikinci başkenti sayılan güzel şehrinize gelmiş olmamızdan dolayı çok memnunuz.*" Karşılama töreni bittikten sonra dinlenmek için otellerine geçen Türk heyeti daha sonra Leningrad şehrinin turistlik yerlerini gezmiş, müzelerini ziyaret etmiştir. Akşamleyin de Belediye Başkanı'nın Türk heyeti şerefine verdiği yemeğe geçilmiş ve burada yapılan konuşmalarda karşılıklı iş birliğinin önemine değinilmiştir (Cumhuriyet, 2 Kasım 1964: 1: Milliyet, 2 Kasım 1964: 1). Heyet, Leningrad ziyaretinin ikinci gününü Türkiye'ye ihraç edilen malların üretildiği elektrik cihazları fabrikasında incelemelerde bulunarak ve Bolşevik ihtilâlinin tarihi bakımından önemli yerleri ziyaret ederek geçirmiş, akşamüzeri de trenle Moskova'ya hareket etmiştir (Cumhuriyet, 3 Kasım 1964: 1).

2.2. Sovyet Yetkililerle İkinci Toplantı

Türk heyetinin Moskova'ya dönmesiyle birlikte 3 Kasım günü Türk-Sovyet heyetleri arasındaki görüşmelerin ikinci turuna geçilmiştir. Bu meyanda ilk toplantı, F.C. Erkin ile SSCB Başbakanı Kosigin arasında gerçekleşirken, siyasi ve iktisadi komiteler arasında da müzakereler başlamıştır (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964: 1; Milliyet, 4 Kasım 1964: 1).

F.C. Erkin, Kosigin'i, Türk-Sovyet ilişkilerinin bundan böyle kötüye gitmesine mâni olmak için otorite ve prestijini kullanmaya davet etmiştir. Bunun üzerine Kosigin, SSCB'nin takip ettiği birlikte var olma ve dünya barışına yönelme siyaseti çerçevesinde Türkiye ile münasebetlerinde, Lenin ve Atatürk tarafından temelleri atılan güvene dayalı iş birliğini yakalama konusunda gayret sarf edeceği sözünü vermiştir (Erkin, 1968: 373-374). "*Her sahada Türkiye'nin dostluğuna karşılık vermeye hazırız. Ayrı siyasi ve askeri kamplarda olmamız buna mâni teşkil etmez*" demiştir (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964: 1; Milliyet, 4 Kasım 1964: 1).

Bu sözler karşısında F.C. Erkin yürütülen görüşmelerin iki ülkenin dostluğunu sağlam temeller üzerine yerleştirmek için büyük bir fırsat olduğuna vurgu yapmış ve şunları söylemiştir: "*Bu son şansınızdır, eğer Türk- Sovyet münasebetlerinde bir düzelme olmadığı takdirde dostluk için çok seneler geçmesi lâzım gelecektir. Çünkü Türkiye aldanmış olduğuna inanacak olursa bu dostluğu kurmak için çok senelerin geçmesini beklemek gerekecektir.*" Daha sonra da ilişkilerin gelişmesinde SSCB'nin Kıbrıs politikasında oynayacağı rolün önemine işaret ederek konuyu Kıbrıs meselesine getirmiştir (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964: 7; Milliyet, 4 Kasım 1964: 1).

Kosigin ise Kıbrıs konusunda, Sovyet Hükümeti'nin Gromiko'nun görüşüne iştirak edeceğini ve yapılan mutabakatı kabul edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine diğer konulara geçilerek NATO ittifakı ve Türkiye'nin buraya üyeliği konuşulmuştur. Görüşmeler esnasında Kosigin, SSCB'nin bu ittifakı saldırgan amaçlar güden bir pakt olarak gördüğünü ifade etmiştir. F.C. Erkin ise bu konuda farklı düşündüğü ve Türk-Sovyet münasebetlerinin bozulmasının Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla başlamadığını söylemiştir. İki ülke arasındaki olumlu havanın bozulmasına SSCB'nin Stalingrad muharebesini kazandıktan sonra Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmesinin sebep olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bu olumsuz tavır sonucu kapıldığı endişe nedeniyle NATO'ya üye olduğuna vurgu yapmış ve söz konusu cevap Kosigin tarafından tatmin edici bulunmuştur (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964: 7; Milliyet, 4 Kasım 1964: 1).

Kosıgin daha sonra iki ülke arasında ticari bağların geliştirilmesine büyük önem verdiğini açıklamış ve bu konuda Ticaret Bakanı'na özel talimat verdiğini belirtmiştir. Bu nedenle F.C. Erkin'den ticari münasebetlerin arttırılması hususunda Sovyet Ticaret Bakanı ile de görüşmesini istemiştir. Ayrıca kültürel alanlarda daha sık temas yapılması arzusundan bahsederek Türk heyeti tarafından verilmiş olan kültürel iş birliği projesinin tetkik edilerek bir sonuca bağlanacağını söylemiştir. Böylece F.C. Erkin, Kosıgin toplantısı sona ermiştir (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964: 7; Milliyet, 4 Kasım 1964: 1)

F.C. Erkin, daha sonra Gromiko ile birlikte saat 12:00'de siyasi komite çalışmalarına katılmıştır. Sabahki toplantıda, Çoruh nehrinde beliren adacığın mülkiyeti, bazı vize güçlükleri ve sınırlardaki hayvan hastalıklarının önlenmesini konuşan heyet, Dışişleri Bakanlarının gelmesiyle birlikte siyasi meseleleri görüşmüştür. Bu meyanda silahsızlanma meselesi, Birleşmiş Milletler (BM) Teşkilatı ile ilgili problemler ve Almanya'nın durumu ele alınmıştır (Milliyet, 4 Kasım 1964: 1) Hemen akabinde ise Türk heyeti, Kıbrıs konusundaki tutumu ve beklentileri hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bunun üzerine Sovyet yetkililer, Ada'ya dışarıdan müdahale olmaksızın her iki kesimin haklarının eşit şekilde korunacağı bir federasyona ilişkin Türkiye'nin görüşünü kabul edebileceklerini söylemiştir. Ayrıca bir kesimin diğerine karşı kuralları çiğnemesine razı gelmeyeceklerini ve Enosis'i de karşı olduklarını belirtmişlerdir (Qasımlı, 2013: 111-112).

Açıkçası, SSCB'nin Türkiye açısından ilişkilerin kaderini etkileyecek Kıbrıs konusunda, Enonis'e karşı olduğunu bildirmesi ve iki kesimin haklarının korunacağı federasyon fikrine destek vermesi hem Türk-Sovyet ilişkilerinde iyileşme sürecinin hem de Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde daha kararlı davranmasının önünü açmıştır.

Çünkü Türkiye bu desteğin etkisiyle Ada'nın Yunanistan ve kendisi arasında ikiye bölünmesini savunan, lakin bölünmenin nasıl olacağı konusunda kesinlik bulunmayan Acheson Planı yerine "Federatif bir idare altında bağımsız Kıbrıs" formülünü BM nezdinde de savunmaya karar vermiştir. Ayrıca SSCB ile ticari ve kültürel ilişkilerini geliştirme konusunda daha istekli davranmıştır (Milliyet, 5 Kasım 1964: 1).

Bu arada iktisadi komite çalışmalarında Sovyetler, Kliring sisteminden ayrılarak serbest döviz esasına geçmeyi kendi şartları gereği uygun bulmadığı için ticari konular ele alınmıştır. Görüşmeler esnasında Sovyet yetkililer, kendi ithalat oranlarına karşılık Türkiye'nin SSCB'den yaptığı ithalatı arttırmasını talep etmiştir. Bu istek karşısında Türk yetkililer, Türkiye'de ithalatın SSCB'de olduğu gibi bizzat hükümet tarafından yapılmadığını, dolayısıyla aksaklığın hükümetten kaynaklanmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Türk ithalatçıların, SSCB'den daha fazla mal getirmelerinin Sovyetlerin kendi mallarını Türkiye'de tanıtmaları ile mümkün olabileceğine vurgu yapmıştır. Yani buradaki sorun Sovyet mallarının Türkiye'de piyasa bulmaması meselesidir. Buna çözüm olarak da bazı ticaret heyetlerinin incelemelerde bulunmak üzere SSCB'ye davet edilebileceği ve bu şekilde Sovyet mallarının Türk piyasalarına girebileceği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964: 7; Milliyet, 4 Kasım 1964: 7)

Komisyon toplantıları sona erdikten sonra F.C. Erkin ve Gromiko, Türk Büyükelçiliğinde verilen yemeğe geçmiştir. SSCB Başbakan Yardımcısının da hazır bulunduğu yemekte bir kez daha Kıbrıs meselesine değinilmiş ve müşterek tebliğ üzerinde görüş alışverişinde bulunulmuştur. F.C. Erkin akşamüzeri de Gromiko ile Bolşoy Tiyatrosuna giderek sergilen gösteriyi Türk-Sovyet bayraklarıyla süslenmiş şeref locasından takip etmiştir (Cumhuriyet, 4 Kasım 1964, 7; Milliyet, 4 Kasım 1964: 7)

2.3. Sovyet Yetkililerle Üçüncü Toplantı

Sovyet yetkililerle üçüncü toplantı, siyasi ve iktisadi komitelerin de çalışmalarını tamamladığı 4 Kasım Çarşamba günü gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk görüşme saat 10:30'da F. C. Erkin ile Sovyet Devlet Başkanı Mikoyan arasında yapılmıştır. Yaklaşık bir buçuk saat süren ve Gromiko'nun da yer aldığı görüşmeler, 1939 yılındaki Türk-Sovyet ittifak antlaşması müzakerelerine dair eski anıların tazelenmesiyle başlamıştır. Mikoyan, F.C. Erkin'i 1939 yılı görüşmelerinden hatırladığını söylemiştir. F.C. Erkin ise iki ülkenin söz konusu görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle çok zarar gördüğünü, ama şu an her şeyin yeniden başlayabileceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 5 Kasım 1964: 1; Milliyet, 5 Kasım 1964: 1, 7).

Bunun üzerine Mikoyan, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye ile ilişkilerini, Atatürk ve Lenin zamanındaki dostluğa, samimiyete ve güvenli münasebetlere layık bir seviye yükseltmek kararında olduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin NATO ile bağlarını muhafaza etmek arzusunun kendileri açısından hoş görülmediğini, ancak bu hususun iki komşu memleket arasında samimi ve dostane münasebetler kurulmasına mâni teşkil etmeyeceği inancında olduklarını belirtmiştir. (Erkin, 1968: 374). Açıkçası Sovyet Devlet Başkanı Mikoyan'ın ilişkileri geliştirmek adına Türkiye için kırmızı çizgi sayılan NATO'ya üyelik konusunda herhangi bir şart ileri sürülmeyeceğini ortaya koyması, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi adına bir başka önemli gelişme olmuştur.

Bu şekilde başlayan görüşmeler, Kıbrıs konusundaki mutabakattan sonra iktisadi ve ticari konuların ele alınmasıyla devam etmiştir. Ticari konularda ihtisası bulunan Mikoyan, Türkiye ile ticari ilişkilerinin gelişmesini arzu ettiğini söyleyerek bu konudaki güçlüklerin kaldırılmasını istemiştir. Bunun üzerine F.C. Erkin, Türkiye'deki ihale sistemi nedeniyle devletin yapılacak yatırımlar için ihale açması gerektiğini anlatmış ve Sovyetlerin ihalelere katılmaması nedeniyle bu alanda iş birliği yapılamadığını söylemiştir. Buna örnek olarak da vaktiyle Sovyetler tarafından yapılan Nazilli Dokuma Fabrikası'nın modernleştirilmesi için yapılan ihaleye Sovyetlerin katılmamasını ve işin başka bir yabancı firmaya verilmesini göstermiştir. Yakın zamanda yine Sovyetlerin yaptığı Kayseri Dokuma Fabrikası'nın modernleştirilmesi için ihaleye çıkılacağını ve bunun manevi değer taşıyan bir fırsat olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 5 Kasım 1964: 7; Milliyet, 5 Kasım 1964: 1, 7).

İhalelere katılmamak prensibinin yarattığı güçlükleri kabul eden Mikoyan, sorunun en kısa zamanda çözülebilmesi için Ticaret Bakanı'na direktif vereceğini ifade etmiştir. Daha sonra ise ticari münasebetlerin geliştirilmesi hususunda tarafların birbirlerinden ithal edebilecekleri ürünler hakkında yeterli bilgiye sahip olunmamasının yarattığı sakıncalar üzerinde durulmuştur. Çözüm olarak da iki ülkeye mensup ticari heyetlerin ilk fırsatta karşılıklı ziyaretlerle yerinde inceleme yapmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 5 Kasım 1964: 7; Milliyet, 5 Kasım 1964: 7).

F.C. Erkin, daha sonra Mikoyan'a Türkiye'nin Kalkınma planından bahsederek Sovyetlerin bu plandaki bazı projelerin ihalesini almak suretiyle Türkiye'nin kalkınmasına yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bu teklife olumlu yaklaşan Mikoyan, SSCB'nin böyle bir teşebbüsü gerçekleştirmesi halinde yapılacak işin kredi esasına göre olabileceğini ve karşılığının mal ile ödenebileceğini ifade etmiştir. Konuyla alakalı detayların uzmanlar seviyesinde yapılacak çalışmalarla tespit edileceğini konu-

sunda görüş birliğine varılmıştır. F.C. Erkin, SSCB Devlet Başkanı ile toplantısı bittikten sonra Kremlin Sarayı'na giderek Sovyet Ticaret Bakanı Potoliçev'le bir araya gelmiş ve ticari ilişkileri geliştirilmek için yapılacak çalışmalar konusunda atılacak adımları ele almıştır (Cumhuriyet, 5 Kasım 1964:7; Milliyet, 5 Kasım 1964: 7).

Bu şekilde görüşmelerini tamamlayan F. C. Erkin, akşamleyin de Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliğinde resmî bir davet vermiştir. Davette Gromiko başta olmak üzere SSCB'nin ileri gelen devlet adamları, mareşal ve generalleriyle birlikte Moskova'daki yabancı elçilik mensupları hazır bulunmuştur. Davet bittikten sonra Türk ve Sovyet heyeti üyeleri, görüşmelere dair yayınlanacak resmi bildiri konusunda son hazırlıklarını yaparlarken F.C. Erkin, yabancı gazeteciler için hazırlanan basın toplantısına katılmıştır. Burada yaptığı konuşmada, "*Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki görüşünü şimdi daha büyük bir anlayışla karşılıyor, yurda başarılı sonuçlarla döneceğiz*" diyerek, Kıbrıs meselesinde Moskova'nın gösterdiği alakadan dolayı duyduğu memnuniyeti ortaya koymuştur. Görüşmeler esnasında SSCB'nin, Türkiye'nin NATO üyeliğine dair herhangi bir teklifte bulunmadığının altını çizerek Kıbrıs konusundaki uzlaşma karşılığında herhangi bir ödün verilmediğini belirtmiştir. Türkiye'nin, BM Genel Kurulunda da Ada'nın bağımsızlığını ve her iki topluma kendi kaderini tayin ilkesini savunacağını açıklamıştır. Bu süreçte "*Kıbrıslı Rumlar, Türkleri tekrar katletmeye başladıkları takdirde Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmasına kimse mâni olamayacaktır*" demek suretiyle Kıbrıs meselesinin Türkiye için taşıdığı öneme bir kez daha vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 5 Kasım 1964: 7; Milliyet, 5 Kasım 1964: 7).

3- TÜRK-SOVYET KÜLTÜR ANTLAŞMASI VE ORTAK BİLDİRİ

F.C. Erkin'in, 30 Ekim günü başlayan Moskova seyahatinin ilk somut sonucu 5 Kasım'da Gromiko ile birlikte imzaladığı Türk-Sovyet Kültür Antlaşması olmuştur. Tarafların kültür faaliyetleri sahasında, değişim ve daha sıkı bir iş birliği sayesinde münasebetlerin gelişmesi amacıyla imzaladığı antlaşamaya göre hükümetler,

1- Üniversitelerinde diğer tarafın dili ile öğretim yapan kürsüler ve kurslar açmaya, konferanslar tertip etmeye çalışacaklardır.

2- İlim adamları ve profesörler için karşılıklı ziyaretler tertip etmek suretiyle, iki memleketin ilim çevreleri arasında temasları teşvik edecektir.

3- Müzik ve opera alanında sanatçı mübadelelerini teşvik edecekler ve karşılık esasına uygun olarak sanatçı mübadeleleri tertip edeceklerdir.

4- Diğer memleketin resim, gravür, seramik ve süsleme sanatıyla ilgili sergilerin kendi memleketlerinde tertibini kolaylaştıracaklardır.

5- Memleketlerindeki arkeolojik zenginliklerin karşılıklı olarak tanınmasını, müze eşyasından veya bu eşyanın fotoğraflarından oluşan sergilerin düzenlenmesi suretiyle kolaylaştıracaklardır.

6- Memleketleri arasında karşılık esasına uygun olarak ilmî filmler değişimini kolaylaştıracaklardır.

7- Halk melodileri, klasik veya modern müzik ihtiva eden plak ve bantların değişimini kolaylaştıracaklardır.

8- Yukarıda bahsedilen faaliyetler, öngörülen değişimlerin adet ve türünü ve aynı zamanda uygulama şartlarını tespit edecek ve senelik protokoller çerçevesi dâhilinde tertip edeceklerdir.

9- Spor alanlarında karşılaşma ve değişimleri kolaylaştıracaklardır.

10- İş bu antlaşma, tasdik belgelerinin onaylandığı gün yürürlüğe girecektir. Antlaşma üç sene için imzalanmıştır ve kendiliğinden yenilenecektir (BCA, 30.18.1.2 / 181.70.1-3,4.)

Türk- Sovyet Kültür Antlaşması imzalandıktan sonra Gromiko, "*İlk adım uğurlu olsun*" diyerek Türk-Sovyet ilişkilerinin artarak devam etmesini isteğini ortaya koymuştur. Bunun üzerine F.C. Erkin kendisiyle aynı hisleri paylaştığını söyleyerek bu konudaki düşüncelerin benzer olduğunun altını çizmiştir (Cumhuriyet, 6 Kasım 1964: 7) Ayrıca Gromiko, Türk gazetecilere verdiği beyanatta; iki memleket arasında eskisinden daha sıcak rüzgârların esmeye başladığını belirtmiştir. Türkiye ve SSCB arasında karşılıklı güvene dayanarak yapılacak işlerin bundan daha fazla olduğuna vurgu yapmıştır. Her iki tarafın birbirini ayıran sebeplere değil, birbirini birleştiren noktalara bakması gerektiğini, çünkü iki ülkeyi birleştiren noktaların ayıranlardan daha fazla olduğunu ifade etmiştir. İkili ilişkilerin gelişmesi adına her iki tarafı, Atatürk ve Lenin'in prensiplerine uymaya çağırmış ve bu sayede iki memleketin menfaatine hizmet edileceğinin altını çizmiştir (Aytul, 1964: Gromiko'nun Dünkü Basın Toplantısı, Cumhuriyet, 6 Kasım: 1, 7).

Kültür Antlaşması'ndan sonra sıra Türk heyetinin SSCB'ye yaptığı ziyaretin sonucuyla ilgili yayınlanacak ortak bildiriye gelmiştir. Çünkü ilişkilerin gidişatı açısından önemli ipuçları barındıracak olan bildiri, SSCB'nin birçok konuda resmi görüşünü de ortaya koyacaktır. Hatta bu nedenle F.C. Erkin'in Türkiye'ye dönüşü bir gün ertelenmiştir. Nihayetinde ziyaretle ilgili ortak bildiri 6 Kasım günü Moskova

ve Ankara'da aynı anda yayınlanmıştır (Cumhuriyet, 7 Kasım 1964, s. 1; Milliyet, 7 Kasım 1964, s. 1).

Bildiride F.C. Erkin'in Gromiko'nun daveti üzerine 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihleri arasında SSCB'ye resmî bir ziyarette bulunduğu bilgisi paylaşılmıştır. Görüşmelerin samimi bir hava içinde geçtiği, görüşmeler esnasında milletlerarası ve ikili münasebetlere ilişkin meselelerin ele alındığı ifade edilmiştir. Türkiye ve SSCB'nin bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve hak eşitliği prensiplerine saygı çerçevesinde iyi komşuluk münasebetlerinin takviyesi yolunda yapıcı gayret sarf edeceği belirtilmiştir. İki tarafın, sosyal sistemleri farklı olan devletlerin barış içerisinde yaşayabileceği konusunda aynı düşünceyi paylaştığına yer verilmiştir. Devletlerin, milletlerarası barış ve güvenliğin sağlanması için BM yasalarına uymasının zorunlu olduğu kaydedilmiştir. İki tarafın, Kıbrıs meselesinin Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı, her iki millî cemaatin kanuni haklarına riayet ve Ada'daki varlığını tanıma esası üzerine barışçı yollarla halledilmesine taraftar oldukları dile getirilmiştir. Ticari ilişkileri arttırmak için SSCB'nin ihtiyaç duyduğu başta tütün, fındık ve narenciyeyi gibi ürünleri Türkiye'den, Türkiye'nin de buna karşılık ihtiyaç duyduğu inşaat ve sondaj makinesi gibi birçok makineyi SSCB'den daha çok miktarda ithal etmesi hususunda mutabık kalındığı ifade edilmiştir. İki taraf arasında kültür mübadelesine dair bir antlaşma imzalandığına vurgu yapılmıştır. Son olarak da Lenin ve Atatürk devrinde temelleri atılan iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesi ve karşılıklı itimada dayanan iş birliğinin kuvvetlendirilmesi için gerekli ortamın var olduğu konusunda hem fikir olunduğunun altı çizilmiştir (Cumhuriyet, 7 Kasım 1964, s. 1, 7; Milliyet, 7 Kasım 1964, s. 1, 7).

Görüldüğü gibi bildiride, her iki ülkenin gerek milletlerarası gerekse ikili ilişkilerde görüşlerin benzer olduğu, birbirinin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyduğu, ilişkileri geliştirmek adına gayret sarf edeceği ortaya konmuştur. Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne vurgu yapılarak Enosis'in kabul edilmeyeceği resmî olarak belirtilmiştir. Kıbrıs'taki her iki toplumun hakları Sovyetler tarafından tanınmıştır. Karşılıklı olarak ticaretin artırılması prensibi benimsemiş ve bu konuda atılacak somut adımlar tespit edilmiştir.

Bu anlamda bildiri, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İsmail Soysal'ın ifade ettiği gibi "*Gerek Türk-Sovyet ilişkilerinin karşılıklı güven ortamı için de sağlıklı bir temel üzerine oturtulması, gerekse de Kıbrıs sorununda Türkiye'nin tutumuna ilişkin doğrularda Sovyetlerden destek alınması bakımından başarılı bir bildiridir. ABD gibi SSCB'nin de Kıbrıs'ta iki farklı etnik toplumun mevcudiyetini kabul etmesi başa-*

rıdır" (Qasımlı, 2013: 117-118). Ayrıca bildiri gerek Türk-Sovyet çekişmesinin ortadan kaldırılması bakımından ve gerekse Türkiye'nin dengeli bir dış politikaya adım atması bakımından faydalı olmuştur (Güresin, 1964: "Ortak Bildiri", Cumhuriyet, 7 Kasım: 1).

Ortak bildirinin yayınlanması üzerine Türkiye'ye dönüş hazırlıklarına başlayan F.C. Erkin, bu esnada kendisini ziyaret gelen İzvestia gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada; "*Moskova'dan çok memnun ayrılıyorum. Her halde çok büyük işler halletmiş sayılmayız. Fakat yumuşak ve müsait bir havanın yaratılması ümitli bir başlangıçtır. Şükrü Saraçoğlu'nun 25 yıl evvel yaptığı ziyaretle benim bugün yaptığım ziyaret arasında dağlar kadar fark var. Onun ziyareti menfi gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Benimki müspet gelişmelere başlangıç oluyor. Burada sıcak bir kabul gördüm. Bunu Sovyetlerin Türk halkına yönelttikleri davranış olarak kabul ediyorum*" (İpekçi, 1964: "Brejvev, Türkiye İle Dostluk İsteğini Tekrarladı", Milliyet, 8 Kasım: 1, 7) sözleriyle seyahatinin iki ülke ilişkilerinde yeni bir sürecin başlangıcı olacağına vurgu yapmıştır.

4- MOSKOVA'DAN AYRILMA VE SEYAHATİN NETİCELERİ

F.C. Erkin, dönüş hazırlıklarını tamamladıktan sonra beraberindeki heyetle birlikte Türkiye'ye hareket etmek için 6 Kasım akşamı Şeremetyova Havaalanına gelmiş ve başta Gromiko olmak üzere birçok Sovyet yetkili tarafından Türkiye'ye uğurlanmıştır. 7 Kasım gecesi yurda dönen F.C. Erkin, seyahatiyle ilgili gazetecilere yaptığı açıklamada, Sovyet yetkililere, Türkiye'nin Enosis'i aska kabul etmeyeceğini ve böyle bir teşebbüsün silahlı bir çatışma ile sonuçlanabileceğini açık bir şekilde bildirdiğini söylemiştir. Aynı şekilde Türk cemaatine karşı bir katliam hareketine izin verilemeyeceğini ve buna kuvvetle engel olunacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Yaptığı izahatlar neticesinde Sovyet yetkililerin, Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki haklı görüşlerini ve milletlerarası anlaşmalara istinaden tutumunu büyük bir anlayış ve ilgiyle karşıladığını dile getirmiştir (Akşam, 7 Kasım 1964: 1; Cumhuriyet, 7 Kasım 1964: 1, 7)

Ayrıca 12 Kasım günü Senato'da yaptığı konuşmada, Moskova seyahatinin Türkiye'nin dış politika prensiplerine uygun ve son derece dostane bir hava içinde geçtiğinden bahsetmiştir. Bu meyanda Sovyetlerin NATO ittifakını tasvip etmemekle beraber Türkiye'nin bu pakta üyeliğini Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde engel olarak görmediğine vurgu yapmıştır. SSCB'nin ABD dâhil Türkiye'nin birçok müttefikiyle kültür antlaşmalarının olduğu bu dönemde Türkiye'nin de iki ülke ara-

sında kültürel ve bilimsel temasları arttırmak için kültür antlaşması imzaladığını söylemiştir. SSCB'nin Enosis'i tasvip etmediğinin altını çizerek ve "*Kıbrıs politikamız bakımından Moskova'da alınan neticelerin tatminkâr olduğuna inanıyorum*" demiştir (Akşam, 13 Kasım 1964: 1, 7; Cumhuriyet, 13 Kasım 1964: 1, 7)

Nihayetinde gerek seyahatin amacı gerekse seyahat esnasında vuku bulan gelişmeler ve yapılan açıklamalar ışığında F.C. Erkin'in Moskova ziyaretinin her iki ülke adına olumlu geçtiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda kendi halkının yaşam ve konfor seviyesini yükseltmek için bütün komşularıyla "Barış içinde birlikte var olma" politikası izleyen SSCB, Türkiye ile münasebetlerinin gelişme şartları ve çerçevesini belirlemiştir. Böylece Gromiko'nun da belirttiği gibi iki ülke arasında eskisinden daha sıcak rüzgârlar esmeye başlamıştır (Cumhuriyet, 6 Kasım 1964: 7, Milliyet, 6 Kasım 1964, s. 1).

Türkiye ise ilk olarak Kıbrıs meselesinde Batılı müttefiklerinin kendisini yalnız bıraktığı bu dönemde istediği desteği SSCB'den almıştır. Bu meyanda SSCB, Kıbrıs meselesinin, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet edilmek suretiyle, barışçı yollarla halledilmesi konusunda Türkiye ile mutabık kaldığını bildirerek Enosis'i kabul etmediğini ortaya koymuştur. BM Anayasası'nda izah edildiği gibi imzalanan antlaşmalar ile milletlerarası hukuka uyulması çağrısında bulunarak Londra ve Zürih Antlaşmalarına aykırı davranan Makarios ve Yunanistan'ı antlaşmalara uymaya davet etmiştir. İki cemaatin kanuni haklarına saygı ve varlığının tanınması esasına yönelik politikaları destekleyeceğini bildirerek Türkiye'nin Kıbrıs'ta hayata geçirilmesini istediği federasyon fikrine yakın bir tavır sergilemiştir (Güresin, 1964: "Ortak Bildiri", Cumhuriyet, 7 Kasım: 1).

İkinci olarak, seyahat esnasında iki ülke arasında kültürel iş birliğine yönelik ilk antlaşma imzalanmıştır. Tarafların kültür faaliyetleri alanında değişim ve iş birliği sayesinde mevcut münasebetlere katkıda bulunması amacıyla imzaladığı bu antlaşma, SSCB Dış Kültürel Komitesi Başkanı'nın da ifade ettiği gibi Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi yolunda önemli bir adımdır. Çünkü bu zaman dilimi, SSCB'nin ABD dâhil birçok ülkeyle kültürel ilişkilerini geliştirdiği ve bunu yaparken de kendi fikirlerini veya sosyal düzenlerini kabul ettirme yönünde bir politika izlemediği bir dönemdir (İpekçi, 1964: "Brejvev, Türkiye ile Dostluk İsteğini Tekrarladı", Milliyet, 8 Kasım: 1, 7). Bu anlamda Türkiye herhangi bir komünist propaganda ile karşılaşmadan SSCB ile kültürel ve bilimsel temaslarını arttırma imkânına kavuşmuştur (Akşam, 13 Kasım 1964: 7; Cumhuriyet, 13 Kasım 1964: 7).

Üçüncü olarak F.C. Erkin'in Moskova seyahati ekonomik ilişkilerde büyük bir değişiklik meydana getirmemiş olsa da iki ülkenin birbirinden daha çok mal ithal

etmesi prensibi benimsenmiş ve hangi ürünlerin ithal edilebileceği tespit edilmiştir (Güresin, 1964: "Ortak Bildiri", Cumhuriyet, 7 Kasım: 1). Bu kapsamda Türkiye, SSCB'den sanayi tesisleri kurmak için makine ve teçhizat, SSCB ise Türkiye'den tarım ürünlerini ithal edecektir. Ayrıca Sovyetlerin Türkiye'deki ihalelere katılması yönünde karar alınmış ve ekonomik faaliyetleri geliştirmek için iki ülkeye mensup ticari heyetlerin ilk fırsatta karşılıklı ziyaretlerle yerinde inceleme yapması benimsenmiştir. (Cumhuriyet, 7 Kasım 1964, s.7, Milliyet, 7 Kasım 1964, s. 7).

Dördüncü olarak, Türkiye'nin Kıbrıs olaylarında hata yaptığını anladığı tek yönlü dış siyaseti bu seyahatle birlikte çok yönlü bir sürece doğru yönelmeye başlamıştır. Nitekim Türkiye milli çıkarlara aldırmadan, ihtiraslı dostlukta inat ettiği için yalnız olduğunu görmüş, dış politikasını ABD ya da SSCB düşmanlığı üzerine değil, milli çıkarlara ve değişen dünya şartlarına uygun çok taraflı ilişkiler temeline oturtmaya karar vermiştir. Bu anlamda Moskova görüşmeleri iyi başlangıç olmuştur (Güresin, 1964: "Çok Taraflı Politika", Cumhuriyet, 6 Kasım). Görüşmeler esnasında Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi veya Kıbrıs meselesinde destek alınması adına Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda herhangi bir taviz söz konusu olmamıştır. Hatta Sovyet yetkiler, Türkiye'nin NATO üyeliğinin iki komşu memleket arasında samimi ve dostane münasebetler kurulmasına engel teşkil etmediğini belirterek (Erkin, 1968: 374) Türkiye'nin çok yönlü dış politikasının önünü açmıştır. Artık Türkiye, F.C. Erkin'in ifade ettiği gibi etrafında bir barış çemberi yaratmak, bütün komşularıyla dostane münasebetler kurmak, Asya-Afrika memleketleriyle daha yakın ilişkiler tesis etmek ve milli davalarına mümkün olduğu kadar geniş destek bulma siyaseti izleyecektir (Akşam, 13 Kasım 1964: 1, 7; Cumhuriyet, 13 Kasım 1964: 7)

SONUÇ

Millî Mücadele döneminde temelleri atılan, Montreux Konferansı'ndan itibaren bozulmaya başlayan Türk-Sovyet dostluğunda, SSCB Hükümeti'nin 1945 yılında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesi karşılığında üs ve toprak talep etmesiyle kopma yaşanmıştır. 1953 yılında Stalin'in vefatı üzerine iktidara gelen yeni yönetimin Türkiye'den toprak talepleri olmadığını açıklaması ilişkilerinin normal seyrine dönmesi için olumlu bir adım olmuştur. Lakin Türkiye, bu dönemde Sovyetlerin yakınlaşma çabasını NATO'dan ayrılması için atılan adımlar olarak görüp karşılıksız bırakınca ilişkilerde normalleşme başlamamıştır. Hatta ilişkiler 1957 yılından itibaren Suriye olayları, Irak devrimi ve Türkiye'ye bazı füze sistemlerinin

yerleştirilmesi nedeniyle tekrar gerilmiştir. 1960 yılında, iki ülke başkanlarının birbirlerini ziyaret ederek aradaki soğukluğu giderme politikası ise Türkiye'deki 27 Mayıs 1960 tarihli askerî darbesi nedeniyle hayata geçirilememiştir.

1961 yılından itibaren demiryolu ulaşımı, telefon irtibatı ve baraj inşası antlaşmalarıyla yakınlaşma sürecine giren Türk-Sovyet ilişkileri, 22 Ekim 1962 günü patlak veren Küba krizi nedeniyle bir kez daha duraklama dönemine girmiştir. Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün, 2-14 Mayıs 1963 tarihlerinde SSCB'yi ziyareti, ilişkileri geliştirme adına yeni bir fırsat yaratsa da kısa bir süre sonra Irak'ta başlayan Kürt hareketi dolayısıyla münasebetler tekrar gerilmiştir. Söz konusu gerginlik, Kıbrıs meselesinde iki ülkenin farklı bir politika izlemesi nedeniyle 1964 yılında da devam etmiştir.

Böyle bir dönemde Türkiye, Kıbrıs konusunda Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılınca Başbakan İsmet İnönü, SSCB'yi dışlayarak Kıbrıs'ta çözüm aramanın imkânsızlığının farkına varmış, tek yönlü siyasetin ülkeye zarar verdiğini görmüş ve bu nedenle SSCB'yle ilişkileri iyileştirmek için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı, 15 Ekim 1964 yılında iktidarı ele alan Aleksey Kosigin ile Leonid Brejnev döneminde karşılık bulmuştur. Nitekim Türkiye'yle ilişkileri düzeltme taraftarı olan yeni yönetim, bu konuda atılacak adımları konuşmak için Dışişleri Bakanı F.C. Erkin'i Moskova'ya davet etmiştir.

Nihayetinde SSCB ile komşuluk ilişkilerini geliştirmek, ekonomik ve kültürel münasebetlerini güçlendirmek ve en önemlisi de Kıbrıs meselesinde Sovyetlerin desteğini almak isteyen Türkiye, bu daveti kabul etmiştir. Bunun üzerine, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Moskova'da resmi ziyaretlerde bulunan F.C. Erkin, bu süre zarfında Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Sovyet Başbakanı Kosıgin, Sovyet lideri Mikoyan ve Sovyet Ticaret Bakanı Potoliçev ile görüşmeler yapmıştır.

Yapılan görüşmelerde F.C. Erkin, Türkiye'nin tüm komşularıyla iyi geçinmek ve SSCB ile dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek istediğinden bahsetmiştir. İlişkilerin gidişatını, Sovyetlerin Kıbrıs meselesinde takınacağı tavrın belirleyeceğini net bir şekilde hissettirmiştir. Ayrıca bu görüşmelerin, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yolunda son şans olduğuna vurgu yapmış ve Türkiye'nin kandırılması halinde bu dostluğun kurulması için çok senelerin geçmesi gerekeceğinin altını çizmiştir. Çünkü Türkiye, Başbakan Yardımcısı Kemal Satır'ın da ifade ettiği gibi bu zor döneminde SSCB'nin kendi yanında olmasını beklemektedir. Yani Sovyetlerin ilişkileri geliştirme konusundaki samimiyeti bu şekilde ölçülecek ve Kıbrıs meselesinde anlaşmaya varılması halinde ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliği kolaylaşacaktır.

Buna karşılık SSCB ise Türkiye'nin kendisine karşı yürüttüğü sertlik yanlısı politikasını yumuşatması, Moskova'dan gelen yakın ve iyi münasebet kurma teşebbüslerine sırtını çevirmemesi ve ilişkilerin geleceğini sadece Kıbrıs'a indirgememesi yönünde bir politika yürütmüştür. Çünkü Sovyet yönetimi, Türkiye'nin kendisine yakınlaşma çabasının kalıcı olmasını beklemekte ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Batılı müttefikleriyle anlaştığı takdirde, SSCB'ye karşı tekrar eski politikasına dönmeyeceğinden emin olmak istemektedir.

Nihayetinde yapılan görüşmeler sonucunda, iki devlet arasında münasebetlerin gelişme şartları ve çerçevesi belirtilmiş, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve hak eşitliği prensiplerine saygı çerçevesinde iyi komşuluk münasebetlerinin takviyesi yolunda yapıcı gayret sarf edileceğinin altı çizilmiştir. SSCB, Kıbrıs konusunda Türkiye ile mutabık kaldığını bildirerek Enosis'i kabul etmediğini ortaya koymuş, iki cemaatin kanuni haklarına saygı ve varlığının tanınması esasına yönelik politikaları destekleyeceğini bildirerek federasyon fikrine yakın bir tavır sergilemiştir. Ayrıca iki ülke arasında kültürel iş birliğine yönelik ilk antlaşma imzalanmış, ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda iki ülkenin birbirinden daha çok mal ithal etmesi prensibi benimsenmiştir. Sovyet yetkililerin, Türkiye'nin NATO üyeliğinin iki komşu memleket arasında samimi ve dostane münasebetler kurulmasına engel teşkil etmediğini bildirmesi Türkiye'nin takip etmek istediği çok yönlü dış politikanın önünü açmıştır.

Böylece, yirmi beş yıl önce Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya yaptığı ziyaretten sonra bu düzeyde yapılan ilk gezi niteliğindeki bu seyahat, F.C. Erkin ve Gromiko'nun da ifade ettiği gibi iki ülke arasındaki normalleşme sürecinin başlangıcı olmuştur. İki memleket arasında eskiye oranla daha sıcak rüzgârların esmesini sağlamıştır. Nitekim bu ziyaretten sonra, önceki dönemlerde olduğu gibi ilişkilerde sık sık yaşanan duraklama veya gerginlik meydana gelmemiştir. Münasebetler karşılıklı ziyaretlerle pekiştirilmiş, ticari faaliyetlerinin arttırılmasına çalışılmış; SSCB, Enosis'e karşı olduğu ve federal sistemin Kıbrıs için çözüm şekli olabileceği yönündeki açıklamalarıyla Türk tezini desteklemeye devam etmiştir. Sovyetlerden alınacak ve karşılığı ihraç ürünleriyle ödenecek kredilerle Türkiye'de bir takım sanayi tesisleri kurulması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Her iki ülke, siyasi ve askerî ittifakları çerçevesinde iyi komşuluk bağlarını korumaya özen göstermiş ve bu kapsamda F.C. Erkin'in Moskova seyahati, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi yolunda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.18.1.2 / 181.66.9.

BCA, 30.18.1.2 / 181.70.1-1.

BCA, 30.18.1.2 / 181.70.1-3.

BCA, 30.18.1.2 / 181.70.1-4.

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Vatan

ARMAOĞLU, F. (1991), Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.

_____ (1994), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1995, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ARSLAN, G. (2017), Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1886-1953), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

AYTUL, T. (1964), "Gromiko'nun Dünkü Basın Toplantısı", Cumhuriyet, 6 Kasım.

AZİZ, A. (1969). "1964 Yılında Kıbrıs Burhanı ve Sovyetler Birliği", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXIV. S. 3: 201-244.

BENHÜR, Ç. (2004), "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 15: 325-337.

BİLGE, S. (1992), Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

BURÇAK, S.B. (1983), Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

DERİNGİL, S. (1994), Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ERİM, N. (2005), Günlükler 1925-1979, Cilt II, (Haz.) DEMİREL, A., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ERKİN, F.C. (1968), Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara.

GÖNLÜBOL, M., SAR, C., ESMER, A.Ş., SANDER, O., ÜLMAN, H., BİLGE, S., SEZER, D., KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara.

GÜRESİN, E. (1964), "Ortak Bildiri", Cumhuriyet, 7 Kasım.

_____ (1964), "Çok Taraflı Politika", Cumhuriyet, 6 Kasım.

GÜRÜN, K. (1983), Dış İlişkiler ve Türk Politikası: 1939'dan Günümüze Kadar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

_____ (1991) Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İPEKÇİ, A. (1964). "Moskova'da Durum", Milliyet, 1 Kasım.

_____ (1964). "Sovyetlerin Tutumu", Milliyet, 2 Kasım.

_____ (1964). "Türk Heyetinin Tutumu", Milliyet, 3 Kasım.

_____ (1964). "Brejvev, Türkiye İle Dostluk İsteğini Tekrarladı", Milliyet, 8 Kasım.

KARATAŞ, E.M. (2019), "1964 Kıbrıs Krizinin Türk – Sovyet İlişkilerine Etkisi", s. 121-140, (Ed.) KÜÇÜKYILMAZ, M.M., Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya, Berikan Yayınevi, Ankara.

KURBAN, V. (2014), "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, Çağdaş" Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. XIV, S. 28: 253-282.

ORAN, B. (1970), "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 1: 41-93.

QASIMLI, M. (2013), Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilişkileri 1960-1980, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

SOYSAL, İ. (2000), Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

TELLAL. E. (2020), SSCB-Türkiye İlişkileri, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı Yılları 1939-1946, (1973), T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MİKHAİL IPPOLİTOV-IVANOV'UN MÜZİĞİNDE MAKAMSAL ÖĞELER

Dr. Öğr. Üyesi Bahadır ÇOKAMAY
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ÖZET: Müzikte ulusalcılık bağlamında yerel müziklerin kullanımının yanı sıra farklı müzik kültürlerinden etkilenerek yapıt verme oldukça yaygındır. Uluslararası Sanat müziği olarak da adlandırılan çoksesli müzikte, besteciler kendi ses dünyaları dışında özellikle doğu müzik kültüründen etkilenerek müzikler de yazmışlardır. Oryantalizm, egzotizm ve folklorizm gibi akımlar bağlamında Rus besteciler de doğu müziklerinden etkilenerek eserler vermişlerdir. Bu çalışmada, sözü edilen bestecilerden biri olan Mikhail Ippolitov- Ivanov'un Doğu müziğinin makamsal öğelerinden etkilenerek yazdığı seçili eserler incelenmiştir. Bestecinin makamsal öğelerden etkilenerek verdiği seçili eserler kaynak tarama yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın sonunda Ippolitov- Ivanov'un eserlerinde Doğu müziğinin makamsal yapısını kullandığı, kendi bestecilik anlayışıyla birleştirdiği ve bundan bir sentez yarattığı değerlendirilmiş, bu sentezi yaratırken özenli orkestrasyon ve armonik yapının yanı sıra ezgiselliği ön planda tuttuğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rus Müziği, Türk Müziği, Ippolitov- Ivanov

Modal Elements in the Music of Mikhail Ippolitov-Ivanov

Keywords: Russian Music, Turkish Music, Ippolitov- Ivanov

1. GİRİŞ

Doğu coğrafyasının müziği özellikle 19.yüzyıl itibariyle Batılı bestecilerin ilgisini çekmiştir. Farklı kültürlere ve halk müziğine olan bu eğilim Oryantalizm, Egzotizm ve Foklorizm gibi kavramlarla ilişkilendirilerek de açıklanmaktadır. Oryantalizmin[2] etkisi ilk olarak Ortadoğu'da, ardından Uzakdoğu'da görülmüştür. Egzotizm ve Oryantalizm birbirine benzer fakat belli konularda ayrılan iki ayrı kavramdır. Müzik alanında Egzotizm, edebiyat ve sahne sanatlarında farklı kültürlerin yönelimlerinin müzikteki karşılığının ifadesi için kullanılır. Egzotizmde halk müziğinin ezgisel özellikleri, besteci tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılabilir. Folklorizm bu iki kavramdan farklı olarak farklı kültürlerin halk müziklerinden faydalanmanın yanı sıra bestecisinin de ait olduğu kültürün yerel müziklerinden de beslenmesine karşılık gelir. Bu anlamda Folklorizm ulusalcılık ile de ilişkilidir. 'Bu ilişkide en önemli fark şöyle açıklanabilir; *"Ulusalcı müzik anlayışında geleneksel Avrupa çok sesli müziğine halk motifleri eklenmesi anlayışı hâkimken, Folklorizm'de halk ezgilerinin çok sesliliğe katılması hedeflenmiş ve bu doğrultuda eserler ortaya çıkmıştır"* (Araz, 2011: 71). Bütün bu farklılıklara rağmen her iki kavram birbirinin devamıdır ve birbirini tamamlar. Bahsi geçen üç akım, kültürel etkileşim ve birleşimlerin bir sonucu olarak, farklı kültürleri bir arada buluşturarak sentez yaratma çabası ya da arayışını olumlu yönde etkilemiştir. Bu arayış ve çabalar Doğu ve Batı müziğinin birbiriyle geçirdikleri etkileşim sürecinin devamında doğru sonuçlarla ürünler vermiştir.

"...Kültürel tarihte bir olgu olarak başka kültürlere yönelim, besteleme tekniklerinin gelişiminde de önemli bir rol oynamaktadır ve halk müziklerini kullanım ulusal üslup oluşturma fikriyle paralel bir gelişim sürdürmektedir" (Boran ve Şenürkmez, 2010: 181).

---

[2] *"Oryantalizm kavramı ilk kez 19. yüzyıl başlarında Fransızların başlattığı, diğer Batı Avrupalı sanatçılar arasında hızla yayılan bir resim tarzını, üslubunu ifade etmek için kullanılmıştır. Yine 19. yüzyıl ortalarından itibaren bu sanatsal pratik, edebiyattan müziğe, opera ve tiyatrodan mimarlığa birçok alana yayılıp çeşitlilik kazanmıştır. Aynı süreçte kavram tüm bu alanlardaki yapıtların konu ettiği ve Batı'nın "kolonileştirdiği coğrafyaya (Ortadoğu ve Uzakdoğu) ve oradaki toplumlara ilişkin araştırmaları, "Doğu uzmanlığını ve uzmanlarını kapsar hale gelmiştir"* (Coşkun, 2019: 216). Malkoç'a göre Oryantalizm; "*Batı tarafından Doğu'ya ait birçok farklı kültürlerin kendi kültürlerine aktarılması ile ifade edilmiş"* (2020: 5), Said'e göre ise Oryantalizm; "*estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığıyla "aktarılmaya" çalışılan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünü"* olarak tanımlanmıştır (Aktaran Malkoç, 2020: 5). Smirnova'ya göre Oryantalizm; "*(bazı kaynaklarda Egzotizm - ya da diğer adlarıyla Şarkiyatçılık) 19. yüzyıl sonlarından itibaren bazı etnik gruplar ve medeniyetlerin etkisiyle sanat ve tasarımda oluşan bir eğilim"* olarak belirtilmiştir (Smirnova'dan Aktaran Sultanova, 2012: 191).

Kökleri ve tarihsel derinliği oldukça eskilere dayanan Doğu müziğinin makamsal ses sistemi, Batı müziği tampere sisteminden farklıdır. Fakat, makam ve makam dizilerinin, kompozisyon teknikleri ile birleştirilmesi Batı müziği bestecilerinin eserlerinde fazlasıyla görülmektedir. Rus ulusal müziğinin ilerlemesinde de büyük katkısı olan Mikhail Ippolitov- Ivanov (1859-1935) da bu bestecilerden biridir. Rus halk müziğinden oldukça faydalanan besteci, aynı zamanda makamsal öğeleri de sıkça kullanmış ve Doğu müziğinin mistik havasını müziğine yansıtmıştır.

Bu çalışmada Mikhail Ippolitov- Ivanov'un Doğu müziklerinin makamsal öğelerinden yararlanarak yazdığı eserler incelenerek, bestecinin müzikal dili farklı bir yönüyle ortaya koymaya çalışılacaktır. Çalışma için bestecinin makamsal öğelerden yararlandığı tespit edilen bir oda müziği ve üç orkestra eseri incelenmiştir.

2. RUS ULUSAL MÜZİĞİ VE MIKHAIL IPPOLITOV- IVANOV (1859-1935)

Rus müziğinin ekol haline gelmesinde Rus halk müziği ve Rus Ortodoks kilise müziğinin önemi büyüktür. 'Kökleri Bizans'a dayanan kilise müziği zamanla kendine özgü bir hal almıştır. 16. yüzyıla kadar teksesli olan kilise müziği, bu dönemden sonra, Ukrayna kilisesinden başlayarak polifonik bir nitelik kazanmış ve Batı müziği ile etkileşime geçmiştir' (Vernadsky'den Aktaran Malkoç, 2020: 3). Halk müziği ise yüzyıllar boyunca çeşitli etnik toplulukların birleşmesinden oluşarak zengin bir şekilde gelişmiştir. Balalayka ile çalınan kırsal ezgiler ve uzun epik şiirler, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve söylenmiştir (İlyasoğlu, 2009: 182). Her iki müzik türündeki gelişim 19. yüzyıla kadar Rus müziğini uluslararası bir sanat müziğine dönüştürecek katkıyı yapamamıştı olsa da 'M. Berezovsky, D. Bortnyansky, V. Paşkeviç, E. Fomin, İ. Handoşkin gibi besteciler 18.yüzyılın Aydınlanma ve Klasizim geleneklerini gösteren eserler vermişlerdir' (Elhankızı, 2012: 186).

Rus müziğinde halk müziklerinden faydalanma Mikhail Ivanovich Glinka (1804- 1857) ile başladığı düşünülebilir. *Çar İçin Hayat* operasında, popüler *melos*[3] gayet doğal bir biçimde sanat müziğine dahil edilmiştir. Glinka bu girişiminin temellerini atmada büyük düşünmemiş, İtalyanlarla teması sonucunda kazandığı kültürden dolayı her zaman İtalyan müziğinden doğal bir tat almış ve eserlerine halk kökenli ya da halk havasını taşıyan melodiler sokarken bir sistem kurma arzusunda olmamıştır (Stravinsky, 2000: 68).

Esasen Rus müzik kültürü, Batının yüzyıllar boyunca geliştirdiği bestecilik anlayışını birkaç on yıl gibi çok kısa bir süreye sığdırmıştır. Fakat farklı kültürlerden

[3] Antik Yunan müzik teorisinde müziğin melodik temeli (https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Melos (Erişim Tarihi: 19.11.2020)

gelen ve halk müziği düşüncesine zıt olan bazı yabancı armonilerin etkisi, eski Rus kilise müziğiyle uyuşmamıştır. '19. Yüzyılın sonuna kadar Rusya'da dindışı müzik büyük oranda İtalyan, Alman ve Fransız müziğinin etkisinde olduğu belirtilse de' (Boran ve Şenürkmez, 2010: 220) kendine özgü ekol anlayışıyla yine aynı yüzyıl itibariyle var olmaya başlamıştır.

"Rus müziği ile ilgili kuvvetli bir milliyetçilik akımı ve bestecilerindeki bireycilik izleri, Rusya'yı 19. yüzyılın Alman romantizminden koparan etkenler olmuştur. Rus besteciler üstünlüklerini, özellikle modern bale alanında ortaya koymuştur" (Çelebioğlu, 1986: 86).

Çağdaş Rus bestecileri arasında orta kuşağın bir üyesi olan Mikhail Ippolitov-Ivanov, Bolşevik devriminden önce yetişmiş besteciler Sergey Prokofiyef (1891-1953), Reinhold Gliere ile ayrıca, Şostakoviç, Haçaturyan, Hrenikof gibi dönemin "genç besteciler arasında yer almıştır. (Mimaroğlu, 1995: 167).

Rusya'nın Gatçina kentinde doğan Ippolitov- Ivanov, Kafkas ve Gürcü halk müziklerinin etkisinde bir çok orkestra eseri ve opera yazmıştır. St.Petersburg Konservatuarı'nda Nikolai Rimsky-Korsakov'un yanında okuyan Ippolitov-Ivanov, 1882'de senfoni orkestrasının şefi ve Gürcistan'ın Tiflis şehrindeki müzik okulunun yöneticisi oldu. 1893'ten 1906'ya kadar Moskova Konservatuarı'nda öğretmenlik yaptı, 1906'dan 1922'ye kadar müdür olarak görev yaptı ve 1899'dan 1906'ya kadar Mamontova Operası'nın şefliğini yaptı. 1924-25'te eskiden Tiflis Okulu olan Gürcistan Devlet Konservatuarı'nı yeniden düzenledi. 1925'ten sonra Bolşoy Tiyatrosu'nda şeflik yaptı.

Bestecinin Kafkaslarda geçirdiği 11 yıl, Gürcü halk müziğine ilgi duymasını sağladı ve orkestra bestelerinden birkaçına ilham verdi: Kafkas Eskizleri (1895), Ermeni Rapsodisi (1909) ve Mikhail Lermontov'un bir şiirinden sonra senfonik bir şiir. Mtsyri (1922; "Acemi"). Kafkas Eskizleri haricinde, bu eserler nadiren 20. yüzyılın ortalarından sonra yapıldı[4].

1886'da Peter Ilyiç Tchakovsky ile tanışan Ippolitov- Ivanov, ölümüne kadar kendisiyle temas halinde oldu. 1935'de Moskova'da ölen bestecinin eserlerinde Tchaikovsky'nin etkileri belirgin bir biçimde görülmektedir. Doğu'nun mistik havasını yansıtmak için kullandığı makamsal öğeler bestecinin eserlerinde sıkça kullandığı bir yöntem olmuştur. Özellikle Kafkas bölgesinde uzun yıllar kalmış olması, bestecinin buradaki halk müziğine ait özellikleri tanıyarak müziğine taşımasına aracılık etmiştir.

[4] https://www.britannica.com/biography/Mikhail-Ippolitov-Ivanov (Erişim Tarihi: 29.10.2020).

3. MİKHAİL IPPOLİTOV-IVANOV'UN MÜZİĞİNDE MAKAMSAL ÖĞELERİN İNCELENMESİ

3.1 Kafkas Skeçleri (Eskizleri) op.10 (Caucasian Sketches)

Gürcistan halk müziği kaynaklarına dayanan Kakas Skeçleri Ippolitov- Ivanov'un en bilinen ve sıkça seslendirilen eseridir. 1894 yılında bestelenen eser, bestecinin Tiflis ve Kafkas dağları civarında duyup etkilendiği Gürcü halk şarkılarının temaları kullanılmıştır. Eserde Rimsky- Korsakov'un özellikle ritmik niteliklerinin etkileri görülür.

Dört bölümden oluşan eserin birinci bölümü (Dağ Geçidinde), Gürcistan-Rusya sınırındaki dağ manzarasını, Darial Geçidini ve Terek Nehri'nin kükremesini resmetmektedir. İkinci bölüm (Köyde), artan yoğunluktaki melodik pasajlar üzerine kuruludur ve Gürcü kültürünün Türk kökenlerini hatırlatan üçüncü bölüme (Camide) taşır. Besteci, bu bölümü Gürcistan'ın Batum kentinde not ettiği bir halk ezgisi üstüne kurar ve genel olarak "Arap karakteri" olarak adlandırdığı diğer temalara da eklemiştir. Ve son bölümde (Serdar'ın Yürüyüşü) ünlü komutan Serdar'ın yürüyüşü görkemli bir marş havasında taklit edilir ve eser parlak bir şekilde biter. Egzotik melodisi ve Türk yeniçeri müziğinin çağrışımları ile eserin en canlı ve çarpıcı olan bölümüdür.

Eserde ilk makamsal pasaj ikinci bölümün girişinde korangle ve viyolanın karşılıklı diyaloğu ile gelir.

Şekil 1: Kafkas Skeçleri No.1 op. 10 İkinci Bölüm Giriş Kesiti

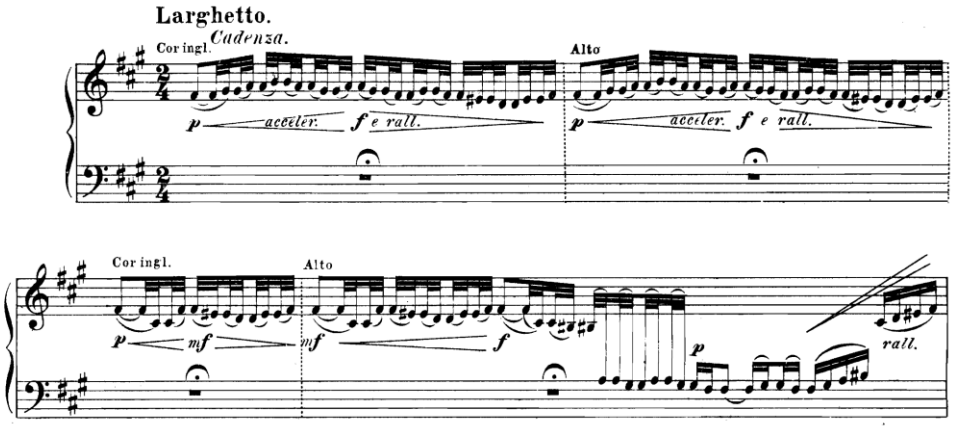

Fa# minör tonalitesindeki bölümün makamsal yapısı ilginçtir. Do# karar sesli zirgüleli hicaz makam seyrinden oluşan ezgi, Fa# sesinde karar kılmaktadır. Makamsal seyrin özellikleri ve karar sesin değişmesinden dolayı tema, Sultaniyegah makam dizisinde olarak değerlendirilebilir.

3/8'lik ölçü sayısındaki Allegretto grazioso kesitinde vurmalı çalgılar otantik kullanımıyla makamsal ezgiyi güçlendirmektedir. Bu bölümdeki makamsal yapı önceki bölümün devamı niteliğindedir ve Sultaniyegâh makamındadır. Buradaki ezgi adeta bir Arap ezgisini çağrıştırmaktadır.

Şekil 2: Kafkas Skeçleri No.1 op. 10 İkinci Bölüm *Allegretto grazioso* başlıklı kesit

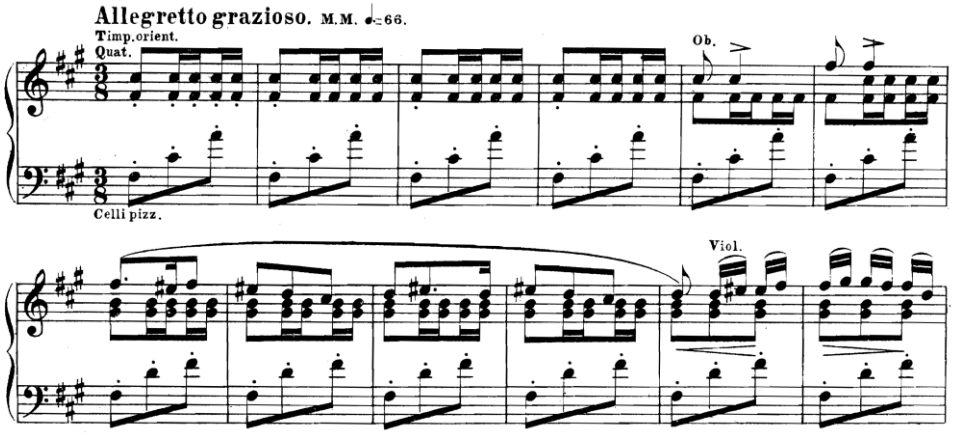

Üçüncü bölüm (Cami'de), Fa# karar sesli kürdi makam dizisindeki bir ezgiyle başlar ve yine Gürcü halk müziğine dayalı temalarla devam eder.

Şekil 3: Kafkas Skeçleri No.1 op. 10 Üçüncü Bölüm Giriş Teması

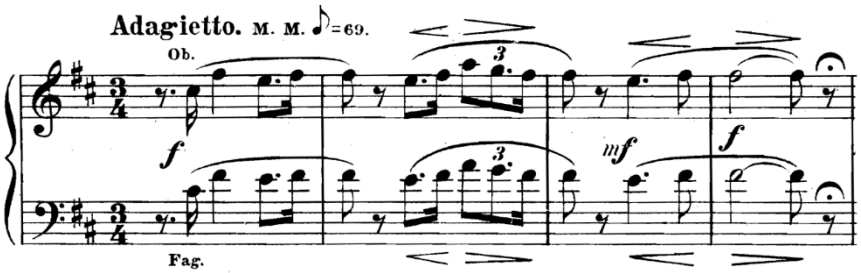

Arap karakterini betimleyen iki kıvrak temanın arasında üç ölçülük köprü teması, Si minör tonalitesine zıtlık oluşturacak şekilde Mi karar sesli Nikriz makam dizisinde yer alır. Nikriz makam dizisi aynı zamanda Batı müziğindeki *Macar Minörü modu*[5] olarak da anılmaktadır.

Şekil 4: Kafkas Skeçleri No.1 op. 10 Üçüncü Bölüm 25.-27.ölçüler arası

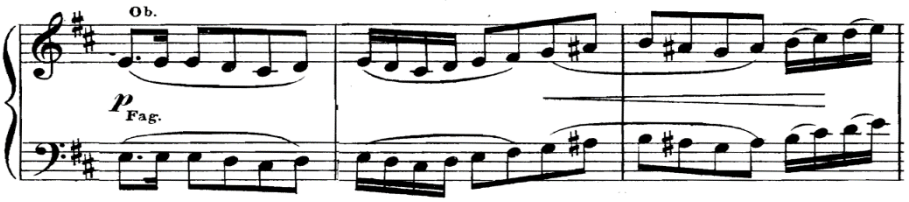

Dördüncü bölüm, Mi Majör tonalitesinde başlarken, üçüncü ölçüden itibaren Mi kararlı hicaz makam dizisinden oluşan bir ezgi belirmektedir. Bu ezgi aynı zamanda bölümün ana temasını oluşturur.

Şekil 5: Kafkas Skeçleri No.1 op. 10 Dördüncü Bölüm Ana Tema

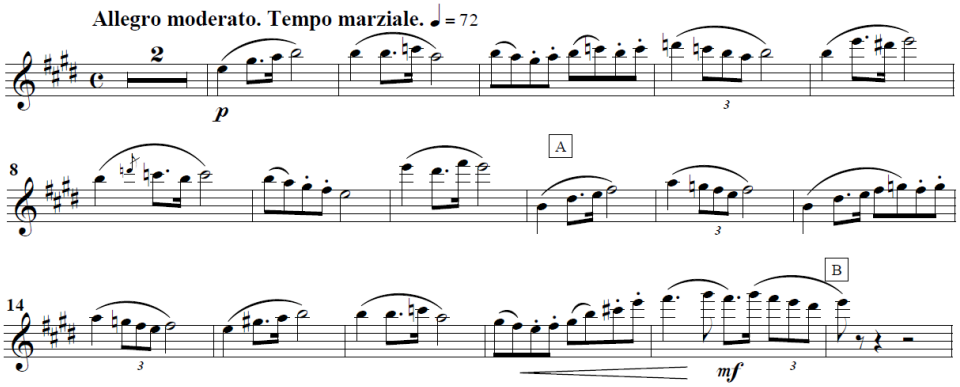

3.2 Türk Marşı op. 55 (Turkish March)

1926 yılında bestelenip 1932 yılında Moskova'da yayınlanan eser, Ippolitov-Ivanov'un alışıldık müzikal dilinin bir parçası olan geleneksel armonik ifadesini yansıtır. Marşın birinci temasında Kars yöresine ait Hoş Gelişler Ola türküsü kullanılmıştır. 'Türkünün makam dizisinin geleneksel durumu ile tampere sisteme

[5] Yedi sesli yapay mod.

uyarlanmış durumu arasında perde farkı yoktur. Dizi, Rast makamı dizisi görünümündedir. Geleneksel Türk Müziği kuramına göre Rast makamı dizisinin üçüncü perdesinde yer alan segah sesi burada kullanılmamaktadır' (Bulut, 2011: 40).

Şekil 6: Türk Marşı Eserinin Birinci Temasını Oluşturan *"Hoş Gelişler Ola"* Adlı Türkü

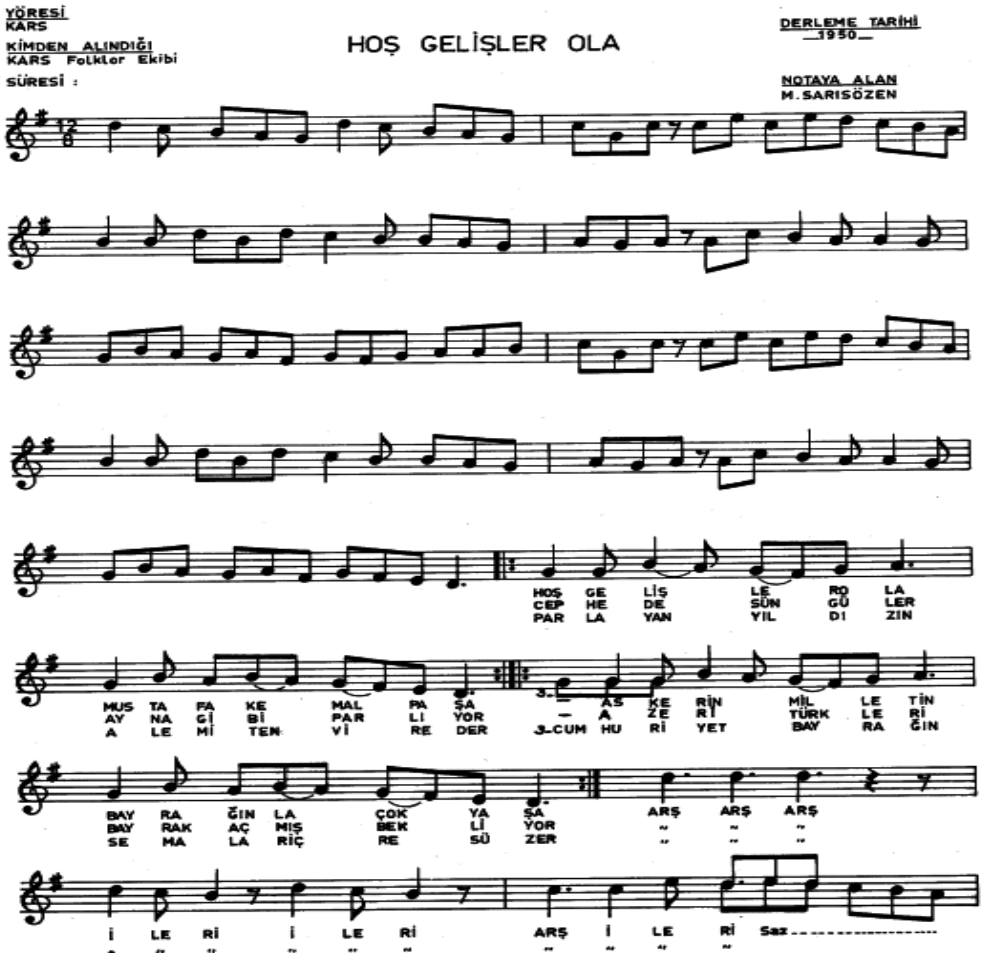

Marşın ana teması motif küçültme-büyütme, sekvens değişimleri gibi farklı uygulamalardan tekrar oluşturulmuştur. Tema, Do kararlı Çargah makam dizisindedir.

Şekil 7: Türk Marşı Eserinin Ana Teması

Marşın minör tondaki ikinci teması İstanbul yöresine ait Katibim türküsünden alınmıştır.

Şekil 8: Türk Marşı Eserinin İkinci Temasını Oluşturan *"Katibim"* Adlı Türkü

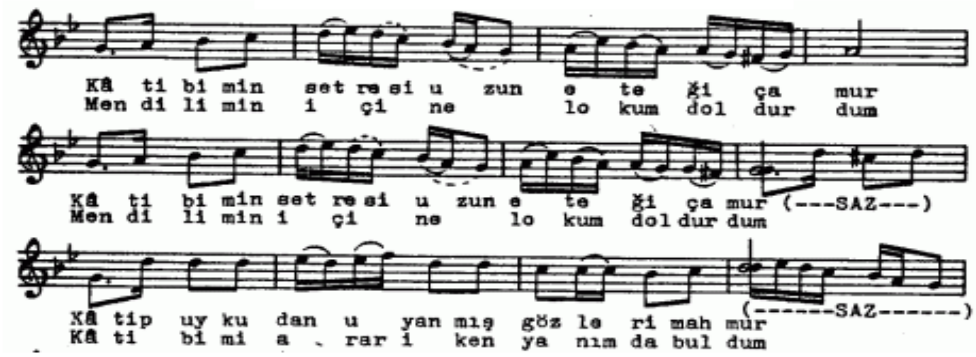

Marşın ikinci teması, birinci temanın uygulanmasına benzer şekilde geleneksel halinin değiştirilmesiyle oluşturulmuştur. Tema, La kararlı Nihavend makam dizisindedir.

Şekil 9: Türk Marşı Eserinin İkinci Teması

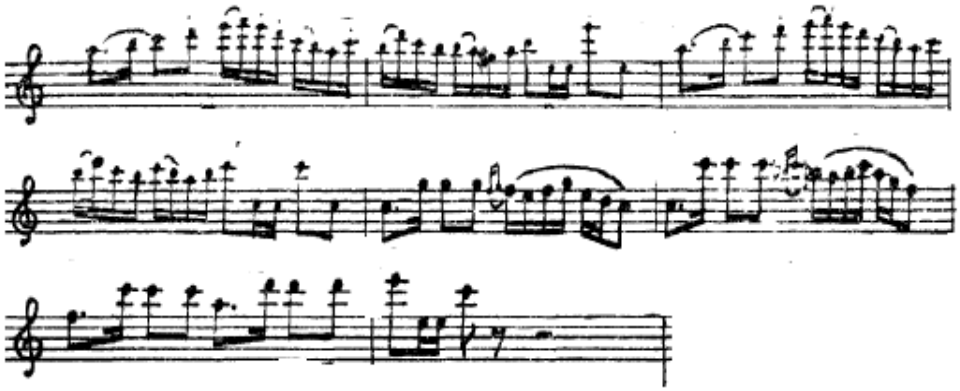

3.3 Türk Parçaları op. 62 (Turkish Fragments)

'Yaşamının sonlarına doğru Ippolitov-İvanov, Türk halklarının halk müziğine, Özbek, Kazak ve Türkmen müziğinin yanı sıra Batı Türklerinin ve Arapların müziğine artan bir ilgi duymuştur. 1930'da yazılmış olan Türk Parçaları op. 62, Türk kökenli müzikal materyallerin kullanıldığı dört parçadan oluşmaktadır. Eser, büyük bir orkestra için yazılmış ve Bakü'deki operanın önde gelen isimlerinden Azerbaycan sopranosu Shevket Mamedova'ya adanmıştır'.6

Parçalardan ilki olan "Kervan" (Caravan), birbirine zıt fakat çeşitli müzikal malzemenin kullanıldığı, bir kervanın ilerleyişini örnekleyerek karakteristik bir Türk ezgisinden oluşur. Armonik yapı her ne kadar Do majör tonalitesini duyursa da makamsal bir bakışla ezgi Mi kararlı Hüzzam makam dizisindedir.

Şekil 10: Türk Parçaları "Kervan" Bölümünün Ana Teması

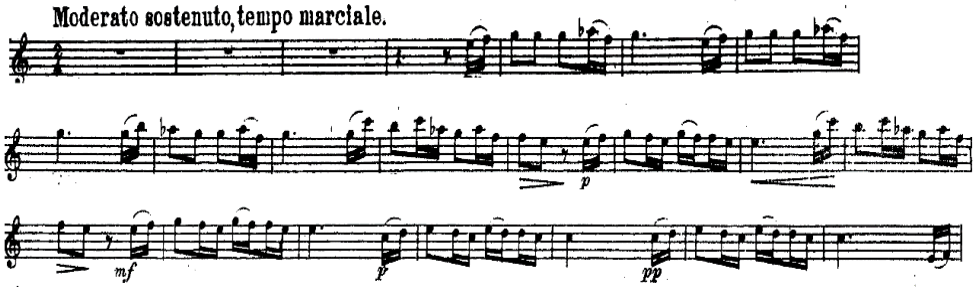

6 https://www.sso.org.sg/playon/albums/ippolitov-ivanov-mm-symphony-no-1-turkish-fragments-turkish-march (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

İkinci parça “Dinlenmede” (At Rest), form olarak üç bölümden oluşur (A-B-A). Orta bölüm hızlı karakterdedir. A bölümleri ritmik sakinlikte oluşan bir yapıdadır. Fa kararlı Acemaşiran makam dizisindedir (Batı müziğine göre Fa majör tonalitesindedir, zaman zaman Re minöre modülasyon yapar).

Şekil 11: Türk Parçaları “Dinlenmede” Bölümünün “A” Teması

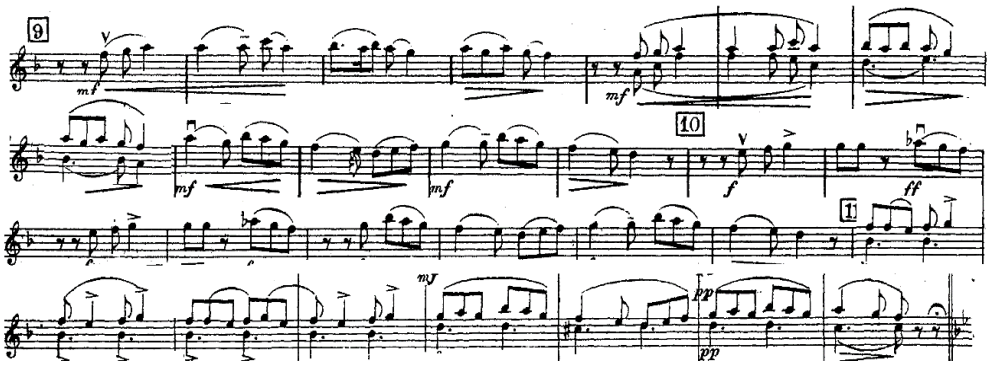

“B” teması hızlı tempoda ve Sib majör tonundadır. Azeri halk türkülerinden esinlenilmiş 6/8’lik ezgi, Sib kararlı Çargah makam dizisindedir.

Şekil 12: Türk Parçaları “Dinlenmede” Bölümünün “B” Teması

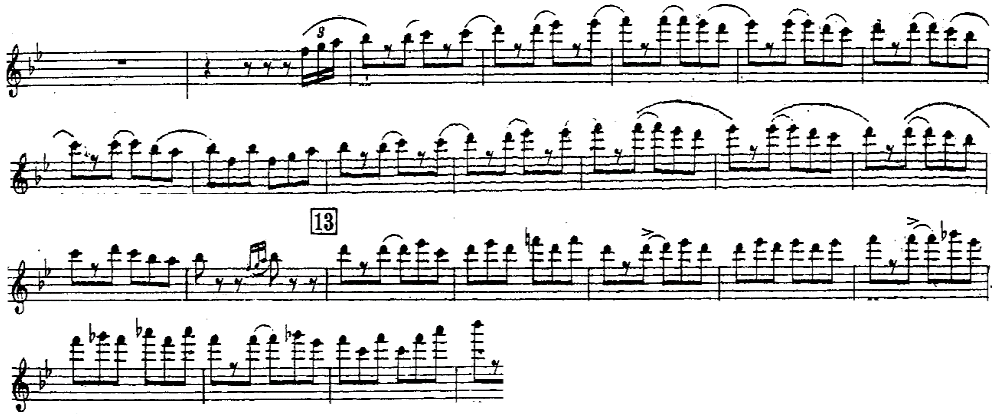

Üçüncü bölüm “Gece” (Night), ağıtsal karakterdeki Kafkas bir ezgiden oluşur. Si kararlı Buselik makam dizisindedir.

Şekil 13: Türk Parçaları "Gece" Bölümünün Teması

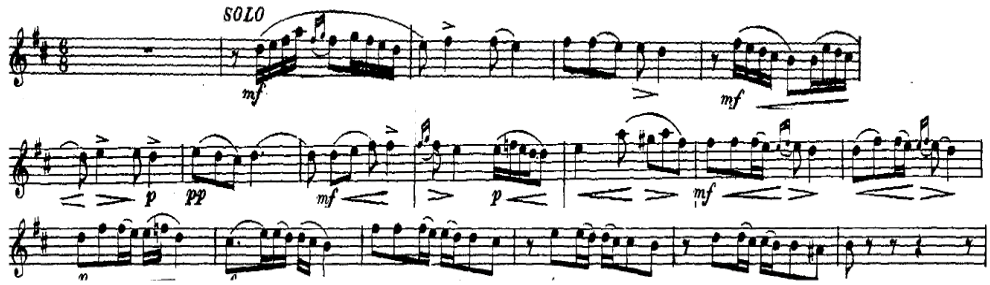

Dördüncü ve son bölüm, basta sürekli yinelenen ritmik figürün üstüne dört ölçülük canlı bir dans ezgisinden oluşur. Do kararlı Çargah makam dizisinden oluşur.

Şekil 14: Türk Parçaları "Festival" Bölümünün Teması

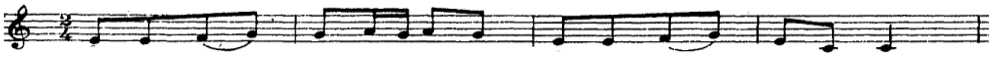

3.4 Gürcistan'da Bir Akşam op.71 (An Evening in Georgia)

Flüt, Obua, Klarinet, Fagot ve Piyano (veya Arp) için yazılmış bu eserde Gürcü halk müziğinden yararlanılmıştır. Armonik zıtlıklarla, renkli ve melodik stilini Ippolitov- Ivanov bu kısa parçada göstermiştir. Ezgisel yapı Re kararlı ve Sol kararlı hicaz makam dizisinden oluşmaktadır.

Şekil 15: Gürcistan'da Bir Akşam Parçasının Ana Teması

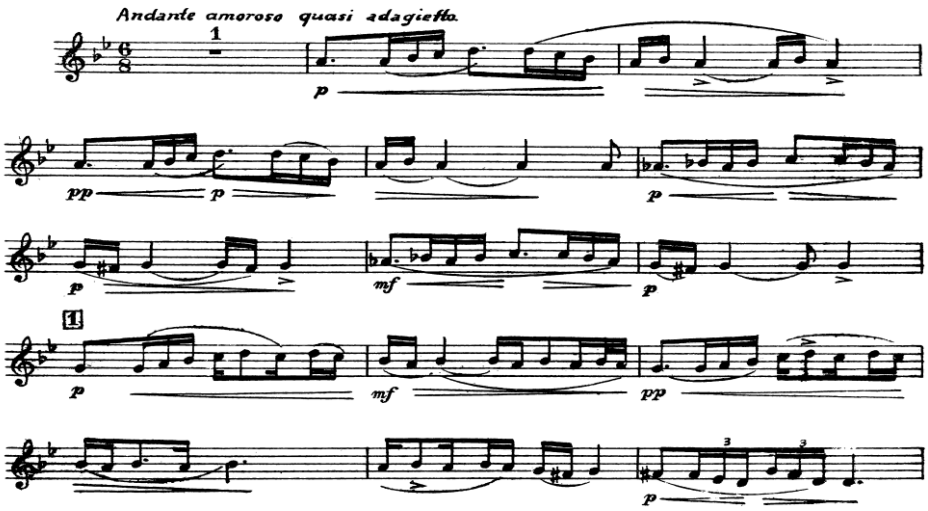

4. SONUÇ

Kültürel etkileşim ya da kültürleşme, farklı kültürlerin birbiriyle herhangi bir dayatma olmadan etkileşim ve değişim süreci olarak görülebilir. Müzik alanındaki bu süreç, özellikle yerel ve halk müziklerinin farklı ses sistemleri üzerinde değerlendirilmesi ile vücut bulur. Doğu müziğinin makamsal yapısı, Batılı bestecilerin eserlerinde yerelden yararlanma bağlamında oldukça önemli yer tutmuştur.

Rus müzik ekolünün temelini oluşturan halk müziğinden de beslenen, hem 19. yüzyıl romantizmini hem 20.yüzyıl yenilikçi hareketlerin dönemini yaşamış Rus besteci Mikhail Ippolitov- Ivanov da doğu müziğinin büyülü havasından etkilenmiş ve doğu müziğinin makamsal öğelerini kullandığı eserler vermiştir. Makamsal yapıyı sadece bir hatırlatma aracı olarak değil, aynı zamanda eserlerinin merkezine koyan besteci, çalgı dağılım ve seçimleri, ses dengelerindeki tutarlılığını parlak orkestrasyonuna yansıtmıştır. Genel olarak tonal armoniyi kullanan besteci, modal ezgilerden yarattığı armonik uygulamalarla da modal armoninin imkanlarından sınırlı da olsa faydalanmıştır. Mikhail Ippolitov- Ivanov'un makamsal öğeleri kullandığı yapıtlar, halk müziğinin çokseslendirilmesi kavramının ötesine geçmiş ve halen tartışmalı olan bu konuya kaynak oluşturabilecek bir düzeyde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

ARAZ, D.G. (2011). *Neo-Modal Akımda Armoni Anlayışı*, Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BORAN, İ. ve Şenürkmez, K.Y. (2010). *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

BULUT, F. (2011). *Piyano Eğitiminde Geleneksel Türk Halk Müziği Kaynaklı Eserlerin Seslendirilmesine Yönelik Oluşturulan Bir "Çoklu Analiz Modeli",* Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2011 (1): 31-52.

COŞKUN, Z. (2019). *Oryantalizm, Edward Said ve Sanat Tarihinde Değişimler*, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2019 (3): 215- 247.

ÇELEBİOĞLU, E. (1986). *Tarihsel Açıdan Evrensel Müziğe Giriş*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

ELHANKIZI, A. (2012). *Armoni: Klasik Batı Sistemine Rus Ekolü Yaklaşımları,* Eğitim Yayınevi, Konya.

İLYASOĞLU, E. (2009). *Zaman İçinde Müzik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

MALKOÇ, T. (2020). Güzel Sanatlar Alanında Akademik Çalışmalar – II, *"Rus Romanslarında Oryantalizm Etkisi"*, Gece Kitaplığı, Ankara. (Ed. Mehmet Gönül).

MİMAROĞLU, İ. (1995). *Müzik Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul.

STRAVİNSKY, I. (2000). *Altı Derste Müziğin Poetikası*, (Çev. Cem Taylan), İstanbul: Pan Yayıncılık.

SULTANOVA, A. (2012). *Rus Beşlerinin Eserlerinde Oryantalizm Akımı*, İdil Sanat ve Dil Dergisi, 2012 (5): 189- 197.

https://imslp.org/wiki/Category:Ippolitov-Ivanov,_Mikhail (Erişim Tarihi: 01.11.2020)

https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Melos (Erişim Tarihi: 19.11.2020)

https://www.britannica.com/biography/Mikhail-Ippolitov-Ivanov (Erişim Tarihi: 29.10.2020)

https://www.sso.org.sg/playon/albums/ippolitov-ivanov-mm-symphony-no-1-turkish-fragments-turkish-march (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

LEV GUMİLYOV'UN YENİLİKÇİ ETNOS YAKLAŞIMI

Onur AYDIN
Anadolu Üniversitesi

ÖZET: Bilim dünyasında, çok kullanılan ancak herkesçe kabul edilen ortak bir anlamı bulunmayan ya da çok fazla anlama geldiği için anlam karmaşası yaratan bazı kavramlar vardır. Anlamsal kökleri Antik Çağ'a kadar uzanan etnos sözcüğü de bilim alanında bu kavramlar arasında yerini almıştır. Bu durum, söz konusu kavramın uzun bir anlamsal yaşama sahip olmasının yanı sıra tarih, coğrafya, toplum bilimi, ırk bilimi, budun betimi ve kazı bilimi gibi çok farklı alanlarda kullanılmasının doğal bir sonucudur. Kavramın anlamsal dünyasının tam olarak keşfedilememesi bilimsel çalışmalarda birtakım zorluklara ve yanlış kullanımlara neden olmaktadır. Kavram hakkında daha net ve doğru çıkarımlarda bulunmak, disiplinler arası anlam karmaşasının ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda, XX. yüzyılın en önemli Sovyet filozoflarından olan Lev Gumilyov'un etnos yaklaşımına yer verilecektir. Gumilyov, tarih ve coğrafya alanında akademik kariyer yapmış, sayısız kazı bilimsel geziye katılmış, ırk bilimi ve toplum bilimi alanlarında birçok çalışma yayımlamıştır. Çalışmamız doğrultusunda Lev Gumilyov'un seçilmesinin nedeni, etnos kavramının kullanımıyla bilim insanının çalışmalarının kapsamının kesişmesidir. Her ikisi de bilimin ortak çalışma sahalarında kendisine yaşam alanı bulmuştur. Etnos sözcüğünün zaman bilimsel yolculuğu betimsel, Gumilyov'un etnos yaklaşımı ise hem betimsel hem de karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda etnosun ne olduğu ve ne olmadığı vurgulanmış, etnosların ortak özellikleri keşfedilmiş ve etnos kavramına dair ortak bir tanıma ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lev Gumilyov, ırk bilimi, etnogenez, etnos

Lev Gumilev's Innovative Approach to Ethnos

ABSTRACT: In the world of science, there are some concepts that are widely used, but are accepted by everyone, do not have a common meaning or create confusion because they mean too much. The word ethnos, whose semantic roots date back to Ancient Ages, has taken its place among these concepts in the field of science. This is a natural result of the concept's being used in many different fields such as history, geography, sociology, ethnology, ethnography and archeology, as well as having a long semantic life. Failure to fully

explore the semantic world of the concept causes some misuse and difficulties in scientific studies. Making clearer and more accurate inferences about the concept will contribute to the elimination of interdisciplinary ambiguity. In our work, for this purpose, the approach to ethnos of Lev Gumilev, one of the most important Soviet philosophers of the XX century, will be included. Gumilev had an academic career in history and geography, participated in numerous archaeological trips and published many works in the fields of ethnology and sociology. The reason why Lev Gumilev was chosen within the scope of our study is the intersection of the scope of the scientist's studies with the use of the concept of ethnos. Both have found a living space for themselves in the common fields of science. The time scientific journey of the word ethnos is by descriptive, and Gumilev's approach to ethnos is revealed by both descriptive and comparative analysis methods. As a result of the research, it was emphasized what ethnos is and what it is not, common features of ethnos were discovered and a common definition of the concept of ethnos was reached.

Keywords: Lev Gumilev, ethnology, ethnogenesis, ethnos

Giriş

İnsanoğlu yeryüzünde var olmaya başladığı andan itibaren, diğer insanlarla hatta diğer canlılarla bir arada yaşama gereksinimi duymuştur. Hissedilen gereksinim doğal bir olgudur, çünkü insan biyosferin bir parçasıdır. Kimi zaman bir hayvan besleyerek kimi zaman doğayı şekillendirerek kimi zaman da bir grup, ulus, devlet kısacası yönetimsel bir yapı ve sistem kurarak bu gereksinimini karşılamaya çalışmıştır. Kökleri Antik Çağ'a uzanan *etnos* da bu oluşumlardan biridir. *Etnos,* Eski Yunanca bir sözcük olup, "*bir arada yaşayan halk, millet, etnik grup, kabile, sürü*" gibi anlamlara gelir (Liddell and Scott, 1996:480). Etnosun sözlük bilimsel anlamı, bize sözcüğe dair birtakım ipuçları sunsa da kavramın tam olarak anlaşılabilmesi için zaman çizgisinde geçirdiği anlam değişikliklerine kısaca değinmek gerekir.

Etnos sözcüğüne ilk olarak Antik Yunan'da rastlanır. Bu dönemde sözcük, ortak bir temel üzerine kurulmuş ve geniş coğrafyalara yayılmış topluluklar için kullanılır. M. Ö. VI. yüzyılda federasyon türü sistemlerin yaygınlaşmasıyla etnos, birleşik bir yapıya bürünür, M. Ö. III. yüzyılda artık kendine özgü meclise ve vatandaşlık verme yetkisine sahip olur (Vlassopoulos, 2007:194). M. Ö. I. yüzyıla gelindiğinde sözcüğün Yunan olmayan toplulukları vurgulamak için kullanıldığı dikkat çeker. Orta Çağ'da biraz daha dinsel nitelik kazanan etnosa *putperest, pagan* anlamları yüklenir ve sözcük artık *etnik* (*ethnicos*) biçiminde kullanılmaya başlar. Fransız Devrimi'nden sonra *halk* sözcüğüne doğru evrilmeye başlayan etnos, XIX. yüzyılla birlikte *ulus* ve *millet* sözcükleriyle de anlamsal olarak yakınlaşır. XX. yüzyılda etnos sözcüğü farklı anlamlara gelme bakımından altın çağını yaşar. Rusya

özeline inildiğinde, ilk olarak bu zamanda Rus budun betimci Nikolay Mogilyanskiy tarafından etnos kavramının Rus bilim literatürüne kazandırıldığı görülür. Mogilyanskiy, etnosun *halk, millet* anlamlarına gelmesini ortak birtakım fiziksel özelliklerin olması koşuluna bağlar (Могилянский, 1916:11). Ona göre etnosu oluşturan bireyleri bir araya getiren ortak fiziksel temeller olmalıdır. Böylece günümüzde birçok alanda kullanılan etnos teriminin temelleri atılmış olur. 1920'lerde etnos için bilimsel bir tanım ortaya koyan ilk kişi Rus budun betimci Sergey Şirokogorov olur. Bilim insanı, etnosu "*ortak dil, köken, gelenek ve görenekler, yaşam biçimi gibi değerlere sahip ve bu değerlerle diğer sistemlerden ayrılan insan grubu"* olarak tanımlar (Широкогоров, 2002:4). Şirokogorov'un bu yaklaşımı etnosun yalnızca etnik yönünün vurgulandığı diğer tanımlamalardan ayrılır. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde tarihsel gelişmeler ve etnos kavramı üzerine geliştirilen kuramlar sonucunda *etnik topluluk, etnikos, etno-sosyal organizma* ve *etnik grup* gibi anlamlar öne çıkar (Бромлей, 1983: 15). 60'lı yıllardan itibaren artan kapitalizmle etnos yerine *etnisite* sözcüğü kullanılmaya başlanır ve bu sözcükle daha çok etnik yapı vurgulanır. 70'li yılların sonuna doğru Yulian Bromley, Mihail Artamonov ve Lev Gumilyov isimleri öne çıkar. Bromley ve Artamonov'un etnos yaklaşımları dönemin Marksist ideolojisinden izler taşır. Artamonov etnosu sosyal yapı içerisinde şekillenen bir olgu olarak görürken (Артамонов, 1971:76), Bromley *etnikos* ve *etno-sosyal organizma* terimlerini önerir ve etnosu sosyo-kültürel bir olgu olarak değerlendirir. Ayrıca Bromley, etnik kimlik üzerine şekillenen 'biz-onlar' karşıtlığının etnosu özgün yaptığını da ifade eder (Бромлей, 1983:48). Bu görüşüyle Bromley ile Gumilyov'un etnos anlayışları kesişse de, etnosun yalnızca sosyal bir olgu olarak görülmesi Gumilyov'un etnos yaklaşımının yalnızca Bromley değil dönemin tüm Sovyet bilim insanlarından ayrılmasına neden olacaktır. Aslında etnosun sosyal, doğal ya da biyolojik bir fenomen mi olduğu tartışması yalnızca Sovyet bilim sahasında değil Batı'da da o dönem yanıtı aranan konular arasındadır (Titov, 2005:61).

Etnos araştırmaları, Gumilyov'un çalışmalarının merkezinde yer alır. Etnostan derece olarak daha aşağıda yer alan oluşumlar bilim insanının araştırmalarında daha az yer alırken etnos hemen hemen tüm çalışmalarında vurgulanan bir kavramdır (Shnirelman ve Panarin, 2001:5-6). Gumilyov'un etnosa sıkça yer vermesi, ona gösterdiği önemin doğal bir sonucudur. Kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için Gumilyov, çalışmalarında birçok farklı etnos tanımına yer verir. Ancak farklı tanımlamalar bazen de şüpheler doğurarak kavramın tam olarak anlaşılmasında sapmalara yol açar (Shnirelman ve Panarin, 2001:6). Bu nedenle araştırmamız kapsamında Gumilyov'un etnosa ilişkin görüşlerine yer verdiği başlıca eseri olan *Etnogenez ve Yeryüzü Biyosferi* adlı kitabında, kavramın açıklandığı yerler dikkatlice analiz edilmiş ve farklı nitelikteki görüşler şu maddeler hâline getirilmiştir:

- Etnos, "*Homo sapiens türünün kendine özgü bir varoluş biçimidir*" (Гумилёв, 2001:31). Her türün kendine özgü ortaklaşa hayat kurma şekli vardır. Bu şekil homo sapiens türünde etnostur. İnsan nasıl diğer omurgalılardan farklıysa, etnos da diğer canlıların oluşturduğu topluluklardan özgün yapısıyla ayrılır (Gumilyov, 2016:236).
- "*Etnik fenomen, maddîdir; vücudumuz ve yüksek sinir sistemimizce lokalleştirilmekle birlikte şuur dışıdır ve ona bağlı değildir. İnsanların karakter detaylarında ve davranışlarında tezahür eder; dolayısıyla etno-psikolojiyle bağlantılıdır*" (Gumilyov, 2016:167).
- Her yeni etnos yaşam sürdüğü bölge ve civarındaki eski etnosların farklı bir oluşumudur (Гумилёв, 1984a:212). Etnoslar *farklılaşma* ve *kaynaşma* olmak üzere iki ayrı yolla meydana gelir (Гумилёв, 1984a:208). Etnos ya diğer etnoslarla kaynaşma yoluyla bir araya gelip yeni bir etnos oluşturur ya da eski etnosun gelenekleri yıkılıp yerine yeni bir düzen ve etnos getirilir.
- Etnos, süb-etnosların oluşturduğu bir mozaiktir, yani en az iki etnik grubun temasıyla oluşur. Her etnosun kendine özgü davranış kalıpları ve sistemi vardır. Etnoslar, kendilerine özgü davranış karakterleriyle tarih sahnesine çıkar, refah ve yükseliş dönemlerinin ardından düşüş dönemini yaşar, bunun sonucunda zaman içinde ya kaybolurlar ya da kalıntı[7] etnos olarak yaşam sürerler. Dışarıdan bir müdahale olmadığı takdirde bir etnos, ortalama 1200-1500 yıl yaşar (Gumilyov, 2016:104).
- Etnos, medeniyetin taşıyıcısı olan insanın kendine özgü ve dinamik davranış kalıbı sergileyen diğer tüm toplumlardan ayrılan bireylerin meydana getirdiği topluluktur (Gumilyov, 2016:46). Davranış kalıpları, bilim insanının etnos kavramı için olmazsa olmazdır, çünkü Gumilyov'a göre bir kişinin davranış ve eylemlerindeki tutumu onun etnik kimliğinin yansımasıdır (Titov 2005:64).
- Oluşan yeni etnik sistem, adı ister etnos ister süper-etnos olsun, var olduğu doğaya sıkı sıkıya bağlıdır (Гумилёв, 1984a:213). Çünkü doğanın, etnos üyelerinin duygu, düşünce ve davranış kalıpları üzerinde etkisi bulunur. Davranış kalıpları ise ortak etnik bilincin, dolayısıyla etnosun oluşmasını etkiler.
- Etnos, "*biyosfer ile sosyosfer sınırında bulunan ve yeryüzü biyosferinin yapısında çok özel görevi olan bir fenomendir*" (Гумилёв, 2001:17). Etnik fenomenlerde sosyal ve biyolojik olmak üzere iki hareket şekli vardır. Etnoslar sosyal görünümlü biyofiziksel realitelerdir. Etnos ortaya çıkarken biyolojik mi yoksa sosyal koşulların mı daha öncelikli ve önemli olduğu sorunsalı, "yumurta mı tavuktan tavuk mu yumurtadan çıkar?" sorusu ile eşdeğerdir. Gumilyov'a göre bireyin biyolojik (genetik kodu), kimyasal (hormon salgılaması) ve

[7] Etnogenez süreci sonundaki etnik sistem kalıntısıdır.

sosyal unsurları, davranış kalıplarını etkiler. Ancak başka bir etnosun dilini öğrenen kişi, yalnızca bu yolla o etnosun bir mensubu sayılmaz. Etnosu sosyal gruplarla karıştırmamak gerekir, onlar kolektif bir eylem çerçevesinde bir araya gelirler. Buradan hareketle etnogenez süreçlerinin etnosun yalnızca ekonomik, etnik, kültürel değişimlerle değil, aynı zamanda çevrenin ve zamanın özel koşullarıyla ilgili olduğu söylenebilir (Gumilyov, 2016:231).

- Etnos doğal bir fenomendir. Zaman ve mekân kavramlarıyla doğrudan bağlantılıyken insanların kurduğu sosyal kurumlardan bağımsızdır. Etnosun ortaya çıkması için zaman ve coğrafya gibi koşulların uygun olması gerekir (Shnirelman ve Panarin, 2001:6).
- Etnik olgu doğaldır, ancak tam olarak biyolojik değildir. Bir başka deyişle etnos olgusu davranışlar içindedir. Bu yüzden yeni doğan bebeklerin yerleşmiş bir davranış kalıbı olmaz, onlar etnik alan dışındadırlar. Çevreleriyle ve çevrelerindeki insanlarla etkileşime girdiklerinde nasıl davranacaklarını öğrenirler ve etnik kimlik kazanırlar. Bu nedenle Gumilyov'un etnos yaklaşımını biyolojik olmaktan çok davranışçı bir etnik kimlik kuramı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Titov 2005:64-65).
- Etnik kimlik nasıl şekillenir, etnos üyeleri nasıl bir araya gelir? Bu sorunun yanıtını ise Gumilyov, *komplimentarnost* adını verdiği bir temel prensipte bulur. *Komplimentarnost* insanların birbirlerine karşı duydukları bilinçaltı cazibedir. Bu cazibe bir saldırı, gelişme, güzel bir durum ya da ortak dil, din, tarihsel kader vb. değerler çerçevesinde hissedilebilir. Yazar bu prensibi ilk olarak Norilsk'teki çalışma kampında yaptığı gözlemlerde yaratır. Buna göre kamptaki mahkûmların kaderi ortaktır ve hayatta kalabilmek için küçük arkadaşlık grupları kurulur. Bu grupların her biri kendi çapında bir etki alanına sahiptir. Gumilyov bu etki sahasına *etnik alan* adını verir. Bu etnik alan genişleyerek grup ve gruptaki insan sayısının artmasını sağlar. İşte bu mikro düzeydeki bağ ve ilişki etnosun oluşum prensibini gösterir (Titov 2005:66-67).
- Gumilyov, hedeflerine ulaşmak için kişisel refahlarını ve hatta hayatlarını feda etmeye hazır, ortak sempati ve büyük bir vatanseverlik duygusuyla birleşen bir grup insanın ortaya çıkmasıyla bir etnosun doğuşunu açıklar. Bu insan grubu sıradan değil *passionar*[8] tiplerdir. Etnos yalnızca bir insanlar topluluğu değil, eski kültürü silip etnogenez sürecini başlatan unsur olan *passionar itki*[9] sayesinde tarihsel zaman içinde kendine yer edinen dinamik bir sistemdir (Гумилёв, 1984a:254).

[8] Ölüm korkusundan bile daha güçlü ve önlenemeyen bir enerjiyle belirli bir amaç için var olan, eyleme geçen, başka türlü davranamayan kişi (Bkz. Gumilyov, 2016:486).

[9] Etnos bünyesinde passionar işareti doğuran, etnogenez sürecini başlatan küçük çaptaki mutasyon (Bkz. Gumilyov, 2016:486).

- Etnos, genetik ve davranış kalıpları açısından birbirinden farklı bireylerin oluşturduğu bir sistemdir. Örneğin Çinli ya da Hintli gibi adlandırmalar bir Fransız ya da Almana değil tüm Batı Avrupalılara eşdeğerdir. Çünkü farklı kültürel değerlere sahip olsalar da bu halkların oluşturduğu yapı birer etnosistemdir. Çinlileri hiyeroglif yazısı ve sosyal eğitimi, Hintlileri kast sistemi, Moğolları disiplin ve güçlü bir liderlik, Batı Avrupa'yı ise din ve etnik farklılıkları ortadan kaldırma düşüncesi bir sistem hâline getirmiştir (Gumilyov, 2016:94). Sosyal sistemin en güzel örneği ailedir. Sistem, insanlar, eşyalar gibi unsurlardan oluşur. Ancak sistemin gerçek unsuru objeler değil, ilişkilerdir. Aile, içinde yaşadığı evi terk ederse o ev, yalnızca bir yerleşim birimine dönüşür. Sistematik etnos araştırma yöntemlerinin temel ilkelerini sistem kuramının yaratıcılarından ve *Genel Sistem Kuramı* kitabının yazarı Avusturyalı Ludwig von Bertalanffy'nin (1901-1972) canlı bir organizma sistemi ve parçaları üzerine görüşleri oluşturur (1968:89-90). Benzer görüşleri paylaşan ve sistem yaklaşımı üzerine çalışmalar yapan Sovyet araştırmacılar Vadim Sadovskiy ve Erik Yudin'e göre "*sistem, karşılıklı etkileşimde bulunan elementler bütünüdür*" (Садовский и Юдин, 1969:12). Bu prensipten hareketle etnos, "*kendine özgü unsurlara sahip sosyal ve tabii birimler sistemi*" olarak açıklanabilir (Gumilyov, 2016:139).
- Bir sistem olarak etnos, devlet yapısıyla çoğu zaman benzerlik göstermez. Bir etnos, farklı devletlerde ya da tam tersi farklı etnoslar tek bir devlette yaşayabilir. Sistemler genel olarak ikiye ayrılır: *katı* ve *parçacıklı* ya da *ayrık*. Katı sistemde tüm parçalar aynı anda var olmak zorundayken diğer sistemde parçalar çıkarılıp yerine başka parçalar konabilir. Sisteme insan eli ne kadar çok değerse sistem o kadar katı olur. Katı sistemler dışarıdan müdahalelere karşı daha dayanıklı olsalar da parçalanma ve bozulma hâlinde tamir şansları zordur. Devlet, muhafız birlikleri gibi sosyo-politik kurumlar, katı sistem örnekleridir. İdeal olan ise ayrık sistemlerdir. Doğal süreçlerin müdahalesi daha yoğun olduğu için daha esnektir. Ancak koşulların gerektirdiği ölçüde sisteme duyulan gereksinim de artar (Gumilyov, 2016:143). Rus araştırmacılar Viktor Shnirelman ve Sergey Panarin (2001:6), Gumilyov'un etnos anlayışının devlet kavramıyla benzer olduğunu ileri sürseler de bu benzerlik yalnızca yapısal bir benzerliktir. Devlet, etnik değil sosyal bir kurumdur; bazen bir etnosun belirli bir parçasını, bazen bir etnosun tamamını, bazen de birbirine komşu birden fazla etnosu içine alır. Bu nedenle etnik ve sosyal iki *gözlemci çerçevesi*[10] her zaman birbiriyle örtüşmez (Гумилёв, 1984b:51).

[10] *Gözlemci çerçevesi*, farklı zaman dilimlerinde nesnelerin konum, hareket vb. özelliklerini belirlemek ve ölçmek için fizik alanında kullanılan bir koordinat sistemidir.

- Etnos, biyolojik taksonomik birimlerden ırk ve popülasyonla da bir tutulamaz. Irklar; saç, göz, deri rengi, yüz hatları, boy vb. insanın yaşamsal etkinlikleri için çok önem arz etmeyen fiziksel özelliklerle birbirinden ayrılırlar. Bu özellikler kalıtımsaldır ve çevrenin dolaylı etkisiyle çok az değişir (Рогинский и Левин, 1978:325). Popülasyon, belli bir tecrit edilmişlik derecesiyle komşu popülasyonlardan ayrılan, nüfusunun önemli bir kısmının serbest melezleşmeyi gerçekleştirebildiği belirli bir bölgeye ya da su kenarlarına yerleşen büyük bir bireyler topluluğudur (Тимофеев-Ресовский, 2013:2926-2927).
- Etnos, bir dil birliği de değildir. Aynı dili konuşan farklı esnafların olduğu gibi bir etnos bünyesinde farklı dilde konuşan insanlar da mevcuttur. Örneğin; Fransa'da Fransız, Bask, Kelt ve Provansal dillerinin konuşulması etnik birliği engellemez. Arjantin, Meksika ve Peru halkları İspanyolca konuşmalarına rağmen İspanyol değildirler (Gumilyov, 2016:83). Diğer bir örnek de Osmanlı İmparatorluğu'dur. XIV. yüzyılda, Osmanlı'da Bulgaristan'ın ve Makedonya'nın fethi ile Yeniçeri Ocağı'nın kurulması kararlaştırılır. Ayrıca ülkede Fransız diplomatların; Ermeni ve Yahudi iktisatçıların; Leh, Ukraynalı, Alman, Gürcü köle kadınların anne olmalarının doğal bir sonucu olarak ülkede birçok yabancı dil konuşulur. XIX. yüzyılda Avrupalı devşirmeler ve Batı'da eğitim görmüş Jön Türkler sebebiyle etnik bütünlük bozulur, imparatorluk çöker ve etnos parçalanır. Buradan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nu dilin değil dinin bir arada tuttuğu sonucuna ulaşılır. Ancak etnosu oluşturan temelde din de tek başına her zaman yeterli olamaz. Örneğin Hazreti Muhammed'in oluşturduğu ümmet anlayışı dört halifeden sonra rekabete dayanamaz ve İslam dünyasında farklı etnoslar oluşur. Çünkü ideoloji, din, dil ve kültür gibi unsurlar etnoslar için birer zorunluluk değil, işarettir. Greben Rus Kossakları ile Çeçenler arasındaki kültürel yakınlık onları bir etnos yapmaz ya da Aleksandr Puşkin ve o dönem Fransız kültürüne hayran sanatçılar Fransızlaşmamışlardır. İsviçreliler, Avusturyalı feodallere karşı kazandıkları başarılar, Hindistan'daki Sikhler din, Moğollar akrabalık sayesinde etnos olmuşlardır. Sonuç olarak etnoslar, evrensel tek bir temelle değil, çeşitli yollarla meydana gelir (Gumilyov, 2016:84-86).
- Etnos, devingen ve dinamik bir yapıya sahiptir; etnosun yapısında insan, zaman, mekân, komşular ve kültürel gelenekler gibi çeşitli bileşenler bulunur. Bileşenler birbirinden koparsa yapı bozulur (Tağızade, 2003:156). Etnosların varoluş şekli hep aynıdır: doğma, yayılma, etkinlik seviyesinin kayboluşu, birliğin parçalanması ya da çevreyle denge durumuna geçiş. Çoğu zaman etnosun yok olması, onu oluşturan tüm insanların ölmesiyle değil etnik birliğin parça-

lanmasıyla gerçekleşir. İnsanlar ölmese bile sistem bütünlüğü kaybolur. Etnosun bir kısmı kalıntı olarak kalmayı başarsa da sonuçta *izolata*[11] dönüşür. Hiçbir etnos geleneklerden tamamen kopma düzeyi olan sıfır noktasına ulaşmaz. Çünkü bu düzeye ulaşan etnos, komşuları arasında asimile olur. Diğer yandan tüm etnoslar ölümlüdür. Ancak etnik imha, yani yok olma, biyolojik değil sosyal bir durumdur (Gumilyov, 2016:163). Nüfus, teknoloji gibi koşulların eşit olması koşuluyla kompleks bir yapıya sahip etnosun direnç gücü de yüksek olur. Örneğin Kızılderililerin sömürgeciler karşısında başarısız olmasının nedeni de budur. Gelişme sürecinde ve adaptasyon yeteneği yüksek olan, sürekli yeni alanlar arayan etnos, doğa ve komşuları için tehlike oluşturur. Kalıntı etnos böyle bir komşu ile karşılaşmadığı sürece varlığını sürdürebilir (Gumilyov, 2016:176).

- Etnos, diğer etnoslardan ayrılan birtakım ayırt edici özellikleriyle birbirini anımsatan basit bir insan kalabalığı değildir. Dinamiklerinin gelişmesinde önemli rol oynayan zevk, yetenek, etkinlik, gelenek, coğrafi çevre, etnik alan gibi unsurların etrafında toplanan insanların oluşturduğu ve bu unsurların onu diğer etnoslardan farklı kıldığı bir sistemdir (Гумилёв, 1984a:72).

Gumilyov'un etnos yaklaşımı üzerine araştırma yapan Shnirelman ve Panarin, bilim insanının görüşlerini iki gruba ayırır. Etnos, ilk grupta: *popülasyon, biyosfer olgusu, doğal bir olgu, sosyal olmayan bir olgu, biyofiziksel gerçeklik, Homo sapiens türlerinin belirli bir varoluş biçimi, etnogenez ve tür içi oluşumun yerel varyantı, insanlık ve doğa arasındaki etkileşim süreci*; ikinci grupta ise: '*biz-onlar' ilkesine dayanan bir gruplaşma, diğer tüm gruplardan ayrışan bir insan grubu, biyolojik bir taksonomik birimle ya da popülasyonla benzeşmeyen, biyolojik ve sosyal yasaların dışında kendi yasalarına sahip bir sistem* olarak değerlendirilir (Shnirelman ve Panarin, 2001:6). Hatta araştırmacılar, bu iki grubun bazı tanımlarla birbirini dışladığını ifade eder. Gumilyov'un kendisi ise tüm etnoslarda var olan ortak özellikleri şöyle sıralar: 1-*Kendini diğer etnoslara karşı konumlandırma, kişiliğini kabul ettirme*, 2-*Mozaik yapıya, daha doğrusu sistem bağlarıyla birbirine bağlı sınırsız bölünmeye sahip olma*, 3-*Ortaya çıkış anından doruk safhası sonrasında yaşanan dağılmaya ya da kalıntı hâline dönüşmeye yaklaşana kadar kesilmeyen bir gelişim süreci geçirme* (Гумилёв, 2001:293).

Çalışmamız kapsamındaki analizler sonucunda ulaşılan tüm bulgular incelendiğinde Gumilyov'un etnos kavramına ilişkin şu çıkarımlarda bulunabilir: Etnos maddîdir, şuur dışıdır, bir varoluş biçimidir, süb-etnosların oluşturduğu bir mozaiktir, kendine özgü davranış kalıbına sahiptir, diğer tüm toplumlardan ayrılır, doğaya

[11] Ayrılmış, ayrı tutulmuş küçük birimdir.

sıkı sıkıya bağlıdır, biyosfer ile sosyosfer sınırında bulunur, bilinçaltı cazibe temelinde yükselir, passionar itki sayesinde tarihsel zaman içinde kendine yer edinir, devingen ve dinamik bir yapıya sahiptir, doğal bir olgudur, dinamik bir sistemdir. Din, dil, kültür, ırk, popülasyon ve devlet kavramlarıyla ise bir tutulamaz, yapısı bakımından onlardan ayrılır.

SONUÇ

Bir kavram olarak etnos, çalışmamızda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Gumilyov'un kitaplarında farklı tanımlamalarla kendine yer bulur. İlk bakışta, bu farklı tanımların bazıları birbiriyle çelişiyor hissi dahi uyandırabilir (Shnirelman ve Panarin, 2001:6). Ancak araştırmalar derinleştirildiğinde aslında bu tanımların birbirinin yerine kullanılan değil, birbirini tamamlayan açıklamalar olduğu sonucuna ulaşılır. Tüm bu açıklamaları bir bütünün parçaları olarak değerlendirmek gerekir, aksi hâlde etnosa ilişkin yanlış yorumlamalar yapılmasına yol açabilir.

Özetlemek gerekirse etnos, biyolojik, coğrafî, dil bilimsel ve sosyolojik unsurlardan herhangi birine indirgenemeyen basit bir fenomendir. Dinamik, özgün içyapısı ve davranış stereotipileri olan bireyler kolektifidir. Bu yönüyle kendini diğer toplumlardan ayıran topluluktur. Gumilyov'a göre etnos, her insanın içinde var olan 'biz-onlar' duygusu aracılığıyla anlaşılabilen bir olgudur. Bir kişinin, 'bizden biri' olabilmesi için bebeklikten itibaren ebeveyni tarafından yetiştirilmesi gerekir. Dolayısıyla gerçek etnik bütünlük; insanı, doğayı, iklimi, gelenekleri ve komşularla etkileşimi kapsayan dinamik bir sistemdir. Bu sistem ne yalnızca biyolojik ne de sosyaldir, bütüncüldür (Малиновский, 1970:182). Dil, din, etnik köken, gelenekler etnos için belirleyici unsur olabilir de olmayabilir de. Bu unsurlardan hangisinin ya da hangilerinin etnosun doğuşunu etkilediği konusu, etnosun sürekli bir gözlemde tespitiyle olanaklı hâle gelir. Doğru tespit için ise etnosun en çok davranış kalıpları gözlemlenmelidir. Bu durum da Gumilyov'un etnos anlayışının davranışçı yönünü ortaya koyar. Aslında etnos kavramının farklı anlamlara gelmesi önemli değildir; önemli olan, herkes için geçerli 'ortak bir bölen', yani bireyle birlikte 'biz-onlar' karşıtlığıdır. Sonuç olarak etnos; bilinç, coğrafi çevre, dil, din, kültür, evrim süreci, ırk, davranış kalıpları ve sosyal ilişkilerin, kısacası ya tüm bu unsurların birleşiminin ya da aralarından keyfe keder seçilenlerin karışımından meydana gelen bir sistemdir.

KAYNAKÇA

BERTALANFFY, L. von. (1968). General System Theory. A Critical Review, George Braziller, New York.

GUMİLYOV, L. N. (2016). Etnogenez Halkların Şekillenişi Yükseliş ve Düşüşleri, Üçüncü Baskı, (Çev.) BATUR, D. A., Selenge Yayınları, İstanbul.

LIDDELL, H. G. and SCOTT, R. (1996). A Greek-English Lexicon, 9th ed, Clarendon Press, Oxford.

SHNIRELMAN, V. A. and PANARIN, S. (2001). "Lev Gumilev: His Pretensions as Founder of Ethnology and his Eurasian Theories", Inner Asia, Vol. 3, No 1: 1-18.

TAĞIZADE, L. (2003). "Avrasyacılık ve Lev Gumilev", s. 149-166, (Der.) ÖZDAĞ, Ü., KALAFAT, Y. ve EROL, M. S., 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ'a Armağan, Cilt I, ASAM, Ankara.

TİTOV, A. S. (2005). Lev Gumilev, Ethnogenesis and Eurasianism, Doctoral thesis, University College London, London.

VLASSOPOULOS, K. (2007). Unthinking the Greek Polis: An Ancient Greek History Beyond Eurocentrism. Cambridge, Cambridge University Press.

АРТАМОНОВ, М. И. (1971). "Снова «герои» и «толпа»", Природа, № 2: 75-77.

БРОМЛЕЙ, Ю. В. (1983). Очерки теории этноса, Наука, Москва.

ГУМИЛЁВ, Л. Н. (2001). Этногенез и биосфера Земли, Кристалл, Санкт-Петербург.

ГУМИЛЁВ, Л. Н. (1984a). PASSIONARIUM. Теория пассионарности и этногенеза (сборник), АСТ, Москва.

ГУМИЛЁВ, Л. Н. (1984b). "Гуманитарные и естественнонаучные аспекты исторической географии", с. 42-57, (Ред.) ГЕМУЕВ, И. Н., МАЛЯВКИН, А. Г. и САГАЛАЕВ, А. М., Экономическая и социальная география: Проблемы и перспективы (Сборник научных статей), ГО СССР, Ленинград.

МАЛИНОВСКИЙ, А. А. (1970). "Общие вопросы строения системы и их значение для биологии", с. 146-183, (Ред.) Блауберга И. В. и др., Проблемы методологии системного исследования, Мысль, Москва.

МОГИЛЯНСКИЙ, Н. М. (1916). "Предмет и задачи этнографии", Живая старина, № 1: 1-22.

ПОПЛИНСКИЙ, Ю. К. (1970). "Термин «этнос» в древнегреческой литературе классического периода", с. 77-79, Краткое содержание докладов годичной научной сессии Института этнографии АН СССР 1969, Ленинград.

РАШЕВСКИЙ, Н. (1969). "Организмические множества: очерк общей теории биологических и социальных организмов", с. 442-461, (Перевод) Б. Г. ЮДИНА, (Ред.) САДОВСКИЙ, В. Н. и ЮДИН, Э. Г. Исследования по общей теории систем, Прогресс, Москва.

РОГИНСКИЙ, Я. Я. и ЛЕВИН, М. Г. (1978). Основы антропологии. Учебное пособие, Издание 3-е, Высшая школа, Москва.

САДОВСКИЙ, В. Н. и ЮДИН, Э. Г. (1969). "Задачи, методы и приложения общей теории систем", с. 3-22, (Ред.) САДОВСКИЙ, В. Н. и ЮДИН, Э. Г. Исследования по общей теории систем, Прогресс, Москва.

ТИМОФЕЕВ-РЕСОВСКИЙ, Н. В. (2013). "Элементарные явления эволюционного процесса", Русский орнитологический журнал, Том 22, Экспресс-выпуск № 932: 2924-2929.

ШИРОКОГОРОВ, С. М. (2002). Этнографические исследования: Этнос. Исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений, в 2-х кн, книга вторая, Издательство Дальневосточного университета, Владивосток.

MUHARRİR Mİ NAŞİR Mİ? RECAİZÂDE MAHMUT EKREM'İN *NEFRÎN* ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ATAY
Karabük Üniversitesi

ÖZET: Her insan için ani ve bilinmez olan ölüm ne kadar gecikirse geciksin daima bir yarım kalışı içerir. 'Dünya içerisinde' var olan her şey ölümle birlikte yarım/eksik kalacaktır. Diğer taraftan insanoğlu ölümle birlikte dünyadan yalnız maddî olarak ayrılacak; eserleri, fikirleri, daha doğrusu manevi mirasıyla yaşamaya devam edecektir. Bir sanatkârların da dünyada 'var' olmaya devam edebilmesi, bu anlamda, yalnız eserlerinin kalıcılığıyla söz konusudur. Ancak zamanı kestirilemez olan ölüm onların da eserlerinin yarım kalmasına sebep olabilmektedir.

Bir edebî eserin, sanatkârın ölümüyle birlikte yarım kalışı edebiyat araştırmacıları için daima büyük bir sorun teşkil etmektedir. Kendi içinde ontik bir bütün olan sanat eserinin nasıl tamamlanacağı, tamam olduğunda nasıl bir anlam alanı oluşturacağı gibi pek çok husus sanatkârın ölümüyle birlikte cevaplanamaz hâle gelmektedir. Recaizâde Ekrem'in de *Nefrîn* olarak adlandırılan eseri böyle bir durum arz eder. Sanatkârın ölümünden yaklaşık on beş yıl önce yazıldığı bilinen fakat yayımlanmayan eser, onun ölümünden sonra oğlu tarafından okuyucuya sunulur. Ancak sanatkârın ölümünden beş yıl evvel kaleme aldığı "Ne Düşünüyor, Ne Hissediyordum:" başlıklı yazıda karşımıza çıkan şiir parçaları ile oğlu tarafından yayımlanan manzumenin kimi farklılıklar içerdiği görülmektedir.

Bu tebliğde her iki metin arasındaki farklar gösterilerek yorumlanacak ve sanatkârın bizzat kaleme aldığı metin ilk kez günümüz Türkçesine aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Recaizâde Mahmut Ekrem, Nefrîn, şiir.

Writer or Publisher?

A Review on Recaizâde Mahmut Ekrem's *Nefrîn* Poem

ABSTRACT: Sudden and unknown death for every human being always involves an interruption, no matter how late. Everything that exists "in the world" will remain half / incomplete with death. On the other hand, human beings will leave the world only materially with death; He will continue to live with his works, ideas, or rather his spiritual heritage. In this sense, the ability of an artist to 'exist' in the world is only possible with the permanence of his works. However, death, whose time cannot be predicted, may cause their works to remain unfinished.

The unfinished stay of a literary work after the death of the artist always poses a big problem for literary researchers. Many issues such as how the work of art, which is an ontic whole in itself, will be completed, how it will create a meaning area when it is complete, becomes unanswered with the death of the artist. Recaizâde Ekrem's work called Nefrîn also presents such a situation. The work, known to have been written about fifteen years before the artist's death but not published, is presented to the reader by his son after his death. However, in the article titled "What Did I Think, What Did I Feel:" written five years before the artist's death, it is seen that the poem pieces we come across and the poem published by his son contain some differences.

In this paper, the differences between the two texts will be shown and interpreted, and the text written by the artist himself will be transferred to today's Turkish for the first time.

Keywords: Recaizâde Mahmut Ekrem, Nefrîn, poem.

Bir Anlama Gayreti Olarak Sanat Eseri ve Sanatkâr

İnsanın kendisi ve çevresi için yaptığı bir eylem olan dünyayı anlamlı kılma gayreti, diğer taraftan bu anlamlandırma ile birlikte 'dünya-içinde-varolma' (Heidegger, 2011:119) gayreti olarak kendisini gösterir. Söz konusu gayretin her insan özelinde farklı bir ifade ve yorum tarzı bulunmakla beraber sanatkârın da meydana getirdiği sanat eserleri aracılığıyla kendi öz-benini bu anlamlandırma çabasının içerisine dâhil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sanatkârın yalnız kendi benliğinin değil bütün bir dünyayı anlama ve anlamlandırma çabasının ifade planında neticesi olarak karşımıza çıkan sanat eseri, bu anlamda sahibinin sesi olmak gibi bir vazife ile donatılmış olmaktadır. Kendi içerisinde anlamlı bir bütünlüğü yansıtmakla beraber sanatkârın ve o esere muhatap olan insanların kişiliğinde yeni anlamlar kazanan

sanat eseri, bu yönüyle ifadeye çalıştığımız anlamlandırma eyleminin merkezinde yer almaktadır.

İkinci bir husus olarak sanatkârın dünya içerisindeki varlığını daimî kılma gayretinin neticesi olarak karşımızda duran sanat eserinin tamamlanmamış olması ise bahsedilen bütünlüğün 'yarımlığa' evrilmesi, onunla birlikte gelen 'anlam'ın anlamsızlığa dönüşmesi anlamına gelmektedir. Zira maddi varlığının dünyadan ayrılması ile birlikte eserin sahibi konumundaki sanatkârın o eseri nasıl bütünleyeceği, eseri ortaya koyarken ne gibi değişiklikler yapacağı ve eserin tamamlanması hâlinde nasıl bir anlam alanına sahip olacağı hususu asla ortaya çıkarılamayacak bir durumu da beraberinde getirecektir.

Bununla beraber sanatkâr hayatta olmasına rağmen eserini tamamlamaktan, üzerinde çalışmaktan vaz geçebilir yahut eseri o hâliyle yarım bırakarak kendinden uzaklaştırabilir. Böylesi bir durumda da sanatkârın bütünlüklü bir yapı arz eden diğer eserleriyle böylesi bir eser arasında ciddi bir farkın olacağı açıktır. Burada araştırmacının asıl olarak eserin yarım bırakılmış veya yayımlanmamış oluşunun sebepleri üzerinde durması gerekmektedir. Yoksa o eserin, sahibinin sanat evreni içerisindeki yerini tespit etmeye çalışmak araştırmacıyı yanlış yorumlara götürebilecektir.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Nefrîn* adıyla bilinen ve ölümünden sonra hayatta olan tek çocuğu Ercüment Ekrem Talu tarafından yayımlanan manzumesi de yukarıda bahse çalışılan durumu örnekleyen bir eser olarak karşımızda durmaktadır. 1899-1901 yılları arasında yazıldığı sanatkârın kendi ifadelerinden hareketle tahmin edilebilen manzume, ancak ölümünden hemen sonra 1916 yılında yayımlanabilmiştir. Ekrem Bey'in aradan geçen yaklaşık yirmi yıllık süre içerisinde -devrin siyasi şartları değişmiş olmasına rağmen- şiirini yayımlamamış olması ve yalnızca bir makale içerisinde bazı parçalarını sıralaması bu manzumeyi kendi sanatkâr evrenini tamamlayan bir eser olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu da gündeme getirmektedir.

Diğer taraftan sanatkârın ölümünden sonra yayımlanan bir eser kimi hususları ortaya koymuş olsa da ya yayımlayanın tasarrufları yahut eserin yarım kalmışlığının doğurduğu anlamsızlık neticesinde aynı eksikliği taşıyacaktır. Ercüment Ekrem Talu'nun neşrindeki 59 bentlik manzume ile Ekrem Bey'in bizzat kaleme aldığı yazının içine yerleştirilen 24 bentten oluşan şiir parçalarının yapı ve anlam bakımından ortaya koydukları farklılıklar, bahsedilen eksikliği göstermeye yetecek mahiyettedir. Bu ise yarım kalan/tamamlanmadan bırakılan bir sanat eserinin sanatkârın sanat evreninin bütünü içerisinde nasıl değerlendirileceği ve o evrende nereye konumlandırılacağı gibi bir soruyu da beraberinde getirmektedir.

İsimsiz Bir Eser: *Nefrîn*

Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'in *Nefrîn*[12] adıyla ölümünden sonra ortaya çıkan eseri oğlu Ercüment Ekrem Talu tarafından yayımlanmıştır. İstibdat dönemi olarak anılan ve 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanıyla biten yıllar için devrin pek çok sanatkârı gibi Recaizâde Ekrem Bey'in de hislerini yazdığı eser görüntüsü veren bu uzun manzume sanatkârın ölümüne kadar yayımlanmamıştır. Ölümünden sonraki yayımı için ise Ercüment Ekrem'in herhangi bir izahla eserden bahsetmediği, yalnızca "Oğlum Muvakkar Ekrem'e ve devr-i muzlim-i istibdâdı idrak etmemiş olmakla bahtiyar olan onun nesline mensup bugünkü Türk çocuklarına babacığımın şu eserini ithaf eylerim" (Ekrem, 1332:3) notuyla okuyucuya sunduğu görülmektedir. Sanatkârın sağlığında yayımlanmayan bu eser için İsmail Parlatır şu değerlendirmede bulunmaktadır:

"Nefrîn, 'Ekrem'in ölümünden sonra bastırıldı' diye bilinir. Oysa şair sağlığında bu şiirden değişik parçaları *Musavver Muhit*[13] adlı dergide yayımlamıştı. İşte bu yazının içine, geçmişteki kara günler için yazdığı nefret dolu şiirleri yer yer serpiştirir. Ölümünden sonra ise oğlu Ercüment Ekrem, bu uzun manzumeyi kendine göre düzenler, küçük bir kitapçık olarak yayımlar." (Parlatır, 1986:40)

Giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere yarım kalmış veya tamamlanmış olsa dahi sanatkârı tarafından yayımlanmamış olan bu eser Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'in şairliği ve sosyal meselelere bakış açısını göstermesi gibi hususlarda yanlış değerlendirmelere sebep olmaktadır. Her şeyden evvel bir sanatkârın kendi benlik algısında yer bulamayan kalem tecrübesini, onun eserleri arasında saymak sanatkârın sanat anlayışıyla zıt bir yapı arz eder. Öte yandan yarım oluşun sunduğu "anlamsızlık" veya bitmemişlik, bu değerlendirmeleri haklı bir yere oturtmaktadır. Örneğin Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Ekrem Bey'in ölümünden sonra neşredilen *Nefrîn* manzumesi ne dil itibariyle ne şiir bakımından üzerinde durulacak eserlerden değildir." (Tanpınar, 1997:488) şeklindeki değerlendirmesini yayımlanmış bir eser için yerinde tespitler olarak kabul ederken sanatkârın yayımlamadığı, benimsemediği bir eser söz konusu olduğunda ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

İsmail Parlatır'ın bahsettiği Ercüment Ekrem'in "manzumeyi kendine göre düzenle"me hadisesi herhangi bir kaynakta karşımıza çıkmadığı gibi Ercüment Ekrem'in yazıları arasında da bu hususta bahsedilmemektedir. Hakan Sazyek'in, İsmail Parlatır'ın "düzenle"diğini söylediği kaybolan bu eser için yine Parlatır'dan hareketle "oğlu Ercüment Ekrem (Talu) bulacak ve 1916 yılında bastıracaktır" (Sazyek,

[12] Çalışma boyunca esas alınmış kaynak şudur: Recaizâde Mahmut Ekrem (1332/1916). *Nefrîn*, (Haz.) Ercüment Ekrem, İstanbul.

[13] İsmail Parlatır'ın bahsettiği "Ne Düşünüyor, Ne Hissediyordum:" başlıklı yazı bildirinin sonunda ilk kez günümüz Türkçesine aktarılarak sunulmaktadır.

1993:278) dediği manzume Sazyek'e göre "İstibdat dönemini bütün yönleriyle değerlendirme çabası içindedir" (1993:279).

Ercüment Ekrem Talu'nun eseri bulduğuna yahut düzenlediğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Üstelik "bulunma" hadisesine şüpheyle yaklaşılmalıdır. Zira Recaizâde Mahmut Ekrem Bey, bahsedilen yazısında "bundan on sene evvel" yani 1899-1900 yılında yazıldığını belirttiği eserleri için şunları kaydetmektedir:

"O manzumem ise, onun gibi, kimseye okunamaz, kimseye gösterilemez, kimseye emanet edilemez daha sair (o zaman hükmünce) tehlikeli yazılarımla beraber, hükümet-i zâlimenin yed-i gasbına geçmemek için, hanemde me'men addettiğim bir izbeye gömülüp bırakılmış ve artık senelerden beri bittabi yoklanmamış idi. Şimdi kendi kendime diyordum ki: "Zavallı yazılarım! O rutubetli yerde, toz toprak içinde kim bilir ne oldu. İhtimal ki kağıtları çürümüş, biri birine yapışmış, hepsi de okunamaz, seçilmez hâle gelmiştir. Öyle olmasa bile bunların meydana çıkabileceği zaman, görülüyor, anlaşılıyor ki hiç gelmeyecek. Hele bir yangın gelirse… Hele ben ölürsem…" (Recaizâde, 1909:393)

1899 yılında yazıldığı söylenen şiir ve 1909 tarihinde Meşrutiyet'in ilanın birinci yılı münasebetiyle düzenlenen özel bir sayıya yazılan "Ne Düşünüyor, Ne Hissediyordum:" başlıklı yazıda halen o gizli belgelerini bulamamış/bulmamış olan Recaizâde Ekrem'in ölümünden hemen sonra o yazıların bulunmuş olması zor bir ihtimaldir. Üstelik şiir bulunmuş olsa dahi Ercüment Ekrem'in diğer "tehlikeli yazıları" da neşretmesi veya o yazılardan bahsetmesi beklenebilirdi. Öte yandan Recaizâde Ekrem Bey'in *Musavver Muhit*'te yayımlanan yazısından hareketle iki eser arasında karşılaştırma ve değerlendirme imkânı bulunmaktadır:

Öncelikle eserin başlığı olan "Nefrîn" ifadesine değinmek gerekmektedir. Sözlüklerin "lanet etme, beddua etme; ilenme, beddua" (Ayverdi, 2008:2354) gibi anlamlar verdiği nefrîn, Recaizâde'nin 1909 yılında yazdığı metnin ne nesir ne de nazım kısımlarında yer almaktadır. Birinci dereceden Osmanlı nişanı aldığı yıl ile uğradığı bir jurnal sonucu İstinye'deki evini satmak zorunda kaldığı ve oğlu Nijad Ekrem'i kaybettiği yıl aralığında yazılmış olan asıl manzumede sanatkârın bu ismi kullanmış olması içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde mümkün görünmektedir. Ancak bunu destekleyecek herhangi bir belge bulunmamakla birlikte eldeki tek metin olan 1909 yılındaki makalede böyle bir ibare de bulunmamaktadır. Bu durumda manzumenin başlığının Ercüment Ekrem Talu tarafından verilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Zira hatıralarını yazdığı eserinde[14] bu kelimenin müştakı olan nefret

[14] Bu eser için bkz.: Talu, E. E. (2005). *Geçmiş Zaman Olur Ki…*, (Haz.) Alâattin Karaca, Hece Yayınları, Ankara.

sözcüğü ile Ekrem Bey'in eserlerindeki kullanım sıklığı karşılaştırıldığında Ercüment Ekrem Talu'nun başlık seçiminde etkin olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, manzumenin başlığından ima yoluyla dahi bahsetmeyen Recaizâde Mahmut Ekrem, 1909 yılında yazdığı makaleye "Ne Düşünüyor, Ne Hissediyordum:" başlığını uygun görmüştür. *Talim-i Edebiyat* gibi devrinde nazariyat sahasına önemli yenilikler getirmiş bir kitabın yazarı olan Ekrem Bey'in bu başlığında kompozisyon olarak sık örgülü bir yapının olduğu görülmektedir. Başlığa çekilen "düşünmek" fiiliyle makalenin nesir kısımlarının, "hissetmek" fiiliyle ise nazım kısımlarının tanzimini vurgulayan sanatkâr her iki bölümün anlam yapısını da buna uygun kullanmıştır. Neticede şiire vereceği başlığın -diğer şiir kitaplarında da sıkça görüldüğü üzere- 'beddua etmek' gibi fiilî bir durumu değil hissin ifadesine dair bir durumu kullanmak isteyeceği söylenebilir.

Mütekerrir Beyitlerin Anlam Alanına Dair

Ercüment Ekrem Talu'nun yayımladığı kitapçık elli dokuz bentten oluşmaktadır. Bentler asıl itibariyle dörtlük olarak tanzim edilmiş olup her dörtlüğün sonunda "Nefrîn bu hâle bâis olan bed-güherlere / La'net hezâr la'net o bî-dâd-gerlere" beyti aynen tekrar etmektedir. Bu hâliyle mütekerrir müseddes görüntüsü veren şiir, Ekrem Bey'in ilk şiir kitabı *Nağme-i Seher*'de bulunan metinlerin biçim özelliklerine yaklaşır. Ancak mütekerrir müseddeslerin genellikle 5-7 bentten oluştuğu, müseddeste işlenen konular düşünüldüğü (Pala, 2004:90) ve yazılış tarihi dikkate alındığında Ekrem Bey'in ilk dönem şiirlerinden olan bir biçimle 1900 yılında bir şiir kaleme almış olma ihtimali ve o şiiri on yıl kadar sonra bir makalenin içinde anıyor oluşu hayli zorlama bir yorum olacaktır.

Bununla birlikte şiire adını da veren nefrîn sözcüğünün geçtiği bu mütekerrir beyit şiirin on altı bendinde[15] farklılıklar göstermektedir. Bildirinin sonundaki makalede görüleceği üzere Ekrem Bey metnini esas olarak dörtlükler üzerine kurmuştur. Buradaki 24 dörtlükten yedi tanesini altılık olarak söylemiş, bu bentlerde de tekrar eden bir yapı kullanmamıştır. Ercüment Ekrem'in neşrindeki farklı tekrar beyitlerinin yarıya yakını buradan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla eldeki manzumenin belirgin bir dış yapısının olduğunu söylemek zordur. Muharrir olarak Recaizâde'nin kurguladığı yapı, yine kendisinin hatırladığı kadarıyla dörtlüklerden oluşmakta iken naşir olarak Ercüment Ekrem'in yayımlandığı manzume tek tip bir ifade tarzına büründürülmüştür. Öte yandan mütekerrir bir müseddesin yapısının bu şekilde bozulmuş olması Ekrem Bey'in sanat anlayışıyla da uyuşmamaktadır.

[15] Bu bentler; 13, 20, 34, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 52, 54, 55, 56, 55, 58 ve 59'uncu bentlerdir.

Tekrar beyitleriyle ilgili olarak söylenmesi gereken ikinci husus beyitlerin şiirin geneli ile ilgili kurduğu anlam alanına ilişkindir. Ercüment Ekrem'in neşrettiği metinde ilk bentler devrin hükümet, devlet, vatan ve millet cephelerinden hâlini anlatmakta ve her bir bölümün ardından bu duruma sebep olanlara beddua edilmektedir. Ancak daha sonraki bölümlerde istibdatın farklı açılardan tahlil edildiği görülmektedir ki mütekerrir beytin bu bölümlere uygun düştüğünü söylemek zordur. Mahmut Ekrem'in makalesinde görülen altılıkların mütekerrir bir beyitten oluşmuyor oluşu uygun düşmeyen anlam alanının genişletilmesine yönelik bir gayret olarak düşünülebilir. Bu durumda Ercüment Ekrem Talu, neşrinde eksik gördüğü kısımları ilk bölümde görülen bu beyitlerle tamamlamış olabilecektir.

Kompozisyon ve Anlatım Bakımından Nefrîn

Ercüment Ekrem Talu'nun yayımladığı manzume ile Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Musavver Muhit*'te yayımlanan yazısı arasındaki en mühim farklardan biri metnin kompozisyonunda ortaya çıkmaktadır. 1909 yılında yayımlanan makale nazım ve nesir bir arada düşünülmüştür. Burada düşünmek ve hissetmek fiilleriyle olan ilişkisinin yanı sıra nazım parçalardan hemen önceki nesrin açıklayıcı bir işlevi olduğu söylenmelidir.

Tabiata dair görüntüyle başlayan yazı Haliç'ten bütün ülkeye yayılan bir bakış açısıyla devam eder. "Virane" hâline gelmiş olan "memleket"in durumu ise "zavallı millet"in "mariz" ve "nâlân" hâliyle aynıdır. Sanatkâr bu noktadan sonra seyrine daldığı tabiata tekrar dönerek güneşli havanın birdenbire "karar"masını ve kıyamete benzer bir senaryoyla istibdata ortak olan kim varsa yokluğa gitmesini arzular. Nesir kısmında ortaya çıkan bu anlam yapısı dokuz bentlik şiirle tamamlanır. Yokluğa ("adem") gitmesi arzulanan müstebitlerle onların zulmü altında ezilenlerin nesir dilinde ifade edilen şekli bu sefer nazım olarak aktarılmaktadır. Buradaki nefret ve beddua sözcük olarak Ercüment Ekrem Talu'nun metnindeki "nefrin" ve "la'net" kelimeleriyle değil bu kelimelerin ifade ettiği anlamla yapılmaktadır.

Ekrem Bey'in makalesinin ikinci bölümünde "casuslara, mürtekiplere, zalimlere" dair yapılıp edilenler anlattıktan sonra hafızasından "dağınık" olarak hatırlanabilen dörtlüklere geçildiği görülmektedir. Burada Recaizâde Mahmut Ekrem'in metnin kompozisyonuna yine dikkat etmekle birlikte yaptığı şu uyarı onun bir sanatkâr olarak koruduğu hassasiyetle ilgilidir:

"Bir vücûd-ı faninin mezarını açarak ezâ-yı tarümar azmanından ona bir şekil, bir şahsiyet vermeye uğraşmak kabilinden olarak şimdi hafızamı zorlayıp karıştırıyor; bazısı dağılmış, bazısı yıpranmış, bazısı bozulup tanınmaz olmuş mahfuzatım

arasında seçebildiğim bir terkipten bir cümleye, bir kafiyeden bir mısraa, bir mısradan birkaç beyte intikal suretiyle aşağıki kıtaları çıkarıp okuyordum."

Görüleceği üzere anlatım aracındaki eksikliğin ve bağın zayıflığının farkında olan Ekrem Bey'in diğer taraftan bu 'on, on iki' sene evvel yazılmış şiirle ilgili sözleri dikkat çekicidir. "Tehlikeli" olduğunu söylediği diğer yazıları ile birlikte gömdüğü bu şiiri tekrar ortaya çıkarmak istemeyen sanatkâr bu durumu, bir mezarı açarak dağılmış kemikleri bir araya getirmeye ve ona bir şahsiyet kazandırmaya benzetmektedir. Dolayısıyla sanatkârın 1899-1900 yılları arasında yazıldığı tahmin edilebilecek şiirini tekrar ortaya çıkarmak, yayımlamak gayesi bir yana, Meşrutiyet'in ilanı için düzenlenen özel bir sayı için dahi hatırlamak istememektedir. Böylesine bir manzumenin sanatkârın ölümünden sonra yayımlanmış olması, Mahmut Ekrem Bey'in sanatkârlığına bir katkı sunmaktan ziyade ancak biyografisine dair bir ayrıntıyı ifade edebilir.

Ercüment Ekrem'in yayımladığı nüshanın kompozisyonu için belirli bir plan dâhilinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak burada Recaizâde Ekrem'in makaleyi kaleme alırken tercih ettiği sıralama ile Talu'nun neşri karşılaştırıldığında daha açık bir görüntü elde edilebilir. Buna göre Ekrem Bey'in ilk bölümde hatırladığı ve çoğu müseddes olan bentlerin Ercüment Ekrem Talu'nun neşrindeki sırası ile karşılaştırıldığında bentlerin dizilişi bakımından şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 1: İki Neşir Arasındaki Diziliş Farklılığı

Bendin ilk dizesi	**Muharririn Sırası**	**Naşirin Sırası**
Haml-i sâkili ezdi, harâb etti milleti	1	52
Zâil mi oldu mihr ile mâhı bu milletin	2	46
Allah'adır tazallümü varsa bu milletin	3	45
Yok kimseden nazar özü insan olanlara	4	42
Zannetmeyin felâketimiz yâri ağlatır	5	43
Git gez şu sevgili vatanın her kenârını	6	44
Acizlerin sefaletine ağlıyor vatan	7	47
Gûş ile mâder-i vatanın âh u zârını	8	48

Görüleceği üzere büyük bir diziliş farkı olmasa da her iki metin arasında anlam noktasında önemli bir fark vardır. Her iki dizilişin yapısı anlamsal bakımdan incelendiğinde "muharrir" olarak zikredilen Recaizâde Mahmut Ekrem'in sırasının belirli bir kompozisyona dayandığı, metinlerin arka arkaya verildiğinde birbirlerini anlam olarak tamamlayarak ilerlediği görülmektedir. Ancak "naşir" olarak zikredilen Ercüment Ekrem Talu'nun neşrettiği metinde bu sıra bozulmakta, şiir parçaları yalnız kendi içlerinde bir bütünlük arz edecek şekilde metin içerisinde kendilerine yer bulabilmektedir.

Yazının ikinci bölümünde Ekrem Bey'in bahsettiği düzensizlik ve hatırlamalardaki eksikliklerden dolayı aha büyük görünen bir diziliş farkından bahsedilmese dahi bu bölümdeki tüm şiir parçalarının dörtlüklerden oluştuğunu söylemek gerekmektedir. Zira birbirini anlam olarak bağlayan bu beyit, hatırlamanın verdiği düzensizlikle intizamsız olacağından şair tarafından eklenmemiş olmalıdır.

Diğer taraftan Ekrem Bey'in yazısında görülmesine rağmen Ercüment Ekrem Talu'nun neşrinde olmayan bir dörtlükten de bahsetmek gerekmektedir:

Cehlin zalâm-ı sâili o baş mü'temen

Teftiş için esirleri açmış bir encümen

Olmuş zebun-ı kahrı tesânif-i ehl-i fen

Olmuş esîr-i keyfi fehâvî-i her sühen

Dörtlük şeklinde ifade edilen bu bendin Ercüment Ekrem Talu'nun gözünden kaçmış olması muhtemeldir. Zira 59 bentten oluşan manzumenin 60 bentten oluşuyor olması, her biri kendi içinde bütünlük oluşturan onar bentlik altı bendin olmasına da imkân sağlayacaktır.

SONUÇ

Her sanat eseri, kendi içerisinde bütünlüğü olan bir varlıktır. Öte yandan eserin sahibi ve meydana getiricisi olarak sanatkârın da sanat evrenini bütünlüklü bir şekilde tamamlayan ve anlamlandıran bir nesne konumundadır. Burada sanatkârın özbilincinden ortaya çıkan her sanat eseri, sahibinin sesi olarak dünyada var olur. Ancak sanatkârın ölümüyle yayımlanamamış, yarım kalmış veya sanatkârın birtakım sebeplerle yayımlamaktan vazgeçtiği, üzerinde çalışmadığı eserler de bulunabilir. Bu eserler yalnızca bahsedilen yarımlıkları açısından değerlendirilebilir, yarım bırakılmışlıklarının sebepleri üzerinde durulabilir; sanatkârın biyografisine yaptığı katkı bakımından incelenebilir, fakat sanatkârı bir sanat adamı olarak bütünleyen diğer eserlerle birlikte anılamazlar. Bu bağlamda Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Nefrîn* başlıklı

bir şiir kitabının varlığı yerine yarım bırakılmış, tamamlanmaktan vaz geçilmiş, isimsiz olmasına rağmen oğlu tarafından *Nefrîn* ismi uygun görülmüş bir kalem tecrübesinin olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.

Heidegger, M. (2011). *Varlık ve Zaman*, (Çev.) Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Lyotard, J.-F. (2007). *Fenomenoloji*, (Çev.) İsmet Birkan, Dost Kitabevi, Ankara.

Pala, İ. (2004). *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, Ankara.

Parlatır, İ. (1986). *Recaizâde Mahmut Ekrem*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Recaizâde Mahmut Ekrem (10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909). "Ne Düşünüyor, Ne Hissediyordum:", *Musavver Muhit*, C.14-15, S. 36-37, ss. 391-395.

Recaizâde Mahmut Ekrem (1332/1916). *Nefrîn*, (Haz.) Ercüment Ekrem, İstanbul.

Sazyek, H. (1993). "II. Meşrutiyet'in İlanı ve Şiirimizdeki Yankısı", *Türkoloji Dergisi*, 11(1), ss. 263-281.

Talu, E. E. (2005). *Geçmiş Zaman Olur Ki…*, (Haz.) Alâattin Karaca, Hece Yayınları, Ankara.

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

NE DÜŞÜNÜYOR, NE HİSSEDİYORDUM:[16]

Yukarı Bosfor'un hemen bütün yaz teravet-dâr kırlarında, zümrüdîn bir kisve-i bahârân ile daha ziyade zînet-yâb görünen sarışın bir temmuz sabahı idi. Bu tarafta, Büyükdere koyundan Köybaşı'na, karşı tarafta Yuşa Tepesi de dâhil olduğu hâlde Sütlüce'den Çubuklu gaz ambarlarına kadar mümted iki sahilin nihayetinde birleşerek rehâvetkârane derâguş ettikleri havz-ı vesî'-i laciverdî üzerinde; bulunduğum mevki-i mürtefiden bakılınca, beyaz kelebekleri, irili ufaklı siyah böcekleri andıran yelkenleri, kayıkların, küçük vapurların ardınca şinaverlikten mahzûz olan dalgın nazarım o ufak mahdut dairesinden harice fırlayamaz, fırlamak da istemezken zavallı hayal-i bî-tâbım âlem-i tefekkürât ve infiâlâtımın en mahrem; en hecrî, en kasvet-engîz eb'ad ve enhasında âtılâne ve avare seyrana tayy-ı merâhilde ısrar gösteriyordu.

Düşünüyordum: İşte bir güzel gün ki şu bedbaht memleketin hayat ve maişetini telh eden, ezen, kemiren, öldüren yüz bin türlü masâib ve beliyattan, âlâm ve fecâîden simâ-yı inbisatında bir çîn-i fütur, bir zerre-i keder bile göstermeyerek belki kendisinden daha güzel, daha revnak-dâr, herhalde kendisinden daha layık bir leyl-i âsûde-i mükevkebe müntehî olmak üzere âheste-güzâr oluyor. Evet! İşte günler geceler böyle gamsız, kedersiz, ıstırapsız geçiyor… geçiyor… geçiyor!..

Şu dakika şu bedbaht memleketin, baştan başa bir virane hâline gelmiş şu koca ülkenin şarkında, garbında, köylerinde, kasabalarında kim bilir kaç milyonlarca halk aç, çıplak nihân-ı sefalete atılmış cayır cayır yanıyor! Kim bilir kaç binlerce hamiyet sahibi mazlum-ı bî-günah, evlâd-ı vatandan birtakımı karanlık zindanlarda ıssız, hayat-güdâz menfalarda işkenceler, ıstıraplar içinde inim inim inleyerek can veriyor; diğer birtakımı diyâr-ı ecnebiyyede, karbet-i gurbet içinde çaresizlik, medarsızlıkla sefilâne, garibâne ifnâ-yı ömr ediyor! Kim bilir kaç yüzlerce ocakları sönmüş, kapıları kapanmış namuslu ailelerin, handânların bakiye-i efrâdı ye's, hicran; zaruret gibi en mukavemetsiz ıstırâbât ile hırpalanıyor, eziliyor, helak olup gidiyor, fakat bu ta'dâda gelmez, havsala-tasavvura sığmaz beliyyat ve fecâî' ve mezâlimin bâdî-i âzâmı olan heykel-i candır istibdat… Ah ona hiçbir şey olmuyor! O masunu'l-tezel-zül bir kûh-ı âhenîn gibi yerinde duruyor ve her nefesini alıp verdikçe biraz daha fazla tahaccüm ve teazzüm ediyor, biraz daha fazla salabet ve metanet buluyor!..

Bî-çâre memleket, zavallı millet o kadar viran ve perişan, o kadar mariz ve mefluç ve nâlân ki ne onda ömründen bir nişan, ne bunda hayattan bir eser kalmış. Fakat istibdat… Hezârân dest ü pâ, hezârân azfar, hezârân dendân olan o ifrit-i hunhâr yine yıkacak, o, dağıtacak yuva, sökecek ciğer, deşecek karın, içecek hûn-ı masum arıyor ve gariptir ki buluyor!..

[16] Recaizâde Mahmut Ekrem (10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909). "Ne Düşünüyor, Ne Hissediyordum:", *Musavver Muhit*. C.14-15, S. 36-37, ss. 391-395.

Ah ne olurdu, şimdi şu güleç yüzlü güneş pençe-i suhte-gîr husûfe düşse, şu parlak hava kararsa… kararsa… kararsa; şu mavi deniz, şu yeşil dağlar; şu münevver sahiller ve onların zirvelerinde, kenar ve meyanlarındaki şedâdî binalar, muhteşem saraylar, kâşâneler, bir yandan medîd ve şedîd zelzeleler, azîm tufanlar, müthiş kasırgalarla zulemât-ı mezar içinde çalkanarak, bir yandan da sürekli şimşekler pey-âpey hübût yıldırımlar, intifa-nâ-pezîr yangınlarla tarrakalar, gırîvler, feryatlar koparıcı bir dehşet-i dûzâh-nümâ-yı kıyametten nişan vererek şu meş'un belde, hey'etiyle, azametiyle bir âlem-i hercümerç, bir mahşer-i ahval kesilse!.. Oh! O zaman, şüphe yok ki, taş taş üzerinde kalmaz. Her şey… her şey biterdi. Fakat hiç olmazsa, evet, hiç olmazsa o heykel-i istibdatta ensar ve avenesiyle esfel-i sâfilîn-i ademe çekilir, sıklet ve şeâmet ve cevirlerinden bütün memalik kurtulurdu!

Şimdi nazarım, sabah güneşinin zerrât-ı zerrîni bakıldıkça sarımtıraklaşan, sema-yı mînâfâmın şurasında burasında muallak duran top top beyaz bulutlara asılıp kalıyordu ve ben mırıldanıyordum:

Haml-i sakili ezdi hârâb etti milleti
Kâbus-vâri her yüreğe çöktü zahmeti
Lâkin yakındır ermeğe pâyâne müddeti
Âbisten-i zamân doğurur bir musibeti
Babasının ocağına düşsün şeâmeti
Lalasının kucağına etsin nühûseti
Zâil mi oldu mihr ile mâhı bu milletin
Geçmez zalâm-ı leyl-i siyâhı bu milletin
Yâ Râb! Nedir ki cürm ü günâhı bu milletin
Eksik değil başında devâhî bu milletin
Zulme müessir olmuyor âhı bu milletin
Kılsın mı intikâmı İlâhî bu milletin;
Allah'adır tazallümü varsa bu milletin
Her dem neden şemâteti erbâb-ı şirretin
Ey la'net, ey telâtumu gayyâ-yı nefretin
Ey la'net, ey tehevvürü nîrân-I şiddetin
Seyl ol da yık kılâını zalâm-ı nekbetin
Berk ol da yağ rü'süne ehl-i şekâvetin
Yok kimseden nazar özü insân olanlara
Sen bak Hüdâ terahhuma şâyân olanlara
Zahm-ı zamân ile yüreği kân olanlara

Ahvâl içinde fikri perîşân olanlara
Her gün uyûn-ı gayreti giryân olanlara
Her şeb "vatan! vatan!" diye nâlân olanlara
Zannetmeyin felâketimiz yâri ağlatır
Güldükçe yârimiz bize ağyârı ağlatır
Derd-i nihânı milletin efkârı ağlatır
Engin denizleri, yüce kûh-sârı ağlatır
"Eyvâh!" der, sehâyib-i seyyârı ağlatır
"Allâh!" der, kevâkib-i nevvârı ağlatır
Git gez şu sevgili vatanın her kenârını
Gör fakr u ıstırâb u sefâlet diyârını
Bî-çâre-gânın anlaygör ıstıbârını
Fikr et o ser-gîrân cebâlin ıstırârını
Fehm et o hoş-revân âh u zârını
Söyletme gamlı âilenin ihtiyârını
Âcizlerin sefâletine ağlıyor vatan
Evlâdının felâketine ağlıyor vatan
Peygamberin şu ümmetine ağlıyor vatan
Ka'beyle ravza hasretine ağlıyor vatan
……
……
Gûş ile mâder-i vatanın âh u zârını
Gör za'f-ı hâlini; elem-i inkisârını
Tel'îne hâdimin ihâneü şiârını
Saklar çeker de son nefes-i ihtizârını
……
……
Gökler onun medâric-i hüzn-i ıyânıdır
Şebler onun mehâzin-i âh-ı nihanıdır
Encüm onun mehârim-i esrâr-ı cânıdır
Dağlar onun nümâyiş-i derd-i girânıdır
Zelzâl-i arz onun heyecân-ı cinânıdır
Velvâl-i ra'd onun nevâhât-i revânıdır

Bunlar, bu perişan ve nâlân sözler, ki on, on iki sene evvel yazılmış mutavvel bir manzumedendir, bu nevi düşüncelerimde tekrar oluna oluna hafızamda iyice yer

ettiği'çün düşünmeksizin ve fakat nâ-müretteb bir surette dilimden dökülüp saçılıyordu. O manzumem ise, onun gibi, kimseye okunamaz, kimseye gösterilemez, kimseye emanet edilemez daha sair (o zaman hükmünce) tehlikeli yazılarımla beraber, hükümet-i zâlimenin yed-i gasbına geçmemek için, hanemde me'men addettiğim bir izbeye gömülüp bırakılmış ve artık senelerden beri bittabi yoklanmamış idi. Şimdi kendi kendime diyordum ki: "Zavallı yazılarım! O rutubetli yerde, toz toprak içinde kim bilir ne oldu.

İhtimal ki kâğıtları çürümüş, biri birine yapışmış, hepsi de okunamaz, seçilmez hâle gelmiştir. Öyle olmasa bile bunların meydana çıkabileceği zaman, görülüyor, anlaşılıyor ki hiç gelmeyecek. Hele bir yangın gelirse… Hele ben ölürsem…"

Heykel-i menfur istibdatta; onun âvâne-i mel'ûnesine; bir rütbe veya bir nişan, bir konak veya bir çıkın altın için âlet-i icrâ-yı mezâlim olmak denâet ve şenâetini irtikap ile şerâfet-i insaniyeyi ayaklar altına alan hain sefillere gayz ve kinim bugün her zamandan ziyade idi. Ah! O manzumeciğimi bugün ele geçirebilseydim bunun içinde casuslara, mürtekiplere, zalimlere, bütün o vatan ve millet hainlerine ait lanetleri, nefretleri -bunlara her türlü müsâedâtı erzân eden- şu menhus zamanın yüzüne bağırmakla teskin-i âteş-i gayz edecek; ona belki daha bazı şeyler ilave edecektim.

Bir vücûd-ı faninin mezarını açarak eza-yı tarumar azmanından ona bir şekil, bir şahsiyet vermeye uğraşmak kabilinden olarak şimdi hafızamı zorlayıp karıştırıyor; bazısı dağılmış, bazısı yıpranmış, bazısı bozulup tanınmaz olmuş mahfuzâtım arasında seçebildiğim bir terkipten bir cümleye, bir kafiyeden bir mısraa, bir mısradan birkaç beyte intikal suretiyle aşağıki kıtaları çıkarıp okuyordum:

Câsus… O hânümân yıkıcı azlem-i zemîn
Câsus… O gizli can yakıcı akreb-i mehîn
Câsus… O bî-günehlere cellat olan laîn
Seyreyledin ne rütbe mes'ûd ü kâm-bîn!
Câsus… O güfte-çîn-i halâyık, o kîne-cû
Câsus… O perde-bâz-ı mehâfil, o herze-gû
Câsus… o harîkü'l-hacîb "la-tecessüs-vû"
Celb-i belâya himmet eder halka sû-be-sû
Câsus… O dem-fürûş-i riyâ müfsîd-i dü-rû
Câsus… O süfle-kâr-ı muhannes, o kahbe-hû
Câsus… O rûh-ı ahbes-i câdû-yı zehre-pû
Olmuş karîn-i mutemet-i saltanat, tü-fû!..

Korkunç, alış muhabbet-i milliyeyi dile,
Hürriyeti tefevvüh… O bir canlı hâile
Bin havf ü ihtirâz ile, bin ihtiyât ile
Yok hasb-ı hâle cür'etimiz hod-be-hod bile
Yek diğerin hasîmi ehibbâ vü akrabâ
Yek diğeri siâyet eder yâd ü âşinâ
Mülke cerâd-ı münteşir irzâl-i bî-hayâ
Osmanlılık ne oldu bakın fî zamanına!
İzzet bulur siâyet ihvanla her zelîl
Rif'at bulur ihânet yâranla her rezîl
İsbât-ı kâbiliyyete bunlar bütün delil
Ahlak düştü öyle ki terfihi müstehîl
Casuslarla doldu bilâd u kara bugün
İlerler istikâmete karşı sıla bugün
Hazır hamiyyet ehline her bir bela bugün
Her türlü iftira vü ezâ ve cefa bugün
Vâreste-i muâheze câsus-ı muhtelis
Âzâde-i muhâkeme haydûd-ı müfteris
Keyfî bütün muamele, ahkam mu'tekis
Mühmel usûl-i şer', nizâmât münderis

***

Zulmen hükûmet etmese ihdâs-ı gâile
Serhadd-i zulmü aşmaya yol bulsa kâfile
Âmâde hicrete nice binlerce âile
Titretmesin mi kalbi bu dehşetli hâile

***

Eyler bu hâneyi biri zulmüyle münhedim
Kimdir fakat bilinmez o mes'ûl-i müttehim
Halka bu dâhiye nasıl olsun ki münfehim
Hürriyet-i lisân ü kalem mahv ü mün'adim

***

Cehlin zalâm-ı sâili o baş mü'temen
Teftiş için esirleri açmış bir encümen
Olmuş zebun-ı kahrı tesânif-i ehl-i fen
Olmuş esîr-i keyfi fehâvî-i her sühen

***

Uğrattılar hakârete eşrâf-ı ümmeti
Öldürdüler hamiyyet ü nâmus u gayreti
Nasb ettiler mansıba eclâf-ı nekbeti
Yağma için hazîne-i emvâl-i milleti

***

Tağrib olundu haylisi ağyâr-ı ümmetin
Ta'zîb olundu ekseri ebrâr-ı ümmetin
Terhîb olundu pek çoğu ahrâr-ı ümmetin
Tatyîb olundu cümlesi eşrâr-ı ümmetin

***

Sürûr u ulüvv-câh ü celâletle pây-bûs
Mukbil-i kemâl-i izz ü saâdetle cablûs
Birkaç laine hâdim-i servet bütün nüfûs
Büldân harâb, halk ise muhtâc u bî-fülûs

***

Hürriyet, ey ecell-i atâyâsı kudretin!
Hürriyet, ey ehemm-i fenâyâsı hilkatin!
Hürriyet, ey muhâfızı icmâ-ı ümmetin
Hürriyet, ey mübâşiri hükm-i şerîatin
Zulmetme kır selâsilini, kır esâretin
Şah-râh-ı kabiliyetini aç şu milletin

Artık beynim yorulmuş, fikrim, kalbim fütur içinde bunalmıştı ki gazetelerimi getirdiler. "Bakalım yine ne udhûkeler, ne garibeler, ne masallar var!" diyerek açılmış sahifelerin şurasına burasına göz gezdiriyordum.

Hayret!..

Bunların hiç yakıştırılamayan, hiç hatıra gelmeyen bir tarafından (Kanun-ı Esasi'nin iade "buyurulduğuna" ve Meclis-i Mebusan'ın küşadı için intihabına başlanmak üzere vilayete umumen icra-yı tebliyet olunduğuna) dair bir tebliğ-i resmî okudum. Gözlerime inanamıyor, rüya gördüğüme zâhib oluyor. Fıkrayı tekrar ale't-tekrar cehren okudukça her defasında "ya bana garip bir hal vaki oldu, veyahut bunda bir yanlışlık var" diyordum.

İkindiye doğru sokağa fırladım. Bütün insanların harekât ve evzâını, çehrelerinin hâlini tetkike koyuldum. Herkeste meraklı bir durgunluk, sakin bir tecessüs hâli, gizli konuşmalar, fısıltılar… Nihayet hakikat anlaşıldı: Kanun-ı Esasi -haşa!- iade buyrulmamış. Belki bir gün evvelki (10 Temmuz) rûz-ı mes'unda âlem-i Osmanî'nin hurşid-i ikbâli mağripten doğmuş, merkez-i kürre-i istibdatta kıyametler kopmuş, o sarsılmaz, yıkılmaz sandığımız heykel-i âherîn-i ceberut, Rumeli'nde müttehî-i hareket, âmâde-i hücum duran hürriyet kahramanlarının buralara kadar ittisa' eden zılâl-i süyûf u simâhıyla ser-nigûn haserân ve hazelân olmuş, Kanun-ı Esasi darb-ı dest-i hamaset ve hürriyetle cebren ve kahren geri alınmış, zavallı milleti otuz bu kadar seneden beri zebun u nâlân eden zencîr-i esaret parçalanmış; hürriyet, adalet, uhuvvet, müsavat, bu erkan-ı erbaa-i selamet ve saadet vatan ve millete temin olunmuş! Oh! Rabbim, ne büyüksün!..

İşte 10 Temmuz'u, Osmanlıların mehd-i zâde-i hürriyeti, muttali-i âfitâb-ı saadet ve selameti olan bu mübarek ve mukaddes günü kemal-i hürmet ve tazim ile alkışlarken yukarıdan beri tarif ettiğim tahassüsat ve tefekkürâtımı tecdit etmekle inkılâb-ı mesudumuzun ulüvv-i mahiyet ve şümul-i hükm ve kuvvetini -hadd-i iktidarım dâhilinde- daha iyi takdir ettiğimi zannediyorum.

Bîdâd u kahr altında dün
Millet kan ağlarken bütün
Erbâb-ı zulmün rağmına
Yaptık ne âlâ bir düğün
Hoş ıyd-ı millîdir bugün
Asker! Senindir şan, öğün
Bir nûr-ı Hak bir mucize
Gösterdi hürriyet bize

Ey kahramanlar tâ ebed
Medyûn-ı şükrânız size
Hoş ıyd-ı millîdir bugün
Asker! Senindir şan, öğün
Recaizâde
Ekrem

KATILIMCILAR

Araştırmacı Murad Khashimov / Göç Araştırmaları Vakfı
Arş. Gör. Ebru Koçak / Hacettepe Üniversitesi
Arş. Gör. Onur Aydın / Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Özgenur Turan / Beykent Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Bakko Mehmet Bozaslan / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Diğer Babajan Karayev / Haliç Üniversitesi
Diğer Yusup Mametkulyyev / Marmara Üniversitesi
Diğer Mehmet Özkan / Uluslararası Balkan üniversitesi, Makedonya
Doç.Dr. Kamala T. Karimova / Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Ed. Fak., Rus Dili ve Ed. B.
Doç.Dr. Larysa Sokolska / Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. Fen Edebiyat Fakültesi. Rus Dili ve Ed. Böl.
Doç.Dr. Segâh Tekin / Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç.Dr. Osman Erciyas / Lefke Avrupa Üniversitesi (KKTC)
Doç.Dr. Ayça Can Kırgız / İstanbul Kent Üniversitesi
Doç.Dr. Tamilla Aliyeva / Ardahan Universitesi
Doç.Dr. Leyla Aliyeva / Bakü Slavyan Universitesi
Doç.Dr. Leyla Mansurova / Baki Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Hatice Dayar / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç.Dr. Hüsrev Tabak / Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç.Dr. Galbatsova Shahruzat / Daghestan State University
Dr Tsvetelina Tsvetkova / Yıldız Technical University
Dr. Zeynep Zeliha Sonkaya / Ankara Üniersitesi
Dr. Aydın Çakmak / İstanbul Üniversitesi
Dr. Hüseyin Korkmaz / Bağımsız
Dr. Erdal Bilgiç / Yok
Dr. Gökçe Marşap / İstanbul Arel Üniversitesi
Gökçen Aydınbaş / Anadolu Üniversitesi
Dr. Ayhan Çetin / Meb Isparta Spor Lisesi
Dr. Öğretim Üyesi Gürbüz Arslan / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Bahtiyar Ahu Alpaslan / T.C Yeditepe Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yasemin Ulutürk Sakarya / Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Gökçe Yoğurtçu / Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Mete Tevetoğlu / Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Öğretim Üyesi Müfide Yoruç Çotuk / Marmara Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Selçuk Atay / Karabük Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Özkan / Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dr. Öğretim Üyesi Pınar Dilekçi Vargün / Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Larisa Zakharova / Beykent Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Sinan Yüksel / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Bahadır Çokamay / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Bahadır Çokamay / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Ülkü Çalışkan / Trakya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Kevser Tetik / Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. A. Baran Dural / Trakya Üniversitesi
Prof.Dr. Gülzura Cumakunova / Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Cemal İyem / Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Kuralay Mukhamedi / El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Öğr. Gör Uğur Eyidiker / Kırklareli Üniversitesi
Öğr. Gör Merve Çokamay / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi